

KARS'IN SOSYO-EKONOMİK DURUMU VE UYGUN YATIRIM ALANLARI

Dr.Hüseyin TUTAR

Evren DEMİR
Gökhan ELYILDIRIM
İsa BOZTEMİR
Mustafa SARIŞEN

Aralık 2012

ISBN : 978-605-62728-9-9

İÇİNDEKİLER

TABLolar	IV
GRAfİKLER	VII
HARİTALAR	VIII
RESİMLER	VIII
GİRİŞ	IX
İLİN PROFİL BİLGİLERİ	X
KARS ŞEHİR TARİHİ	1
1. SOSYO EKONOMİK GELİŞİMİŞLİK DURUMU	3
1.1. Kalkınma Bakanlığı, İllerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması	4
1.2. URAK, İller Arası Rekabetçilik Endeksi	4
1.3. EDAM, Türkiye İçin Bir Rekabet Endeksi	5
2. YATIRIM ORTAMI	5
2.1. Coğrafi Durum	5
2.2. Nüfus ve Demografi	6
2.3. Teknik ve Sosyal Altyapıda Durum	10
2.4. Madenler	34
2.5. Sanayi	35
2.6. Ticaret	42
2.7. Bankacılık	42
2.8. Dış Ticaret ve Lojistik	45
2.9. Turizm	48
2.10. Kamu Yatırımları	53
2.11. Teşvik Sistemi (Yatırımlarda Devlet Yardımları)	63
2.12. Diğer Kamu Destekleri	68
2.13. İl in GZFT Analizi	72
3. YATIRIM ORTAMI DEĞERLENDİRMESİ	80
3.1. Kuruluş Yeri Faktörleri	81
3.2. Kuruluş Yeri Faktörleri Değerlendirmesi	82
4. YATIRIM YAPILABİLECEK ALANLAR	101
4.1. Süt İnekçiliği	103

4.2.	Damızlık Sığır Yetiştiriciliği	104
4.3.	Et Besiciliği	105
4.4.	Arcılık	106
4.5.	Kaz Yetiştiriciliği ve Kaz Entegre Tesisi	106
4.6.	Et Ürünleri (Şarküteri)	108
4.7.	Süt Ürünleri (Peynir Üretimi).....	109
4.8.	Karma Yem Üretim Tesisi.....	110
4.9.	Tarım Makineleri İmalatı	111
4.10.	Kars Kent Merkezi Otel Yatırımı.....	112
4.11.	Apart Daire ve Öğrenci Yurtları	114
4.12.	Çağrı Merkezi	115
4.13.	Özel Hastane Yatırımı	116
4.14.	Koyun Yetiştiriciliği	117
4.15.	Endemik Bitki Yetiştiriciliği.....	118
4.16.	Buğdaygil Yem Bitkileri.....	118
4.17.	Bal Üretimi ve Paketleme Tesisi	119
4.18.	Pestil, Köme (Kağızman)	120
4.19.	Isı Yalıtım Malzemeleri İmalatı.....	121
4.20.	Biyogaz Üretim Tesisi	122
4.21.	Metall Ürünleri İmalatı.....	123
4.22.	Orman ve Orman Ürünleri İmalatı.....	124
4.23.	Kış Turizm Oteli (Sarıkamış)	125
4.24.	Nitelikli Eğlence-Dinlenme Tesisi	126
5.	SONUÇ VE DEĞERLENDİRME.....	128
6.	YARARLANILAN KAYNAKLAR	130
7.	EKLER	132
7.1.	Ek-1: Tablolar.....	132
7.2.	Ek-2: Kısaltmalar.....	144
7.3.	Ek-3: Tanımlar	145

TABLolar

Tablo 1.1. EDAM, “Türkiye İçin Bir Rekabet Endeksi” ilin alt endekslere ilişkin durumu	4
Tablo 2.1 Yıllara göre Kars ili nüfus ve göç istatistikleri	10
Tablo 2.2 Kars il merkezinin diğer ilçelere ve önemli illere uzaklığı.....	11
Tablo 2.3 Kars ilinde yol ve altyapı çalışmaları	12
Tablo 2.4 TRA2 Bölgesi ve illerinde yer alan sağlık kuruluşlarının dağılımı	14
Tablo 2.5 Bin kişiye düşen sağlık personeli sayısı	15
Tablo 2.6 Bölgelere göre planlanan yatak sayıları ve on bin kişiye düşen yatak sayıları.....	16
Tablo 2.7 Türkiye geneli ve Kars ilköğretim ve okul öncesi öğretimde net okullaşma oranları	17
Tablo 2.8 2011-2012 eğitim-öğretim sezonunda Türkiye geneli ve Kars ilinde ortaöğretim kurumlarında net okullaşma oranları	17
Tablo 2.9 Kars il genelinde ortaöğretim kurumu türüne göre öğrenci sayıları.....	18
Tablo 2.10 Yükseköğretim istatistikleri karşılaştırması	20
Tablo 2.11 TRA2 Bölgesi üniversite ve birimleri	21
Tablo 2.12 Yükseköğrenim Kredi ve Yurtlar Kurumu’na (KYK) bağlı yurtlarda barınan öğrenci sayısı ile yurt kapasitesi.....	22
Tablo 2.13 İlçelere göre özel yükseköğrenim yurdu sayısı, kapasiteleri ve kapasite doluluk oranları	22
Tablo 2.14 Geniş yaş gruplarına göre TRA2 Bölgesi istihdam oranı değerleri	23
Tablo 2.15 Yıllara ve bölgelere göre işsizlik oranları	23
Tablo 2.16 Yaş gruplarına göre Kars İŞKUR’a yapılan başvuru ile işe yerleşme sayıları	25
Tablo 2.17 Kars ili ve TRA2 Bölgesinde tarımsal alanların yapısı	27
Tablo 2.18 Kullanım şekillerine göre topraklar	27
Tablo 2.19 Tarım sektöründe örgütlenme	28
Tablo 2.20 Kars, TRA2 Bölgesi ve Türkiye’de hasat edilen tarla bitkileri üretim miktarı ve alanı	29
Tablo 2.21 Yıllara göre büyükbaş hayvan varlığı	30

Tablo 2.22 Bölgelere göre büyükbaş hayvan ırklarının dağılımı.....	30
Tablo 2.23 Yıllara göre küçükbaş hayvan varlığı.....	31
Tablo 2.24 Kars'ta 2011 yılında büyükbaş hayvan süt verimi.....	31
Tablo 2.25 Süt ürünleri üretim miktarları	32
Tablo 2.26 TRA2 Bölgesi ve Kars'ta kovan sayıları ve bal üretim miktarları	33
Tablo 2.27 Bölgelere göre kanatlı hayvan varlığı.....	33
Tablo 2.28 Cari fiyatlarla bölgesel gayrisafi katma değer (GSKD) ve sektörlerin GSKD payı.....	36
Tablo 2.29 Yıllara, bölgelere ve sektörlerle göre istihdamın dağılım oranları	36
Tablo 2.30 İmalat sanayi işyeri sayılarının alt imalat kollarına dağılımı.....	37
Tablo 2.31 TRA2 Bölgesi illerinin alt imalat kollarındaki işyeri sayısı değişimi	43
Tablo 2.32 Bölgelere ve yıllara göre marka, faydalı model, patent ve endüstriyel tasarım başvuru ve tescil sayıları,	38
Tablo 2.33 Kars OSB genel bilgiler.....	39
Tablo 2.34 Kars OSB'de yer alan işletmelerin faaliyet durumu	39
Tablo 2.35 Kars OSB'de üretim yapan firmaların faaliyet alanları.....	40
Tablo 2.36 Bölgelere ve yıllara göre banka şube sayısı, şube başına düşen kişi sayısı, şube başına mevduat ve kredi miktarları	43
Tablo 2.37 Bölgelere göre mevduat türlerinin dağılımı	44
Tablo 2.38 Bölgelere göre banka kredilerinin dağılımı	45
Tablo 2.39 Azerbaycan, Gürcistan ve İran'ın Türkiye ile ticareti.....	46
Tablo 2.40 Azerbaycan, Gürcistan ve İran'ın Türkiye'ye ihraç ettiği başlıca ürünler	46
Tablo 2.41 Azerbaycan, Gürcistan ve İran'ın Türkiye'den ithal ettiği başlıca ürünler	47
Tablo 2.42 Yıllara ve bölgelere göre ihracat ve ithalat miktarlarının değişimi,	47
Tablo 2.43 İlin son 5 yıldaki ihracat ve ithalat miktarlarının değişimi	47
Tablo 2.44 Kars ilinde bulunan yatırım belgeli tesisler	51

Tablo 2.45 Kars ilinde bulunan işletme belgeli tesisler	51
Tablo 2.46 Kars ili turizm işletme ve belediye belgeli tesislerin konaklama durumu	52
Tablo 2.47 Kars ili turizm işletme ve belediye belgeli tesislerin geceleme durumu.....	52
Tablo 2.48 Kars ili turizm işletme ve belediye belgeli tesislerde ortalama kalış süresi.....	53
Tablo 2.49 TRAZ Bölgesi ve illerindeki kamu yatırımlarının sektörel dağılımı	54
Tablo 2.50 TRAZ Bölgesi illeri ve Türkiye’de kişi başına düşen kamu harcaması.....	54
Tablo 2.51 Kars Çayı Havzası 1. Merhale Projesi, Kars Barajı	56
Tablo 2.52 Bölgesel teşvik uygulamalarında vergi indirimi	65
Tablo 2.53 Teşvik uygulamalarında sigorta primi işveren hissesi desteği	65
Tablo 2.54 Bölgesel teşviklerin karşılaştırılması.....	66
Tablo 2.55 Büyük ölçekli yatırımlar	67
Tablo 7.1 URAK, Genel Endeks Sıralamaları	132
Tablo 7.2 URAK, Beşeri Sermaye ve Yasam Kalitesi Alt Endeksi Sıralamaları	134
Tablo 7.3 URAK, Markalaşma Becerisi ve Yenilikçilik Alt Endeksi Sıralamaları.....	135
Tablo 7.4 URAK, Ticaret Becerisi ve Üretim Potansiyeli Alt Endeksi Sıralamaları	136
Tablo 7.5 URAK, Erişilebilirlik Alt Endeksi Sıralamaları	137
Tablo 7.6 Yıllara göre illerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Endeksi’ne göre sıralaması	138
Tablo 7.7 SEGE 1996, 2003, 2011 çalışmalarında kullanılan değişkenler	139
Tablo 7.8 Yıllara ve bölgelere göre okur-yazarlık durumu, okuma yazma bilmeyenlerin oranları ...	143

GRAFİKLER

Grafik 1.1 Yıllara göre Kars ili SEGE sıralaması.....	3
Grafik 2.1 Yıllara ve bölgelere göre nüfus yoğunluğu	6
Grafik 2.2 Yıllara ve bölgelere göre nüfus değişim oranları	7
Grafik 2.3 Kars ili cinsiyete göre yaş grubu dağılımı piramidi.....	7
Grafik 2.4 Yıllara ve bölgelere göre toplam yaş bağımlılık oranı	8
Grafik 2.5 Yıllara ve bölgelere göre genç bağımlılık oranı.....	8
Grafik 2.6 Yıllara ve bölgelere göre yaşlı bağımlılık oranı	8
Grafik 2.7 Bölgeler itibariyle yaş gruplarının oranları.....	9
Grafik 2.8 Yıllara ve bölgelere göre şehirleşme oranları.....	9
Grafik 2.9 Yol ağının fizikî durumu	11
Grafik 2.10 Yıllara göre Kars ilinde 15+ yaş eğitim durumunun birikimli dağılımı	18
Grafik 2.11 Yıllara ve bölgelere göre 15+ yaş içerisinde okuma yazma bilmeyenlerin toplamdaki payının dağılımı	19
Grafik 2.12 Öğretim görevlisi başına düşen öğrenci sayısı.....	19
Grafik 2.13 Yükseköğretimde okuyan öğrenci sayısı.....	20
Grafik 2.14 Yıllara ve bölgelere göre işgücüne katılım oranları.....	24
Grafik 2.15 TRA2 Bölgesi eğitim durumuna ve yıllara göre istihdam oranı.....	24
Grafik 2.16 Yaş grupları ve cinsiyete göre Kars İŞKUR İl Müdürlüğü'ne yapılan başvurular	25
Grafik 2.17 Eğitim durumu ve cinsiyete göre Kars İŞKUR İl Müdürlüğü'ne yapılan başvurular	25
Grafik 2.18 Yıllara göre kayıtlı işgücü.....	26
Grafik 2.19 Yıllara göre Kars ili ürün gruplarına göre bitkisel üretim miktar ve dağılımları	29

HARİTALAR

Harita 2.1 Kars ili ve TRA2 Bölgesi	5
Harita 2.2 Bakü-Tiflis-Kars demiryolu hattı	12
Harita 2.3 Yeni teşvik sisteminde bölgeler	64

RESİMLER

Resim 2.1: Kuyucuk Gölü, Kars.....	49
Resim 2.2 Kars Barajı.....	49
Resim 2.3 Bakü-Tiflis-Kars demiryolu	50
Resim 2.4 Ani Ören Yeri	50
Resim 2.5 Kars Barajı.....	56
Resim 2.6 Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu	57
Resim 2.7 Kars Havaalanı terminal binası inşaatı	58
Resim 2.8 Kars Merkez Haydar Aliyev Endüstri Meslek Lisesi inşaatı	58
Resim 2.9 Kafkas Üniversitesi kampüs altyapısı inşaatı	59
Resim 2.10 Kafkas Üniversitesi Eğitim Fakültesi inşaatı	59
Resim 2.11 Kafkas Üniversitesi açık ve kapalı spor tesisleri.....	60
Resim 2.12 Belediye hizmet binası yapımı	61
Resim 2.13 Atık su arıtma tesisi projesi	62
Resim 2.14 Hayvan pazarı yapımı	62

GİRİŞ

Kalkınma sürecinde her ülkede gelişmenin tüm bölgelerde aynı anda başlayamaması, öne çıkan yatırım alanları ve sektörlerin gelişim merkezlerinde yoğunlaşması günümüzdeki bölgeler arası gelişmişlik farklarını ortaya çıkaran en temel sebeptir.

Bölgeler arası gelişmişlik farkları ekonomik ve sosyal sorunları beraberinde getirmektedir. Bu sorunların ortadan kalkması için geri kalmış bölgelerde gelir seviyesinin artırılması, ekonomik faaliyet çeşitliliğinin sağlanması, yerel yönetimlerin güçlendirilmesi, bölgedeki potansiyelleri harekete geçirecek girişimlerin desteklenmesi, işbirliğine dayalı rekabetin geliştirilmesi ile kaynakların yerinde ve etkin kullanılmasının sağlanması gerekmektedir. Söz konusu gerekliliklerin sağlanması öncelikle her bölgenin karakteristiğinin ortaya konmasına ve bölgesel gelişme farklarını azaltacak olan rekabetçi sektörlerin belirlenmesine bağlıdır.

Ülkemizde bölgeler arası gelişmişlik farklarını azaltmaya yönelik kalkınma yöntem ve yaklaşımları ağırlık kazanmış, yerel ekonomik sorunların çözümüne yönelik birçok oluşum uygulamaya konmuştur. Bu oluşumlardan biri olarak kurulan ve Türkiye'nin en az gelişmiş bölgelerinden biri olan Kars, Ağrı, Iğdır ve Ardahan illerinde faaliyet gösteren Serhat Kalkınma Ajansı, kalkınmada yatırımların rolü ve öneminden hareketle bölge illerinde öne çıkabilecek potansiyel yatırım alanları ve bölgenin sosyo-ekonomik bir analizinin ortaya konmasını sağlamıştır.

Çalışmada ilk olarak ilin sosyo ekonomik durumuna ilişkin gerçekleştirilen araştırmaların sonuçlarına yer verilmiştir. İkinci bölümde geniş bir literatür araştırması sonucunda coğrafi durum, nüfus ve demografi, teknik ve sosyal altyapı, doğal kaynaklar, sanayi, ticaret, bankacılık, dış ticaret ve lojistik, turizm alanları mevcut durum analizi ile ele alınmıştır. Bununla birlikte ilde gerçekleştirilen kamu yatırımlarına, yeni teşvik sistemine ve ilde yer alan destek kuruluşlarına yer verilmiştir. İlin güçlü ve zayıf yönleri ile fırsatları ve tehditleri aktarılmıştır.

Uygun yatırım alanları kuruluş yeri faktörlerine göre değerlendirilerek analiz edilmiş, talep-pazar-kaynak, yatırım boyutları, karlılık ve risk derecesi bakımından sorunlu bulunmadığı düşünülen ve potansiyel yatırım alanlarına ilişkin yatırımcılara bilgiler sunulmuştur. Bu çalışmanın ölgemize ve ülkemize hayırlı olmasını temenni ederim.

Dr. Hüseyin TUTAR
Genel Sekreter

İLİN PROFİL BİLGİLERİ

	Kars	TRA2	TRA	Türkiye
Toplam Nüfus (kişi)	305.755	1.157.546	2.230.394	74.724.269
Toplam Erkek Nüfus (kişi)	159.179	604.756	1.147.712	37.532.954
Toplam Erkek Kadın (kişi)	146.576	552.790	1.082.682	37.191.315
Şehir Nüfusu (kişi)	129.047	556.925	1.227.857	57.385.706
Köy Nüfusu (kişi)	176.708	600.621	1.002.537	17.338.563
Şehirleşme Oranı (%)	42,21	48,11	55,05	76,80
Yıllık Nüfus Artış Hızı (%) (2010-2011)	13,13	20,85	12,76	13,49
Nüfus Yoğunluğu (kişi/km ²)	30	39	32	97
Genç Bağımlılık Oranı (%) (0-14 yaş)	49,97	58,86	51,04	37,51
Yaşlı Bağımlılık Oranı (%) (65+ yaş)	10,67	8,80	10,59	10,91
Toplam Yaş Bağımlılık Oranı (%)	60,64	67,66	61,62	48,42
Okur-Yazar Nüfus Oranı (%) (15+ yaş)	84,39	81,50	84,12	90,81
Okur-Yazar Erkek Nüfus Oranı (%) (15+ yaş)	90,82	89,30	91,03	94,34
Okur-Yazar Kadın Nüfus Oranı (%) (15+ yaş)	77,30	72,81	76,78	87,30
Kişi Başına Elektrik Tüketimi (kW/kişi)	883	677	922	2.334
Tarım İş Kolunda Çalışanların Toplam İstihdama Oranı (%)		55,81	52,24	25,48
Sanayi İş Kolunda Çalışanların Toplam İstihdama Oranı (%)		13,66	13,13	26,46
Hizmet İş Kolunda Çalışanların Toplam İstihdama Oranı (%)		30,52	34,63	48,06
Kars				
Yüzölçümü (km ²)	10.127			
Toplam Yerleşim Yeri Sayısı	Merkez İlçe Dâhil 8 İlçe, 2 Belde, 379 Köy			
Ortalama Sıcaklık (41 Yıllık Ortalama) (°C)	4,87			
Aylık Toplam Yağış Miktarı Ortalaması (kg/m ²)	40,66			
Ortalama Güneşlenme Süresi (saat)	6,34			
Depremsellik Konumu	Kars ve tüm ilçeleri 2. Derece Deprem Kuşağındadır.			
Toplam Tarım Arazisi Miktarı (Hektar)	244.024			
Arazi Kullanım Durumu (%)	Çayır ve Mera %40, Tarıma Elverişli Topraklar %34, Tarım Dışı Arazi, %22 Ormanlık ve Fundalık %4			
Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sırası	68. (SEGE 2011)			
Rekabetçilik Endeksi Sıralaması	68. (URAK 2009-2010)			
GSYİH (2001 yılı)	1.073 Milyon TL			
Kişi Başına GSKD (TRA2, 2008)	4.613,00 TL			

KARS ŞEHİR TARİHİ

Doğal koşullarının uygunluğu, askerî ve ticarî önemi nedeniyle tarih boyunca yoğun bir yerleşmeye sahip olan Kars şehri, askerî bir kale olarak 1.750 metre yüksekliğindeki plato üzerine kurulmuştur.

Urartular Döneminde (M.Ö. 860-665) “Diavehi Ülkesi” ya da “Akhuryan Ülkesi” olarak adlandırılan bölge, Aras Nehri'nden Çıldır'a kadar uzanmakta ve Ani'yi de içine alan Arpaçay Nehri'nin havzasını kapsamaktadır. Ermeniler Döneminde, Kars Irmağı havzasının bulunduğu bölge Vanand/Vanant adıyla tarih kaynaklarında geçmektedir.

M.Ö. 860'tan itibaren Urartu hâkimiyetinde uzun süre kalmış olan şehir, M.Ö. 665 yılında İskitlerin eline geçmiştir. M.Ö. 549-330 yılları arasında Pers İmparatorluğu hâkimiyeti altında kalmıştır.

M.Ö. 331 yılında, Büyük İskender'in Pers İmparatoru III. Darius'u yenmesiyle bölge Makedonya İmparatorluğu'na dâhil olmuştur. Büyük İskender, Sardes'in eski valisi Pers Mithrines'i 331 yılında Ermenistan'a satrap (il yöneticisi) olarak göndermiştir.

Ermenistan, M.Ö. 319 yılında Pers satraplardan Orontes'in hâkimiyetine geçmiştir. M.Ö. 319-228 yılına kadar bölgedeki gelişmeler hakkında bilgiler çok kısıtlıdır. M.Ö. 228 yılında bölgeye Selevkos II. Antiokhos Hieraks hâkim olmuştur. M.Ö. 189 yılında Roma İmparatorluğu'na bağlı olan bölge iki strategos (başkan, kumandan) arasında bölünmüş ama yine Seleukoslar tarafından yönetilmiştir.

M.Ö. 189 yılında Ermenistan'da başlayan Artaksias Hanedanlığı yönetimi M.S. 2. yüzyıla kadar devam etmiştir. M.S. 226 yılında Sasani İmparatorluğu bölgeyi hâkimiyeti altına almıştır. Sasanilerin egemenliği sırasında Kars toprakları “Ararat Eyaleti” adı altında yaklaşık 200 yıl İranlıların egemenliğinde kalmıştır.

M.S. 287 yılında Ermeni tahtına oturan III.Drtad/Trdat, 301 yılında Hıristiyanlığı resmen devlet dini olarak kabul etmiştir.

4. yüzyılın sonlarına doğru, Ermenistan'ın Bizans İmparatorluğu ve Sasaniler arasında paylaşılmasından sonra, 5. yüzyılın ikinci yarısı ve 6. yüzyıl boyunca Bizanslılar ve Sasaniler arasında bölgedeki çatışmalar devam etmiştir.

Bizans ve Sasaniler arasındaki savaşlarda harap olan Ermenistan'a M.S. 640 yılından itibaren Arap akınları başlamıştır. Pers İmparatorluğu'nun 652 yılında yıkılmasında sonra, 661-750 tarihleri arasında bölgeye Emeviler, 750 yılından itibaren Abbasiler hâkim olmuştur

Bizans İmparatorluğu ve Araplar arasındaki savaşlar 8. yüzyıl ortalarında yeniden başlamıştır. Bu savaşlar nedeniyle 772 yılında, Çoruh Nehri, Sarısu, Dicle Nehri, Zap Suyu ve Aras Nehri boylarına yayılmış ve ticaretle zenginleşmiş olan Ermeni Bagratlı Sülalesi'nin bir kolu, merkezleri Doğubayazıt (Daruynk) olan Kars'ın güneydoğu bölgesine yerleşmişlerdir. Başlarında Aşot Mısager'in bulunduğu diğer bir kol da Ermenistan ticaretinin önemli merkezi ve Arap emirlerinin oturduğu Dvin şehrine yakın olan Kars'ın doğu bölgelerine yerleşmeye karar vermiş ve Kamsarakan Sülalesi'ne ait olan Kilittaşı'nı (Pekran/Bagaran) kendine merkez yapmıştır.

10. ve 11. yüzyıllarda Ermenistan Batı ve Doğu arasındaki değişimlerin çoğunun meydana geldiği tarafsız bir sahadır ve tüm Ermenistan'ı boydan boya geçen önemli ticaret yollarına sahiptir. Bu dönemde Bizanslılar ve Araplar arasındaki savaşlar nedeniyle bölgenin güneyindeki ticaret yolları kullanılamaz hâle gelince, doğudaki ana ticaret yollarından biri Nahçıvan'dan Ermenistan içine ulaşıp buradan ikiye ayrılarak biri Hazar Denizi kıyısına, diğeri Karadeniz kıyısına ulaşmış, öteki yol ise doğrudan Bizans İmparatorluğu'nun sınırları içine uzanmıştır. Bu durumda ticaret yollarının kesişme noktaları olan Dvin ve Nahçıvan gibi eski merkezlerin yanı sıra Ani, Kars ve Arzen/Arcn gibi yeni merkezler de gelişmiştir.

1040 yılında Bizanslılar, Bagratlı Ermeni Krallığı'nın arazisini kesin olarak imparatorluk topraklarına katmıştır. 1045 yılında Bizans İmparatorluğu tarafından Ani Bagratlıları Beyliği'ne son verilmiştir. Kral Gagik Abas, Kapadokya'da Tzanmantos'a yerleşmiştir. 1054-1055 arası, Selçuklular Kars'a saldırarak tahrip etmiş, ancak kalesine dokunmamıştır.

1064 yılında Büyük Selçuklu Sultanı Alparslan komutasındaki Selçuklu ordusu, Bizans yönetiminde bulunan ve kaynaklarda "asla zapt edilemez" denilen Ani'yi kuşatmıştır. Bizans İmparatorluğu'na bağlı generaller Bagrat ve Krikor tarafından savunulan şehir, sultanın başarılı savaş taktiğiyle Selçuklular tarafından ele geçirilmiştir.

1072 yılında Büyük Selçuklu Sultanı Alparslan'ın ölümünden sonra başa oğlu Melikşah (1072-1092) geçmiştir. Bu dönemde, Kars'ın bulunduğu bölge, Bizans İmparatorluğu'na bağlı olan Gürcüler tarafından 1079-1080 yılları arasında yeniden denetim altına alınmıştır. 1080 yılında, Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah'ın Emir Ahmet komutasında bölgeye gönderdiği orduya Gence, Dvin ve Ani'deki Şeddadlı emirleri de katılmış ve bölge yeniden Selçukluların eline geçmiştir.

1092 yılında Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah'ın ölümünden sonra çocukları arasında çıkan taht kavgaları ve toprak hâkimiyeti edinme çabasından Ani de nasibini almış, bölgede huzursuz bir süreç başlamıştır.

Kars ve Ani çevresi, 1239-1358 yılları arasında Moğolların eline geçmiştir. Bölgeye 1358-1380 arasında İlhanlılar/Celayirliler, 1380-1386 yılları arasında Karakoyunlular hâkim olmuştur. Bölge, 1386 yılında Timur tarafından zapt edilmiştir. Ani, Timurlular zamanında valilik merkezi olmuştur. Bölge, 1406-1467 yılları arasında Karakoyunluların, 1467-1534 yılları arasında Akkoyunluların yönetimine geçmiştir. Akkoyunlular Döneminde savaş alanına dönen bölgede, pek çok şehir gibi Kars ve Ani de harap olmuştur. Bölge, 1534 yılında Kanuni Sultan Süleyman'ın Irakayn Seferi sırasında Osmanlı İmparatorluğu topraklarına katılmıştır.

1877 yılında başlayan Osmanlı-Rus Savaşı (93 Harbi), Osmanlı İmparatorluğu'nun yenilgisiyle sonuçlanmış, 3 Mart 1878 yılında Ruslarla Ayastefanos Antlaşması imzalanarak Kars, Batum ve Ardahan onlara bırakılmıştır. 1917 yılında Çarlık Rusyası dağılınca 3 Mart 1918 yılında Ruslarla imzalanan Brest-Litovsk Antlaşması ile Kars, Ardahan ve Batum tekrar Osmanlı topraklarına katılmıştır. Ancak 1918 yılında Osmanlı topraklarının İtilaf Devletleri tarafından istilâsı sırasında, Kars, Ardahan ve Batum'u, 1921 yılına kadar Ermeniler ve Gürcüler kontrolleri altında tutmuşlardır. Ruslarla 16 Mart 1921'de Moskova'da, 13 Ekim 1921'de Kars'ta yapılan antlaşmalarla, Türkiye-Rusya sınırı çizilmiş, Kars ve çevresi Türkiye Cumhuriyeti topraklarına katılmıştır.¹

¹ <http://www.ani.gov.tr/tarihce.asp>, Erişim: 18.12.2012

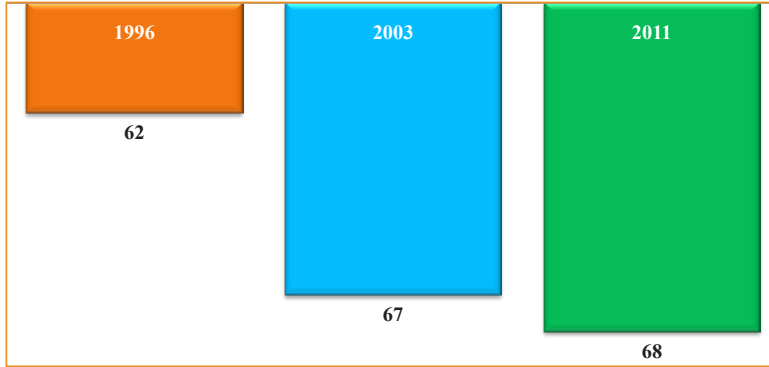
1. SOSYO EKONOMİK GELİŞİMİŞLİK DURUMU

1.1. Kalkınma Bakanlığı, İllerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması ²

Kalkınma Bakanlığı'nın (mülga Devlet Planlama Teşkilâtı) 1996, 2003 ve 2011 yıllarında hazırlanmış olduğu İllerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Endeksi Sıralaması'na göre 1996 yılında 62. sırada bulunan Kars, 2003 yılında 67. sıraya gerilemiştir. Araştırmalarda yıllara ilişkin idari yapı dikkate alındığından, değerlendirme ilk araştırmada 76 il, ikincisinde ise 81 il üzerinden yapılmıştır. Söz konusu araştırmalarda iller demografi, istihdam, eğitim, sağlık, altyapı vb. refah göstergelerinden oluşan sosyal göstergelerle, imalat sanayi, inşaat, tarım ve mali göstergelerden oluşan ekonomik göstergelerden müteşekkil 58 değişkenlik bir veri seti üzerinden değerlendirilmiştir.

2011 yılında demografi, eğitim, sağlık, istihdam, rekabetçi ve yenilikçi kapasite, mali kapasite, erişilebilirlik ile yaşam kalitesi olmak üzere 8 alt kategoride, çoğunluğu 2003 yılına ait değişkenler kullanılarak değişken sayısı 61'e yükseltilmiştir.

Grafik 1.1 Yıllara göre Kars ili SEGE sıralaması; 1996, 2003, 2011

Henüz raporu yayınlanmayan 2011 yılı araştırmasına göre ise il sosyo-ekonomik gelişmişlik bakımından 81 il arasında 68. sırada yer almaktadır. Aynı zamanda teşvik sistemine de altlık teşkil eden araştırmada Kars; Ağrı, Ardahan, Batman, Bingöl, Bitlis, Diyarbakır, Hakkâri, Iğdır, Mardin, Muş, Siirt, Şanlıurfa, Şırnak ve Van ile en az

gelişmiş bölge olarak kabul edilen altıncı bölge illeri arasında yer almaktadır.

Kalkınma Bakanlığı'nın yayınladığı Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Endeksi'nde 1996, 2003 ve 2011 yılları için kullanılan değişkenler *EK-1*'de gösterilmiştir.

Bu çalışma temel olmak üzere Uluslararası Rekabet Araştırma Kurumu Derneği (URAK) tarafından hazırlanmış olan "İllerarası Rekabetçilik Endeksi" ile Ekonomi ve Dış Politika Araştırma Merkezince (EDAM) oluşturulan "Türkiye için Bir Rekabet Endeksi" illerin gelişmişlik durumu ve Uygun Yatırım Alanları Çalışması için dikkate alınması gereken araştırmalar olarak ön plana çıkmaktadır.

1.2. URAK, İller Arası Rekabetçilik Endeksi

Literatür çalışmalarının yanı sıra il düzeyinde yayımlanan veriler de göz önünde bulundurularak yapılan çalışmalarda endeksin dört ana değişkenden oluşması benimsenmiştir. Bu ana değişkenler beşeri sermaye ve yaşam kalitesi, markalaşma becerisi ve yenilikçilik, ticaret becerisi ve üretim potansiyeli ile erişilebilirlik başlıkları halinde yapılandırılmıştır.

İllerarası Rekabetçilik Endeksi 2007-2008 sonuçlarına göre 68. sırada yer alan Kars, 2008-2009 döneminde 67. sıraya yükselmiş, 2009-2010 Genel Endeks değerine göre ise tekrar 68. sırada yer almıştır. Genel endeks ve araştırmalarda kullanılan alt endekslere ilişkin detaylar raporun ekinde sunulmuştur (*EK-1 Tablolar: 7.1-5*).

² Bilgiler Kalkınma Bakanlığı'nın (mülga Devlet Planlama Teşkilâtı) söz konusu raporlarından alınmıştır.

Eğitim, sağlık, Şehirleşme oranı, kişi başına mevduat miktarı vb. 14 değişkenden meydana gelen Beşeri Sermaye ve Yaşam Kalitesi Alt Endeksi bakımından il 2007-2008 yılı sonuÇlarına gÖre 73. 2008-2009'da 75. sırada son çalışmada ise 81 il arasında 71. sırada yer almıştır.

Markalaşma Becerisi ve Yenilikçilik Alt Endeksi 2007-2008 sıralamasına gÖre 71. sırada yer alan Kars, 2008-2009'da 70. sıraya yŐkselme baŐarisını gÖstermiŐ olup, 2009-2010 verilerine gÖre 72. sıraya gerilemiştir. Alt endeks deđiŐkenlerinde Son Beş Yıla Ait Marka Tescil Ortalaması'nda ũlke genelinde 67. sıradaki konumunu koruyan Kars, diğer değişkenler ũzelinde alt sıralarda bulunması sebebiyle bu alt endeksin son sıralarında kendine yer bulmuştur.

2007-2008 dÖnemi Ticaret Becerisi ve ũretim Potansiyeli Alt Endeks sırası 79 olan Kars'ın, 2008-2009 yılı sonuÇlarına gÖre 70. sıraya yŐkseldiđi, 2009-2010 dÖneminde ise 80. sırada yer aldığı gÖrölmektedir. Alt Endeksin 2009-2010 deđiŐkenleri incelendiğinde; Bir Önceki Seneye GÖre İlde Açılan Şirket Sayısındaki Değişim Oranı'na gÖre 75. sırada yer alan Kars'ın, İhracat Hacmi'ne ilişkin sıralamada 78. sıradaki konumunu koruduğu gÖrölmektedir. Kars; Kullanılan Kredi Miktarı bakımından 65.'likten 68.'liğe gerilerken, Tahakkuk Eden Vergi Miktarı'nda ise 1 sıra gerileyerek 68. sırada yer almıştır. Kars; 2009-2010 verilerine gÖre İldeki Kamu Yatırımı'nda 48. sırada, Bir Önceki Seneye GÖre İlde Kapanan Şirket Sayısındaki Değişim Oranı'na gÖre ise 43. sırada yer almaktadır.

EriŐebilirlik Alt Endeksi'ne gÖre yıllar içinde devamlı dŐŐuŐ gÖsteren Kars, Alt Endeksin 2007-2008 sonuÇlarına gÖre 50. sırada yer alırken, 2008-2009'da 51. sıraya gerilemiştir. İlin bu alt endekse ait 2009-2010 sırası ise 53'tür. Demiryolu ağına bağlı olan ancak otoyol ağına bağlı olmayan ile dŐzenli yurtiçi uçak seferlerinin yapılıyor olması, ilin bu alt endeksteki rekabet gŐcŐnŐ olumlu yÖnde etkilemektedir. Diğer taraftan ilin Kilometrekare Başına DŐŐen BÖlŐnmŐ Yol Uzunluğu bakımından 10 sıra gerileyerek 70. sırada yer alması ve ile dŐzenli yurtdiŐi uçak seferlerinin gerçekleŐtirilmemesi ilin bu alt endekte gerilemesindeki en Önemli etkenler olarak saptanmıŐtır. ³

1.3. EDAM, TŐrkiye için Bir Rekabet Endeksi

Ekonomi ve Dış Politika Araştırma Merkezi tarafından Şubat 2009'da hazırlanan rekabet çalışmasında altı farklı alt endeks oluşturulmuş ve bu endekslerden yararlanılarak toplam rekabet endeksine ulaŐılmıŐtır. Araştırmada yer alan sÖz konusu alt endeksler ekonomik etkinlik ve canlılık, emek piyasası, yaratıcılık, insan sermayesi, fiziki altyapı ve sosyal sermayedir.

Araştırma sonuÇlarına gÖre, toplam rekabet endeksinde Kars, 65. sırada yer almıştır. Oluşturulan alt endekslerde ilişkin Kars'ın diğer illere ilişkin durumu Tablo 1.1'de verilmiştir.

Tablo 1.1. EDAM, "TŐrkiye için Bir Rekabet Endeksi" ilin alt endekslere ilişkin durumu, 2009

Alt Endeks	Sıralama
Ekonomik Etkinlik ve Canlılık	75
Emek Piyasası	70
Yaratıcılık	50
İnsan Sermayesi	63
Fiziki Altyapı	61
Sosyal Sermaye	66
Toplam Rekabet Endeksi	65

³ İllerarası Rekabetçilik Endeksi, URAK 2009-2010, s.136-137.

2. YATIRIM ORTAMI

2.1. Coğrafi Durum

Kars, 814.578 km²'lik Türkiye topraklarının 171.061 km²'sini oluşturan Doğu Anadolu Bölgesi'nin kuzey doğusunda yer almaktadır (*Harita 2.1*). İlin doğusunda Ermenistan, güneyinde Iğdır ve Ağrı, batısında Erzurum ve kuzeyinde Ardahan yer almaktadır. 10.127 km² yüzölçümüne sahip olan il, ülke topraklarının %1,3'ünü kaplamaktadır.

Harita 2.1 Kars ili ve TRA2 Bölgesi

İlin güneyinden geçen Aras Nehri, Çıldır Gölünden doğan ve Türkiye'nin Ermenistan sınırını oluşturan Arpaçay ile Kars, Iğdır, Ermenistan sınırında birleşmekte ve İran ile Azerbaycan üzerinden Hazar Denizi'ne ulaşmaktadır. İlde yer alan akarsularının rejimi düzensizdir. Bunun nedeni; yağış rejiminin düzensizliği ve kış yağışlarının kar şeklinde düşmesidir. Kışın yağan karlar erimeden uzun süre yerde kaldığı için akarsuların debileri azalmaktadır. İlkbahar ve yaz aylarında eriyen karlar akarsuların debilerinin yükselmesine yol açmaktadır. Ayrıca akarsuların eğimlerinin fazlalığı ve bölgede çok sayıda vadi olması nedeniyle ildeki hidroelektrik enerji potansiyeli yüksektir.

Kars ilinde irili ufaklı çok sayıda göl mevcuttur. Bir kısmı Ardahan il sınırları içerisinde yer alan Çıldır Gölü'nün yanı sıra Aygır Gölü, Kuyucuk Gölü ve Turna Gölü öne çıkmaktadır. Bu doğal göllerin yanında tek yapay göl ise Arpaçay Baraj Gölü'dür.⁴

⁴ Kars İl Çevre Durum Raporu, T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2009

İlin içerisinde bulunduğu TRA2 Bölgesi'nde çok geniş alanlara sahip olan ovalar mevcuttur. Kars Ovası, İğdir Ovası, Ağrı-Eleşkirt Ovası, bölgenin en önemli ovalarıdır. Doğu Anadolu Bölgesi'nin en geniş ovası olan Kars Ovası, Allahuekber Dağları ile Sarıkamış-Kars platosu arasında yer almakta olup ovanın yüzölçümü 2.500 km²'dir.⁵

Büyük bir plato özelliği gösteren il coğrafyasında bitki örtüsü genel olarak bozkır görünümündedir. İlde kışlar oldukça soğuk ve sert, kısa süren yazlar ise yağışlı geçmektedir. Meteoroloji Genel Müdürlüğü verilerine göre, il geneli ortalama sıcaklık 4,8 °C olup, kış mevsiminde -36,6 °C, yazın ise 35,4 °C'ye varan sıcaklık ölçümleri yapılmıştır. Kars'ta en çok yağış yaz mevsiminde, en az yağış ise kış mevsiminde gerçekleşmektedir.

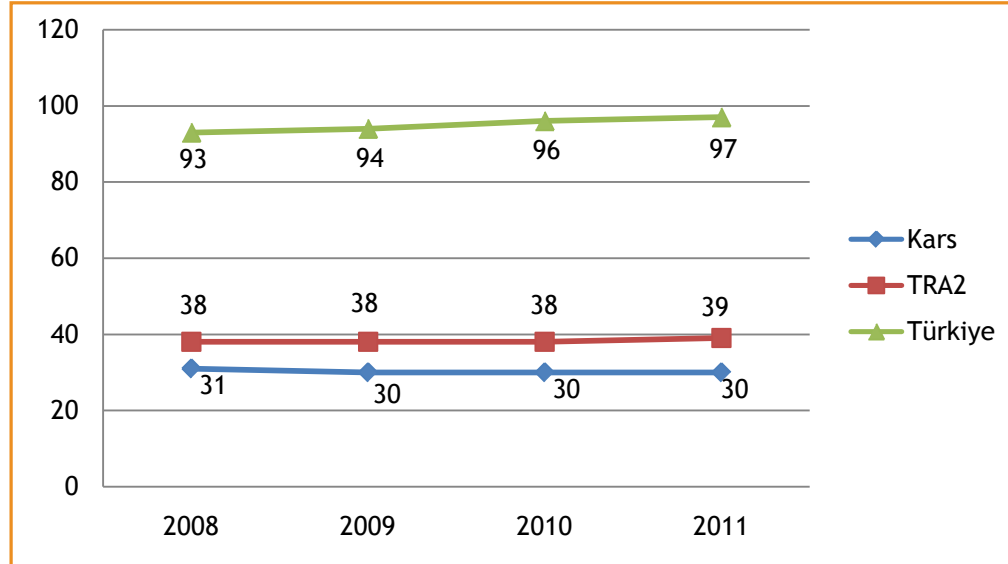
2.2. Nüfus ve Demografi

2011 Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (ADNKS) sonuçlarına göre Kars ilinin nüfusu 305.755 kişi ile TRA2 Düzey II Bölgesi nüfusunun %26,4'ünü teşkil etmektedir. İldeki kadın nüfusu 146.576 kişi (%47,9) olup erkek nüfusu il nüfusunun %52,1'ini (159.179 kişi) oluşturmaktadır.

2.2.1. Nüfus

Kars ilinde 2011 yılı itibariyle kilometrekareye 30 insan düşerken, bu sayı TRA2 Bölgesinde 39 ve Türkiye genelinde 97'dir. 2008-2011 yıllarına ait nüfus yoğunlukları aşağıdaki grafikte yer almaktadır.

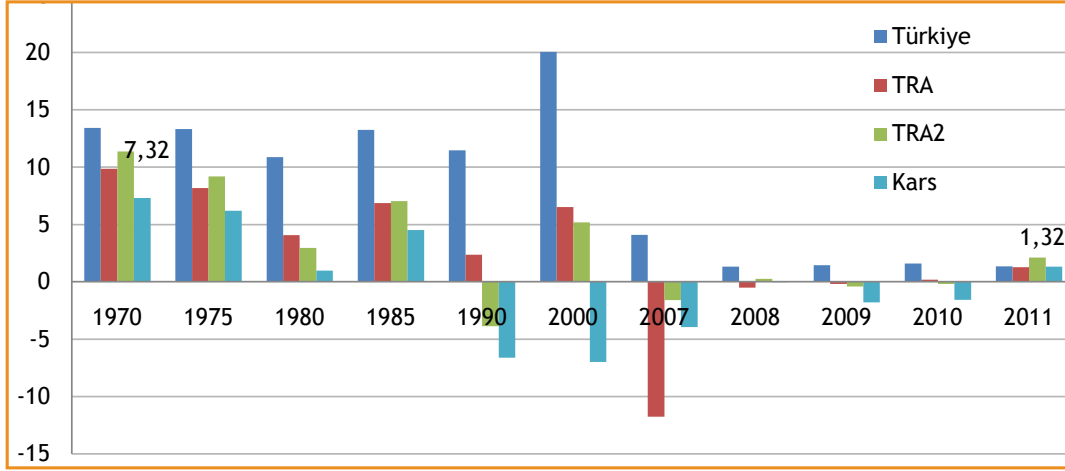
Grafik 2.1 Yıllara ve bölgelere göre nüfus yoğunluğu (km² düşen kişi sayısı), 2008-2011

Kaynak: TÜİK, ADNKS Kayıtları'ndan hesaplanmıştır.

1990 yılından sonra il nüfusu 2010 yılına kadar sürekli bir azalma göstermiştir. (Grafik 2.2). 2011 yılında ilin nüfusu önceki yıla göre %1,32 (3.889 kişi) artmıştır. Bunu etkileyen en önemli faktör ise TRA2 Bölgesinin diğer illerinde de gözlenen göç faktörüdür.

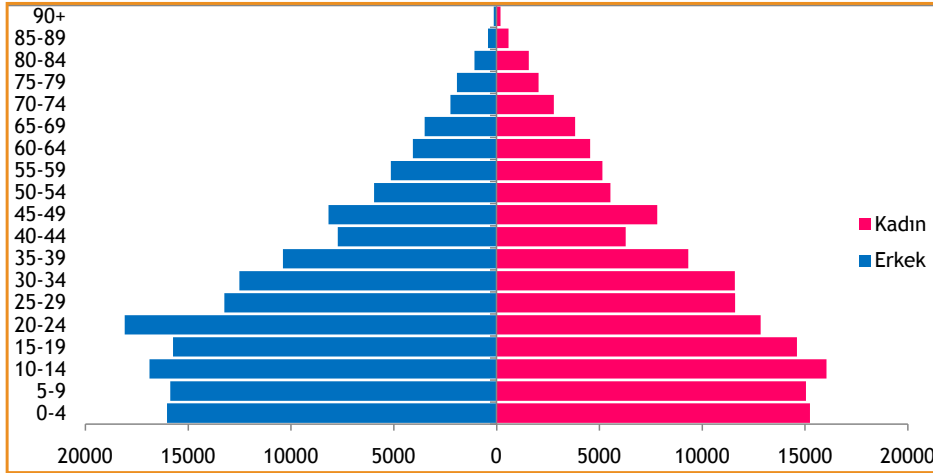
⁵ Bilgiler Kalkınma Bakanlığı'nın (mülga Devlet Planlama Teşkilâtı) söz konusu raporlarından alınmıştır.

Grafik 2.2 Yıllara ve bölgelere göre nüfus değişim oranları (%)⁶, 1970-2011

Kaynak: TÜİK, ADNKS Kayıtları, Genel Nüfus Sayımı Sonuçları

Not: 1965 yılında başlanarak bir önceki döneme göre değişim oranı hesaplanmıştır.

Nüfus piramitleri ülkeler düzeyinde ele alındığında aşağıdaki gibi asimetrik şekilde olan piramitler doğurganlık oranında hızlı bir düşüş olduğunu göstermektedir. Fakat ülkeler arası göç durumu ülke içi göçe göre yok denecek kadar az olduğundan dolayı iller için böyle bir yorum yapmak tek başına yeterli değildir. Bu durumda göç gibi farklı muhtemel etkenleri de göz önünde bulundurmak gerekmektedir.

Grafik 2.3 Kars ili cinsiyete göre yaş grubu dağılımı piramidi, 2011

Kaynak: TÜİK, ADNKS Kayıtlarında yayınlanan verilerden elde edilmiştir.

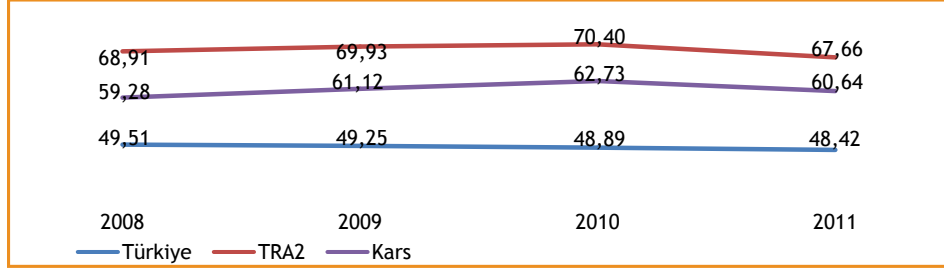
Kars ilinin yaş piramidi (Grafik 2.3) incelendiğinde genç bağımlılık oranının yüksek olduğu kolayca gözlemlenebilmektedir. Piramitten ayrıca 20-24 yaş arası erkek nüfusun kadın nüfusundan daha fazla olduğu görülmektedir. 60'lı yaşlardan itibaren bakıldığında ise erkek nüfus kadın nüfusa göre daha fazla bir azalış göstermektedir. Piramit ayrıca ilin genç nüfusunun oransal olarak fazla olduğu hakkında da

fikir vermektedir. Genç bağımlı nüfusun mevcudu ilerideki 10 yıllık süreçte doğurganlık hızıyla birlikte ele alındığında 10 yıl sonraki genç nüfusun fazlalığı anlamına gelebilir. Fakat göç unsurunu da böyle bir projeksiyon yaparken değerlendirmeye dâhil etmek gerekmektedir.

⁶ Grafikteki 1990 ve öncesi Kars ili değerleri günümüz Iğdır ve Ardahan illerine ait ilçelere ilişkin değerlerin o yıllardaki Kars ili değerlerinden çıkarılmasıyla elde edilmiştir. 1985 ve öncesi TRA değerlerine günümüz Bayburt ilinin ilçelerine ait değerler dâhil edilmemiştir.

Toplam yaş bağımlılık oranında Türkiye ortalaması 2011 yılında %48,42 iken Kars'ta bu oran %60,64 ile Türkiye ortalamasından 12 puan yukarıda ve TRA2 ortalamasından ise 17 puan aşağıdadır. Türkiye genelinde nüfusun yarısından fazlası çalışabilir iken Kars'ta %40'ı toplam çalışabilir nüfustur. Teorik olarak bu durum ilde her 2 kişinin 3 kişiye bakmakla yükümlü anlamına gelmektedir. Bu husus ayrıca göçün verdiği sonuçlar arasında değerlendirilebilir.

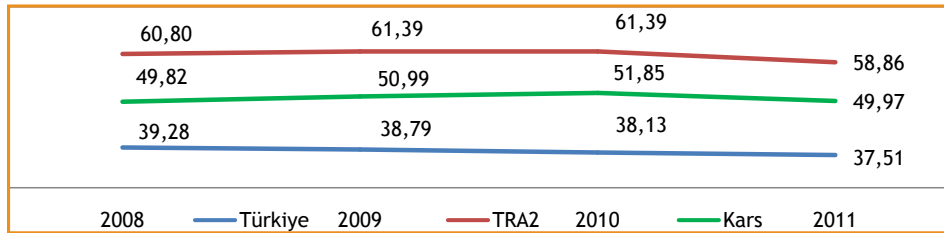
Grafik 2.4 Yıllara ve bölgelere göre toplam yaş bağımlılık oranı (%), 2008-2011

Kaynak: TÜİK, ADNKS Kayıtları

Kars ili genç bağımlılık oranı (%49,97) bakımından Türkiye genelinin (%37,51) üzerinde kalmaktadır. Buradan doğurganlık hızının Türkiye ortalamasının üzerinde olduğu sonucuna varılabilir. TRA2 Bölgesi ortalamasının Kars ilinden yüksek olmasının sebebi ise Ağrı ilinin yıllara bağlı değerlerinin %70'den fazla olmasından kaynaklanmaktadır. Kars ilindeki bu durum her 4 kişinin bakmakla yükümlü bulunduğu 5 genç (0-14 yaş) olduğunu ifade edebilir.

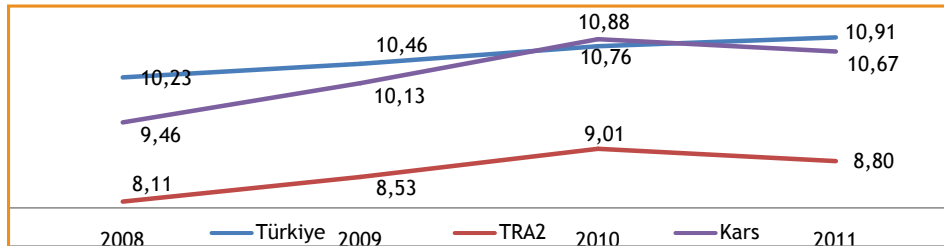
Grafik 2.5 Yıllara ve bölgelere göre genç bağımlılık oranı (%), 2008-2011

Kaynak: TÜİK, ADNKS Kayıtları

İlde yaşlı bağımlılık oranı Türkiye ortalamasına yakın seyretmekte olup TRA2 Bölgesinin üzerindedir. Bu oran çalışabilecek nüfusun bakmakla yükümlü olduğu yaşlı nüfusu da açıklamaktadır. Bu değer ilde her 3 kişinin 1 yaşlıya bakmakta olduğunu gösterebilir.

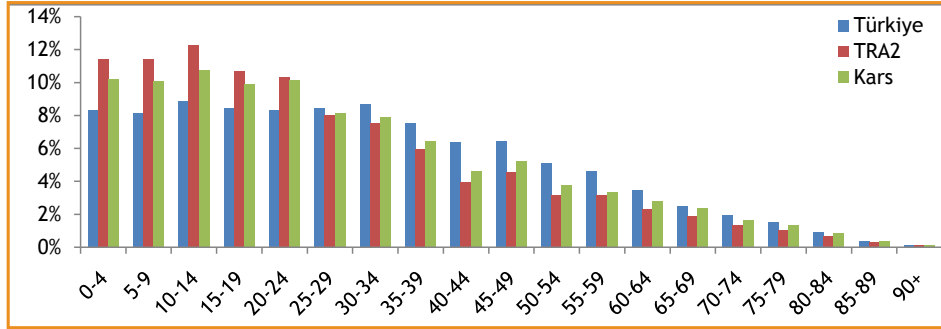
Grafik 2.6 Yıllara ve bölgelere göre yaşlı bağımlılık oranı (%), 2008-2011

Kaynak: TÜİK, ADNKS Kayıtları

Grafik 2.7'de yaş gruplarının oransal dağılımı ülke geneli, TRA2 Bölgesi geneli ve Kars düzeyinde gösterilmiştir. İlin genç nüfus oranı (0-24:%51,1) TRA2 Bölgesi geneline kıyaslandığında 5 puan aşağısında kalmaktadır. Türkiye genelinin ise 9 puan üzerinde kalmaktadır.

Grafik 2.7 Bölgeler itibariyle yaş gruplarının oranları, 2011

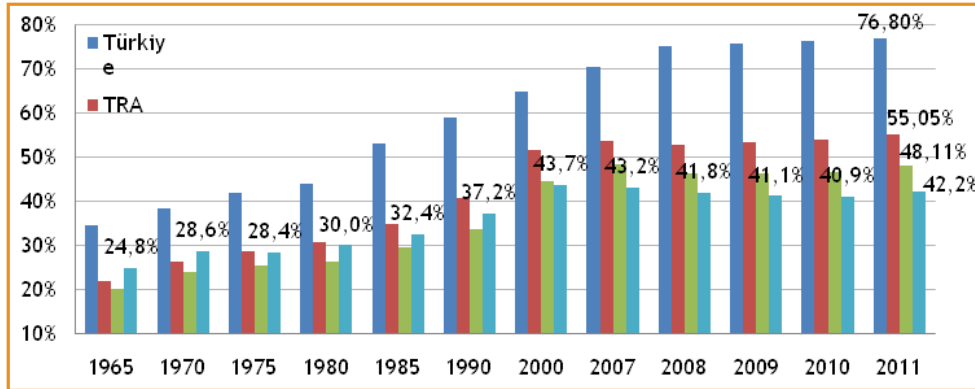

Kaynak: TÜİK, ADNKS Kayıtları

2.2.2. Şehirleşme

Şehirleşme oranı, bir ilin şehirleşmiş bölgelerinde yaşayan nüfusun o ilin toplam nüfusa oranını ifade etmekte olup gelişmişlik endekslerinde kullanılan göstergelerden birisidir. Grafik 2.8'de Türkiye geneli, TRA2 Bölgesi ve Kars ilinde 1965-2011 yılları arasında şehirleşme oranlarının yıllara göre değişimi gösterilmektedir. 1965 yılı genel nüfus sayımı sonuçlarına göre günümüz Kars ilinde (1992 yılında il olan Ardahan ve Iğdır hariç kalan yerler) kentsel alanlarda yaşayan nüfusun toplam nüfus içerisindeki payı % 24,77 iken 2011 ADNKS kayıtlarına göre bu oran %17,5 puan artışla %42,2 olmuştur. Aynı dönemde Türkiye genelinde şehirleşme oranı %42,4 artış ile %76,8'e ulaşmıştır.

Grafik 2.8 Yıllara ve bölgelere göre şehirleşme oranları (%)⁷, 1965-2011

Kaynak: TÜİK, ADNKS Kayıtları, Genel Nüfus Sayımları

⁷ Bilgi Kalkınma Bakanlığı'nın (mülga Devlet Planlama Teşkilâtı) söz konusu raporlarından alınmıştır.

2.2.3. Göç

Bir ilin göç vermesinin altında yatan faktörler arasında bölgede istenmeyen yetersiz iş, ilkel koşullar, tıbbî imkânların yetersizliği, doğal afetler, kirlilik vs. sebepler bulunurken hedef bölgede göç edeni çeken etmenler ise iş olanakları, daha iyi yaşam koşulları, eğlence, eğitim olanakları, sağlık imkânları, cazip iklim, güvenlik, sanayi vs. koşullar olarak açıklanmaktadır.⁸ Bir ilin göç vermesi, o ilin sosyo-ekonomik gelişmesini olumsuz yönde etkileyecek önemli bir unsur olarak değerlendirilebilir.

İlde muhtelif sebeplerden ötürü gerçekleşen göç sayısal olarak TR2 Bölgesi'ne benzemektedir. Sürekli göç veren ilin nüfusu 1990'dan 2011 yılına kadar azalma göstermiştir. 2011 yılında ise il nüfusunda 5,722 kişi artış görülmüştür.

Tablo 2.1 Yıllara göre Kars ili nüfus ve göç istatistikleri, 2008-2011

Yıl	Nüfus	Aldığı Göç	Verdiği Göç	Net Göç	Net Göç Hızı (%)
2011	305.755	10.654	16.376	-5.722	-18,5
2010	301.766	9.906	16.657	-6.751	-22,1
2009	306.536	9.028	15.660	-6.632	-21,4
2008	312.128	8.855	17.726	-8.871	-28,0
...					
2000	325.016	28.937	47.268	-18.331	-61,2

Kaynak: TÜİK, ADNKS Kayıtları

2.3. Teknik ve Sosyal Altyapıda Durum

2.3.1. Ulaştırma

Kars'a şehirlerarası ulaşım demiryolu, karayolu ve havayolu ile sağlanmaktadır. Kars, Türkiye'nin Orta Asya ve Kafkaslara açılan kapısı olarak gerek Türk dünyası ile kültürel ve ekonomik bağların güvenli bir şekilde sürdürülmesi gerekse Avrupa ile Çin arasındaki ticaret rotası üzerinde olması bakımından kilit bir noktada bulunmaktadır. Kars'ın jeopolitik önemi, inşaatı devam eden Ankara-Kars hızlı tren, Bakü-Tiflis-Kars demiryolu hattı (Harita 2.2), etüt çalışmaları süren Kars-Iğdır-Nahcivan-İran-Pakistan demiryolu projesi ve Kars Lojistik Merkezi ile daha da artacaktır.

Ülkemizin doğu ucunda bulunan Kars'tan komşu illere ve ülkelere sağlanan karayolu ulaşımının kalitesi son yıllarda yapılan bölünmüş yollar sayesinde hızla artmaktadır. Kars komşu illerin merkezleri olan Iğdır'a 140, Ardahan 91, Erzurum'a 203 ve Ağrı'ya 216 km uzaklıkta yer almaktadır. Kars ayrıca, başkent Ankara'ya 1.077, İstanbul'a 1.425 ve İzmir'e 1.657 km mesafededir.

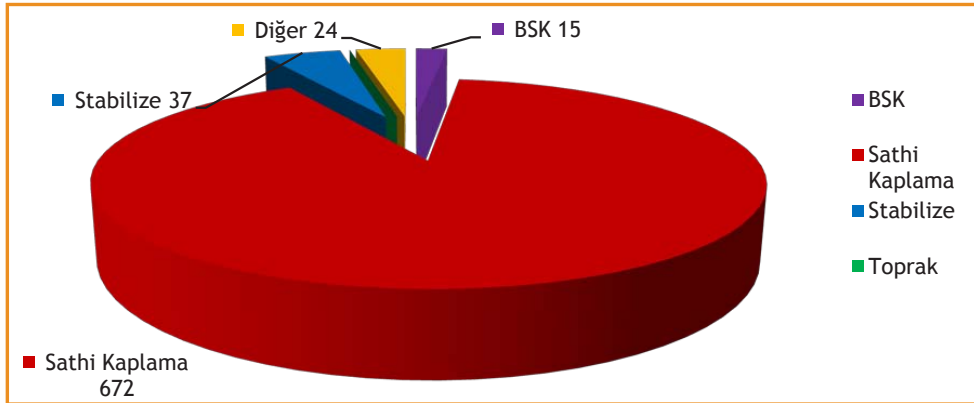
⁸ Everett S. Lee (1966). *A Theory of Migration*. University of Pennsylvania

Tablo 2.2 Kars il merkezinin diğer ilçelere ve önemli illere uzaklığı

İlçe Adı	Uzaklık	İl Adı	Uzaklık	İlçe Adı	Uzaklık
Akyaka	61	İğdır	140	Kayseri	919
Arpaçay	42	Ağrı	216	Malatya	681
Diğor	43	Ardahan	91	Gaziantep	844
Kağızman	70	Erzurum	203	Adana	1.012
Sarıkamış	55	Van	363	Ankara	1.077
Selim	31	Trabzon	431	İzmir	1.657
Susuz	24	Antalya	1.450	İstanbul	1.425

Kaynak: Karayolları Genel Müdürlüğü, www.kgm.gov.tr, Erişim: 18.11.2012

Kars il sınırları içerisinde 523 km devlet yolu, 225 km il yolu ile toplam 748 km yol bulunmaktadır. Bu yolların 672 kilometresi sathi kaplama olup 15 kilometresi bitümlü sıcak asfalt karışımıdır. (Grafik 2.9)

Grafik 2.9 Yol ağının fizikî durumu (km), 01.01.2012

Kaynak: Karayolları Genel Müdürlüğü, İstatistikler, İllere Göre Devlet ve İl Yolları, www.kgm.gov.tr, Erişim: 18.11.2012

Tablo 2.3 Kars ilinde 2003-2011 yılları arasında tamamlanan yol ve altyapı çalışmaları ile 2012 yılındaki hedeflerin gerçekleşme durumlarını göstermektedir.

Tablo 2.3 Kars ilinde yol ve altyapı çalışmaları

ÇALIŞMALAR	2003-2011 GERÇEKLEŞME		2012		
			HEDEF	YAPILAN	
BÖLÜNÜMÜŞ YOL	152	km	5	0	km
YOL İYİLEŞTİRME (TY)	0	km	54	5	km
KAZA KARA NOKTA	0	Adet	1	0	Adet
BSK YAPIMI	0	km	64	54	km
ASFALT ÇALIŞMALARI	0	km	200	137	km
KÖPRÜ YAPIMI	0	Adet	4	0	Adet
Trafik-Düşey İşaretleme	0	m ²	2.500	403	m ²
Trafik-Yatay İşaretleme	0	m ²	200.000	90.000	m ²
Trafik-Otokorkuluk	0	km	15	46	km

Kaynak: Karayolları Genel Müdürlüğü, www.kgm.gov.tr, Erişim: 18.11.2012

Karayolları 18. Bölge Müdürlüğü'nün ildeki projelerine ilişkin 2012 yılı Ekim ayına kadar sonlandırılan fiziki gerçekleştirmeler %25, nakdî gerçekleştirmeler ise %348'dir. Ekim ayına kadar 4 proje tamamlanmış olup 16 proje devam etmektedir.

Harita 2.2 Bakü-Tiflis-Kars demiryolu hattı

Uzun yıllardır Kars-Ankara-İstanbul arasında yolcu ulaşımı Doğu Ekspresi ile sağlanmakta olup ve her gün Kars ve İstanbul'dan karşılıklı birer sefer düzenlenmekteydi. Ancak inşaat çalışmaları devam eden Ankara-İstanbul Hızlı Tren Projesi nedeniyle 1 Şubat 2012 tarihinden itibaren hat sadece Kars-Ankara arasında hizmet vermektedir. Çalışmaların 2014 yılında tamamlanması ile hattın tekrar Kars-İstanbul olarak faaliyete geçmesi beklenmektedir. Demiryolu hattında yük trenleri de düzenli olarak çalışmaktadır. Demiryolu hattı Sovyetler Birliği zamanında Doğukapı üzerinden Ermenistan'a, Tiflis'e, Bakü'ye ve Moskova'ya da bağlanmaktaydı. Ancak 1993 yılında Ermenistan ile sınır kapılarının kapanması ile hâlihazırda hattın son durağı Kars'ın Akyaka ilçesidir.

Yapımı devam eden Ankara-Sivas Hızlı Tren Hattı'nın önümüzdeki yıllarda Kars'a ulaşacak olması,2014 yılında tamamlanması beklenen Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu Hattı, proje aşamasında olan Kars-Iğdır-Nahcivan-İran-Pakistan Demiryolu Hattı ve yatırım programında yer alan Kars Lojistik Merkezi yatırımları tamamlandığında, Kars demiryolu ulaşımı ve lojistik sektörleri bakımından hem Türkiye hem de Kafkasya Bölgesinde çok büyük önem kazanacaktır. Bakü-Tiflis-Kars demiryolunun ileri ve geri bağlantıları düşünüldüğünde bu hattın Londra-Pekin ipek demir yolu hattını tesis ettiği görülmektedir. Etüt çalışmaları devam eden Kars-Iğdır-Nahcivan-İran-Pakistan Demiryolu Hattı projesinin ileri bağlantılarında Nahcivan'dan sonra Tebriz-Tahran-Zahedan ve İslamabad'a ulaşıldığı görülmektedir. Hattın tamamlanmasının ardından şu anda İran ile tek bağlantıyı oluşturan Van-Tebriz demiryolu hattına alternatif olarak Erzurum-Erzincan-Sivas üzerinden Ankara'yave İstanbul'a ulaşan yeni bir İslamabad-İstanbul koridoru oluşturulmuş olacaktır.⁹

Kars Havaalanına İstanbul, Ankara ve İzmir'den düzenli uçuşlar ile zaman zaman yurtiçi ve yurtdışından tarifersiz uçuşlar yapılmaktadır. Hâlihazırda iki ayrı havayolu firması tarafından İstanbul'a haftada 14, Ankara'ya haftada 10, İzmir'e haftada 3 defa karşılıklı uçuş düzenlenmektedir. 2012 yılı Aralık ayında üçüncü bir firmanın seferlere başlaması beklenmektedir. TÜİK verilerine göre 2010 yılında 2.798 yolcu uçağı (2764 iç hat, 34 dış hat), 2011 yılında 2.978 (2.976 iç hat, 2 dış hat), 2012 yılı Ekim Ayı sonu itibariyle 2.745 uçak iniş-kalkış yapmıştır. Bu uçuşlarla seyahat eden toplam yolcu sayısı 2010 yılında 332.286, 2011 yılında 377.584 ve 2012 yılı Ekim Ayı sonu itibarıyla 315.493 olmuştur. 2011 yılında havalimanına 3.830 ticari uçak iniş yapmış olup bu değer 2012 yılı Ekim ayı sonunda 2.272'dir. 2011 yılı ve 2012 Ekim ayı sonu itibariyle taşınan yük miktarı ise sırasıyla 3.952 ve 3.579 tondur. Havaalanının kapasitesinin artırılması (2.000.000 yolcu/yıl) amacıyla 36.000 metrekaare alanda planlanan yeni terminal binası inşaatının 2013 yılı başında tamamlanması beklenmektedir.

2.3.2. Sağlık

Kars'ta sağlık hizmetleri, 1 tanesi Tıp Fakültesi Hastanesi olmak üzere toplam 6 hastane, 1 doğum ve çocuk bakımevi, 1 ağız ve diş sağlığı merkezi, 6 toplum sağlığı merkezi ve 31 aile sağlığı merkezi tarafından yürütülmektedir.

⁹ Lojistik Merkezinin Kars'ta Kurulabilirliğine İlişkin Rapor, T.C. Serhat Kalkınma Ajansı, 2010.

Tablo 2.4 TRA2 Bölgesi ve illerinde yer alan sağlık kuruluşlarının dağılımı, 2011

İL/BÖLGE	Devlet Hastanesi	Tıp Fak. Hastanesi	Özel Hastane	Ağız ve Diş Sağlığı Mrk.	Toplum Sağlığı Mrk. (*)	Aile Sağlığı Merkezi
Ağrı	8	-	3	1	6	42
Ardahan	3	-	-	1	5	13
İğdır	3	-	1	1	4	22
Kars	5	1	-	1	6	31
TRA2	19	1	4	4	21	108

(*) Ağrı'da 3, Ardahan ve Kars illerinde 1'er Toplum Sağlığı Merkezi, illerde bulunan de entegre devlet hastaneleri bünyesinde olduğundan hesaba dahil edilmemiştir.

Kaynak: TRA2 Sağlık Altyapısı Raporu, 2011.

Kars, TRA2 Bölgesinde yer alan tek tıp fakültesi hastanesini bünyesinde barındırmaktadır. Bölgede Ağrı ve İğdır illeri haricinde özel hastane bulunmamaktadır. Her bir ilde birer adet ağız ve diş sağlığı merkezi hizmet vermekte olup, TRA2 Bölgesi'nde yer alan 21 toplum sağlığı merkezinden 6'sı Kars'ta yer almaktadır. TRA2 Bölgesi aile sağlığı merkezlerinin dağılımında Kars, Ağrı'dan sonra ikinci sırada gelmektedir.

Kars il merkezinde Tıp Fakültesi Hastanesi ve Devlet Hastanesi dışında başka kurumlara ait ya da özel 2. Basamak Sağlık Hizmetleriveren kuruluş bulunmamaktadır. Kars Kadın Doğum ve Çocuk Evi ise ayrı bir hizmet binasına sahip olmakla birlikte Devlet Hastanesi bünyesinde hizmet vermektedir. Kars ilinin 7 ilçesinden 4'ünde Devlet Hastanesi bulunmaktadır. Akyaka, Arpaçay ve Susuz ilçelerinde hastane bulunmamakta olup il genelinde özel hastane mevcut değildir.¹⁰ Söz konusu ilçelerde planlanan ilçe entegre devlet hastanelerine ilişkin çalışmalar devam etmektedir.

Mevcut durumda Bölgedeki sağlık kurumları arasında verebilecek tek yataklı tedavi kurumu olan Kafkas Üniversitesi Tıp Fakültesi Araştırma-Uygulama Hastanesi, 2006 yılı Ocak ayından itibaren geçici olarak tahsis edilen binasında 120 yataklı klinikleri ile hizmete açılmıştır. Bu tarihten itibaren hizmetlerini sürdüren hastane, Kasım 2011 tarihi itibarıyla yapımı tamamlanan 200 yataklı yeni hastane binasına taşınması ile birlikte modern bir binaya kavuşmuştur. Hastanenin yeni hizmet binasında faaliyete geçmesi ile birlikte 2012 yılı sonuna kadar ihtiyaç duyduğu tüm alanlarda personel ihtiyacını karşılaması için çalışmalar yürütülmektedir. 2013-2014 yıllarında ise hastanenin tam kapasiteyle çalışması beklenmektedir. Ajans tarafından hazırlanan TRA2 Bölgesi Sağlık Altyapısı Raporu'nda yapılan görüşmelerde hastanenin yalnız Kars iline değil, bölgenin tamamına hatta (sınır ülkelere) yurtdışına da hizmet verir hale gelmesinin beklendiği, mevcut kapasitesinin 2014 yılı itibarıyla yetersiz hale gelebileceği dile getirilmiştir.

Kars il merkezinde bulunan ve günlük ortalama hasta sayısı 2.000 olup, hâlihazırda Kadın Doğum ve Çocuk Bakımevi ile birlikte 369 yatak kapasitesine sahip Kars Devlet Hastanesi B Grubu standartlarda hizmet vermektedir. Buna karşın, hastane bina yapısı, ekipman ve donanım açısından talebi karşılamada yetersiz kalmaktadır. Kars Devlet Hastanesi'ne bağlı olmakla birlikte, ayrı bir binada hizmet veren Kadın Doğum ve Çocuk Bakımevi 1996 tarihi itibarıyla hizmete girmiştir. Binasının eskiliği ve bakımsızlığının yanı sıra bakım evi, ilçeler ve civar illerden (Ardahan ve İğdır) gelen yoğun talepleri karşılama kapasitesine

¹⁰ TRA2 Bölgesi Sağlık Altyapısı Raporu, T.C. Serhat Kalkınma Ajansı, 2011.

sahip değildir.¹¹ Bu sebeple, Merkez ilçede yeni bir Kadın Doğum ve Çocuk Hastanesi yapımı 2011 yılında yatırım programına alınmış olup Kasım 2012 itibarıyla inşaatın %35'i tamamlanmıştır.

İlde sağlık sektöründe gerçekleştirilmesi planlanan diğer yatırım projeleri incelendiğinde, Kasım 2012 itibarıyla Sarıkamış Devlet Hastanesi'ndeki (50 yataklı) fiziki gerçekleşme %90 seviyesine ulaşmıştır. Yatırım programında yer alan entegre ilçe hastaneleri işlerinin yapımında ise Akyaka ve Arpaçay ilçeleri için ihale süreci devam etmektedir. Dığor ve Selim ilçelerinde ise yüklenici firmalar ile sözleşmeler imzalanarak süreç başlatılmıştır. Kağızman'da yer alan mevcut hastanenin ihtiyacı karşılayamaması nedeniyle ek bina inşa edilmiş, yeni yapılan 13 poliklinik odası, laboratuvar ve röntgen odası bloklarının inşası 2012 yılı itibarıyla tamamlanarak hizmete açılmıştır.¹²

TRA2 Bölgesi Sağlık Altyapısı Raporu'na göre, Ağrı, Kars, Iğdır ve Ardahan il merkezlerinde bulunan hastane yetkilileri bölgede tıbbi atık yönetim sisteminin bulunmaması nedeniyle, özellikle büyük hastanelerin tıbbi atıklarının önemli bir sorun olduğunu, bölgenin tüm illerinden atıkların Erzurum'a gönderildiğini belirtmişlerdir.

Söz konusu çalışmada yapılan saha araştırmalarından derlenen Aralık 2011 yılı verilerine göre, ilde yer alan hastanelerin yatak kapasiteleri il merkezinde 369, ilçelerde 92 olmak üzere 461'dir. 2012 yılında Kafkas Üniversitesi Tıp Fakültesi Hastanesi'nin 200 yatak kapasiteli yeni hizmet binasına geçmesi ile bu sayı 661'e çıkmıştır.

Yetkililerle yapılan görüşmelerde, ilde sağlık hizmetlerinin sunumunda sağlık personelinin (insan kaynakları) hem nitelik hem de nicelik açısından yetersizliğinin en önemli sorun olduğu belirtilmiştir. 2011 yılı Ekim ayında hazırlanan Kars İl Brifing Raporu'na göre ilde görev yapan 171 uzman hekim, 137 pratisyen hekim, 20 dış hekimi ve 512 hemşire mevcuttur.

Tablo 2.5 Bin kişiye düşen sağlık personeli sayısı

İL/BÖLGE	Uzman Hekim*	Pratisyen Hekim	Toplam Hekim	Dış Hekimi	Eczacı	Sağlık Memuru**	Hemşire	Ebe
Ağrı	0,38	0,51	0,89	0,08	0,12	1,07	1,08	0,62
Ardahan	0,49	0,64	1,14	0,16	0,19	1,59	1,08	0,78
Iğdır	0,48	0,6	1,08	0,18	0,22	0,95	1,16	0,76
Kars	0,54	0,56	1,09	0,12	0,14	1	1,02	0,84
TRA2	0,45	0,55	1	0,11	0,15	1,08	1,08	0,72
TÜRKİYE	1,15	0,53	1,67	0,29	0,36	1,28	1,56	0,68

Kaynak: TÜİK, Sağlık İstatistikleri 2010

Kars ilinin, Türkiye geneli ile kıyaslandığında bin kişiye düşen uzman hekim sayısı bakımından büyük ihtiyaç içinde olduğu görülmektedir. İlin sahip olduğu ortalama rakam (0,54) Türkiye genelinin (1,15) yaklaşık yarısıdır. Bin kişiye düşen pratisyen hekim sayısında ise Kars (0,56), TRA2 Bölge ortalama değeri (0,55) ve tüm Türkiye ortalamasından (0,53) daha yüksek bir seviyededir. Bin kişiye düşen dış hekimi sayısında TRA2 Düzey II Bölgesi illerine göre daha iyi bir durumda olmasına karşın il, ülke ortalamasının gerisinde kalmaktadır. Bölge içinde Kars ve Ağrı'nın dış hekimi ihtiyacı Iğdır ve Ardahan ile

¹¹ TRA2 Bölgesi Sağlık Altyapısı Raporu, T.C. Serhat Kalkınma Ajansı, 2011.

¹² Kars 2012 Yılı 4. Dönem İl Koordinasyon Kurul Toplantısı, Sağlık İl Müdürlüğü sunumu.

karşılaştırıldığında daha yüksek seviyededir. Bin kişiye düşen eczacı sayısında ise Kars (0,14) ortalaması, Türkiye ortalamasının (0,36) yaklaşık yarısının altındadır. İl için her bin kişiye düşen hemşire sayısı ise (1,02) ülke ortalama değerinden (1,56) %50 daha az bir değere sahiptir.

Bu karşılaştırmalardan açıkça görülebileceği gibi ilin temel sağlık göstergeleri bakımından hemen hemen tüm parametrelerde Türkiye geneli değerlerinin gerisinde olduğu söylenebilir.

Tablo 2.6 Bölgelere göre planlanan yatak sayıları ve on bin kişiye düşen yatak sayıları

İL/BÖLGE	Planlanan Yatak Sayısı	On Bin Kişiye Düşen Yatak Sayısı		
		Planlanan (2014)	Mevcut (2010)	2007 Yılı
Ağrı	849	15,66	10,39	9,12
Ardahan	220	20,86	13,28	13,75
Iğdır	305	16,54	14,42	0,1595
Kars	707	23,43	17,27	12,33
TRA2	2.081	18,36	13,14	11,55
TÜRKİYE			24,97	26,21

Kaynak: TRA2 Bölgesi Sağlık Altyapısı, Mevcut Durum ve Sorunlar, 2011, s.48

2007 ile 2010 yılı arasında gerçekleşen gelişmeler karşılaştırıldığında, Türkiye genelinde ortalama olarak on bin kişiye düşen hastane yatak sayısı 1,24'lük bir gerileme göstermişken, Kars'ta bu parametrede yaklaşık %5'lik bir ilerleme yaşanmıştır.

Kars'ta 2014 yılı itibarıyla gerçekleşecek planlamalar açısından, on bin kişiye düşen hastane yatak sayısı, 17,27'den 23,43'e çıkarak % 6,16 seviyesinde artmış olacaktır. Açıkça görülmektedir ki, bu kayda değer artış bile il değerlerini mevcut Türkiye ortalamasına (24,97) ulaştırmamaktadır.¹³

2.3.3. Eğitim

Eğitim kalkınmada güçlü bir etken olmakla birlikte ekonomik gelişmeyi yakalayabilmek için sihirli anahtar niteliğinde olup ulusal kalkınmada önemli yer tutmaktadır.¹⁴ Bununla birlikte bölgedeki ve ildeki eğitim şartlarının durumu göçü tetikleyen unsurlar arasında yer almaktadır.¹⁵ Nitekim Serhat Kalkınma Ajansı'nın TRA2 Bölgesi'nden gerçekleşen göç ile ilgili yaptırdığı araştırmanın¹⁶ bulgularına göre araştırmaya katılan örnek birimlerinin %55,2'si (19.72 kişi) "eğitim imkanlarının yetersizliğini" göç etme nedenleri arasında belirtmişlerdir. Aynı araştırmada "eğitim" göç nedenleri arasında ikinci sırada yer almıştır. Kars ili eğitim göstergeleri bakımından TRA2 Bölgesi'ne benzerlik göstermekte olup bu göstergelere ilişkin değerler Türkiye ortalamasının altında yer almaktadır.

İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması'na (2003, DPT) göre eğitim göstergeleri açısından Kars 59. sırada yer almakta olup bu sıralama TRA2 Bölgesi'nin diğer illerine kıyasladaha ileridedir.

¹³ Kars 2012 Yılı 4. Dönem İl Koordinasyon Kurul Toplantısı, Sağlık İl Müdürlüğü sunumu.

¹⁴ *Recent Theories of the Relationship between Education and Development*, Francis X. Hezel, SJ, Yayınlanmadı, 1974.

¹⁵ Bkz. Dipnot 8.

¹⁶ TRA2'de Göç Olgusu: Sebep ve Sonuçlar Bağlamında Analitik Bir Araştırma, Serhat Kalkınma Ajansı, 2012, s. 141

Tablo 2.7 Türkiye geneli ve Kars ilinde ilköğretim ve okul öncesi öğretimde net okullaşma oranları (%), 2011-2012

Bölge	Okul Öncesi ⁽⁴⁻⁵⁾			İlköğretim		
	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın
Türkiye	43,10	43,70	42,47	98,41	98,59	98,22
Kars	41,40	42,00	40,77	96,45	96,79	96,10

Kaynak: Milli Eğitim Örgün Eğitim İstatistikleri 2011-2012, T.C. Milli Eğitim Bakanlığı.

İlköğretim ve okulöncesi öğretimde ilin değerleri Türkiye ortalamasına yakın olup TRA2 Bölgesi illeri arasında il 2. sırada yer almaktadır. İlköğretimde kadın okullaşma oranı ile erkek okullaşma oranları birbirlerine yakındır. İlköğretim çağında olan erkek çocukların %3,2'si, kız çocukların ise %3,9'u ilköğretim kurumlarında kayıtlı değildir.

Tablo 2.8 2011-2012 eğitim-öğretim sezonunda Türkiye geneli ve Kars ilinde ortaöğretim kurumlarında net okullaşma oranları (%)

Bölge	Ortaöğretim			Genel Ortaöğretim			Mesleki ve Teknik Ortaöğretim		
	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın
Türkiye	66,07	68,17	63,86	35,62	34,66	36,63	30,46	33,51	27,24
Kars	43,20	44,74	41,55	28,68	27,66	29,79	14,51	17,08	11,76

Kaynak: Milli Eğitim Örgün Eğitim İstatistikleri 2011-2012, T.C. Milli Eğitim Bakanlığı.

Ortaöğretim okullaşma oranında ise il değerleri Türkiye genelinin yaklaşık 20 puan altında kalmaktadır. İlköğretimden mezun olduktan sonra ortaöğretim düzeyinde okula devam etmeme oranı Kars'ta %56,8 olarak ortaya çıkmaktadır. Ortaöğretime devam eden fertlerin yaklaşık %65'i genel ortaöğretim kurumlarında eğitimlerine devam etmekte olup %35'lik kısım mesleki ve teknik ortaöğretim kurumlarına kayıtlıdır. Genel ortaöğretim kapsamında kamu/özel Anadolu ve Fen liseleri bulunmaktadır. İlköğretimden sonra eğitime devam etmede gözlenen bu azalmanın bir sebebi de ilköğretimde taşınmalı eğitim imkânları var iken, ortaöğretimde bu imkânların bulunmaması olabilir.

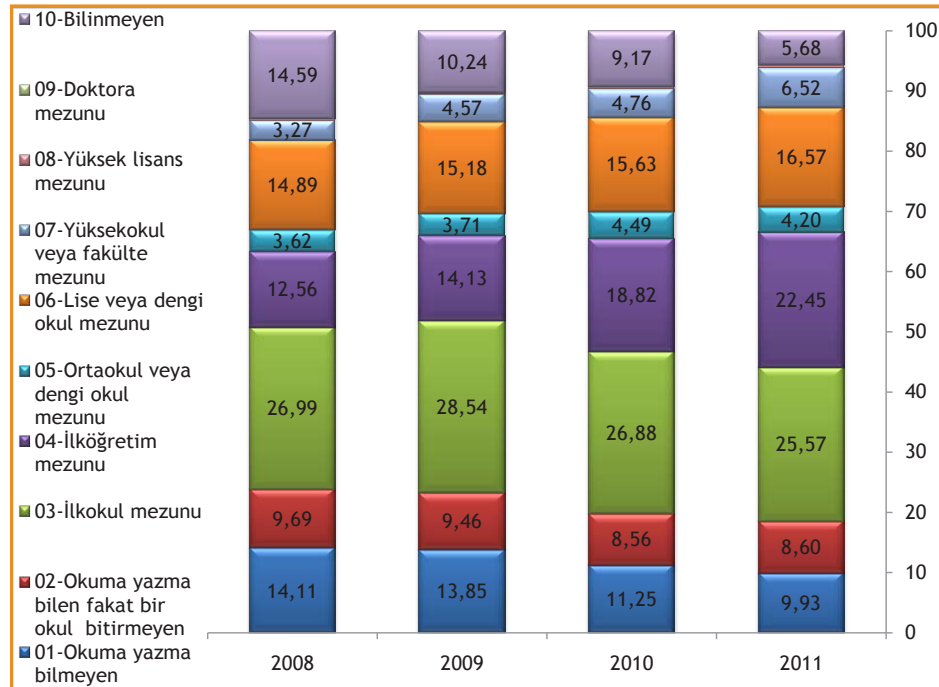
Tablo 2.9 Kars il genelinde ortaöğretim kurumu türüne göre öğrenci sayıları, 2011-2012

Ortaöğretim Kurumu Türü	Toplam
Anadolu Güzel Sanatlar Lisesi	158
Anadolu Lisesi	2.132
Anadolu Meslek Lisesi (Kız Teknik)	824
Anadolu Otelcilik ve Turizm Meslek Lisesi	205
Anadolu Öğretmen Lisesi	319
Endüstri Meslek Lisesi	1.021
İmam Hatip Lisesi	961
Lise	5.704
Mesleki ve Teknik Eğitim Merkezi	727
Sağlık Meslek Lisesi	287
Spor Lisesi	148
Ticaret Meslek Lisesi	712
Genel Toplam	13.198

Kaynak: T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, Nisan 2012 verileri.

İlde bulunan ortaöğretim kurumlarının listesi yukarıdaki gibidir. Meslek liselerinde okuyan öğrenci sayısı il için önemli bir işgücü potansiyeli anlamını taşımaktadır.

Grafik 2.10 Yıllara göre Kars ilinde 15+ yaş eğitim durumunun birikimli dağılımı (%), 2008-2011

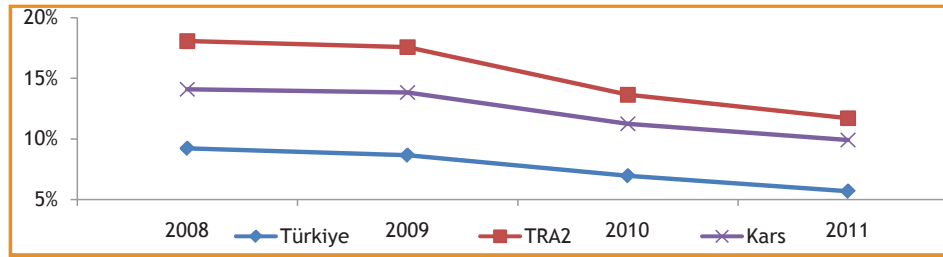

Kaynak: TÜİK, ADNKS Kayıtları.

Son 4 yılda öğrenim durumu bilinmeyenlerin oranının %14,6'dan %5,7'ye gerilemiş olması kayıtların her geçen yıl daha verimli tutulduğunu göstermektedir. Yükseköğül veya fakülte mezunlarının toplam içindeki oranı %3,3'ten %6,5'e (2011 yılı değerleri sırasıyla Türkiye genelinde ve TRA2 Bölgesi'nde %9,9 ve %5,4) yükselmiş olup yüksek lisans ve doktora mezunlarının oranı ise %2,8'den %4,6'ya (2011 yılı değerleri sırasıyla Türkiye genelinde ve TRA2 Bölgesinde %9,4 ve %3,7) yükselmiştir. İlde ilköğül mezunlarının oranı 2008 yılında %26,99, 2009 yılında %28,54, 2010 yılında %26,88, 2011 yılında ise %25,57'dir. Bu değerler yıllara göre şehre göç eden ilköğül mezunlarının oransal dalgalanmasını da gösterebilir. Çünkü 1998 yılından itibaren ilköğretim 5. sınıftan sonra okula devam etmeyen kimseler "okuma yazma bilen fakat bir okul bitirmeyen" sınıfından hesaplamaya katılmaktadır. Dolayısıyla bu orandaki yıllara göre farklılaşma sadece ilköğül mezunlarının ikamet değişimlerinden kaynaklı olarak açıklanabilir.

İlde kadınların okuryazarlık oranı 2011 yılı ADNKS kayıtları itibarıyla %77,3 iken erkek nüfusun okuryazarlık oranı %90,8'dir. Bu oranlar 2008'den bu yana artmış olup bu artışa eğitim durumu bilinmeyenlerin azalması da katkı sağlamıştır.

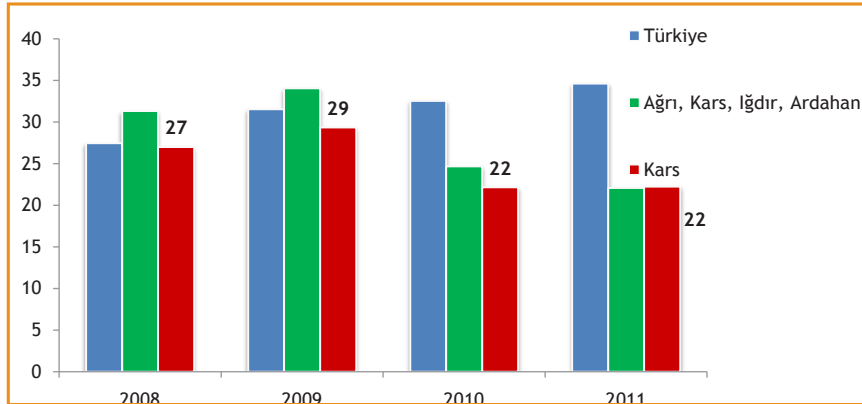
Grafik 2.11 Yıllara ve bölgelere göre 15+ yaşçerisinde okuma yazma bilmeyenlerin toplamdaki payının dağılımı, 2008-2011

Kaynak: TÜİK, ADNKS Kayıtları.

Türkiye genelinde okuma-yazma bilmeyenlerin 15+ yaş nüfus içindeki payı %5,69 iken, Kars'ta %9,93 ve TRA2 Bölgesinde %11,72'dir. (Grafik 2.11)

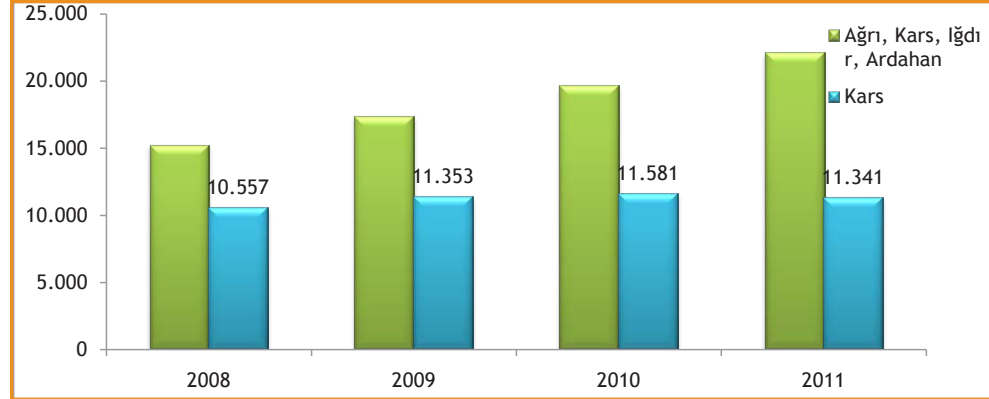
Grafik 2.12 Öğretim görevlisi başına düşen öğrenci sayısı, 2008-2011

Kaynak: TÜİK, Eğitim İstatistikleri, verilerinden hesaplanmıştır. Erişim: 16.11.2012

Grafik 2.12’de Türkiye, TRAZ Bölgesi ve Kars ilinde öğretim görevlisi başına düşen öğrenci sayısı yer almaktadır. Türkiye genelinde 2008 yılında 27 olan öğretim görevlisi başına düşen öğrenci sayısı, 2011 yılında 35’e, TRAZ Bölgesi’nde ise yıllar içinde bu sayı olup Kars’ta 27’den 22’ye düşmüştür. Bu değerler yıllar içerisinde düşmesi, bölgede ve ilde öğretim görevlisi sayısında öğrenci sayısındaki artışa oranla daha fazla yükselme olduğunu göstermektedir.

Grafik 2.13 Yükseköğretimde okuyan öğrenci sayısı, 2008-2011

Kaynak: TÜİK, Eğitim İstatistikleri , Erişim: 16.11.2012

Yükseköğretimde okuyan öğrenci sayısı, TRAZ Bölgesi genelinde 2008-2011 yılları arasında artış göstermiştir. 2012 yılında ilde bu sayı 13.003 olmuştur. Kars’ta bu sayıda fazla artış olmamışken bölgede son 4 yılda gözlenen bu yükselme bölgenin diğer illerinde genişleyen ve yeni kurulan üniversitelerin kapasitelerini artırmasından kaynaklanmaktadır.

Tablo 2.10 Yükseköğretim istatistikleri karşılaştırması, 2008-2012

Yıl	Bölge	Toplam öğretim elemanı	Öğretim görevlisi başına düşen öğrenci sayısı	Okuyan öğrenci sayısı	Profesör sayısı	Doçent sayısı	Yardımcı Doçent sayısı	Diğer öğretim elemanı sayısı
2008	TRAZ	486	31	15.215	28	38	103	317
2009		509	34	17.330	30	38	103	338
2010		795	25	19.614	60	44	166	525
2011		1.001	22	22.092	54	47	237	663
2008	Kars	391	27	10.557	23	38	85	245
2009		387	29	11.353	23	38	85	241
2010		523	22	11.581	46	38	108	331
2011		510	22	11.341	41	35	104	330
2012*		628	21	13.003	61	32	168	367

Kaynak: TÜİK, Eğitim İstatistikleri, Yükseköğretim, Erişim: 16.11.2012

*Kars İli Planlama ve Koordinasyon Kurulu 4. Dönem Toplantısı, Kafkas Üniv. Rektörlüğü sunumu

Tablo 2.10’da TRAZ Bölgesi genelinde ve Kars ilinde yükseköğretime ilişkin veriler toplu bir şekilde yer almaktadır. 2008 yılında ilde 23 profesör ile birlikte toplam 391 öğretim elemanı varken, 2012 yılında bu değerler sırasıyla 61 ve 628 olmuştur.

Tablo 2.11 TRAZ Bölgesi üniversite ve birimleri, 2012

Birimler	Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi	Kafkas Üniversitesi	Iğdır Üniversitesi	Ardahan Üniversitesi
Eğitim Fakültesi	1	1		
Fen-Edebiyat Fakültesi	1	1	1	
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi	1	1		1
Diş Hekimliği Fakültesi		1		
Eczacılık Fakültesi	1			
Tıp Fakültesi		1		
Veterinerlik Fakültesi		1		
Ziraat Fakültesi			1	
İslami İlimler Fakültesi	1			
İlahiyat Fakültesi		1	1	
Mühendislik/-Mimarlık Fakültesi	1	1	1	1
Güzel Sanatlar Fakültesi		1		
Devlet Konservatuarı		1		
Meslek Yüksekokulu	3	7	1	5
Hayvansal Üretim Yüksekokulu	1			
Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksekokulu	1			
Sağlık Yüksekokulu	1	2	1	
Yabancı Diller Yüksekokulu	1	1		
Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu	1	1		1
İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi				1
Sosyal Bilimler Enstitüsü	1	1	1	1
Fen Bilimleri Enstitüsü	1	1	1	1
Sağlık Bilimleri Enstitüsü		1	1	
Araştırma ve Uygulama Merkezi	4	12	4	5

Kaynak: Rakamlarla Serhat İlleri 2011

Bölgedeki dört üniversite de üç yıl içerisinde kurumsal kapasite bakımından önemli ilerlemeler kaydetmiştir. Ancak ilde tarım ve hayvancılık sektörünün temel geçim kaynağı olduğu düşünüldüğünde üniversite bünyesinde ziraat fakültesinin bulunmaması dezavantaj oluşturmaktadır.

Tablo 2.12 Yükseköğretim Kredi ve Yurtlar Kurumu'na (KYK) bağlı yurtlarda barınan öğrenci sayısı ile yurt kapasitesi, 2011-2012

Bölge	Yurt Sayısı	Kapasite	Barınan	Boş Kapasite	Kapasite Doluluk Oranı (%)
Türkiye	303	266.674	238.864	27.810	89,57
TRA2	4	4.388	4.240	148	96,63
Kars	1	1.640	1.565	75	95,43

Kaynak: Milli Eğitim Bakanlığı, İstatistikler, 2011-2012, Erişim: 16.11.2012

Türkiye genelinde Kredi ve Yurtlar Kurumu'na bağlı 303 adet yurt yer almaktadır. TRA2 Bölgesi illerinde ise birer yurt bulunmaktadır. Kars ilinde bulunan yurdun doluluk oranı %95,4 iken Türkiye genelinde bu oran %89,6'dır. Bu değer KYK yurduna olan talebin Türkiye ortalamasının üzerinde olduğunu göstermektedir. 2012-2013 öğretim yılı başında Kars Kız Öğrenci Yurdu faaliyete geçmiştir. Bu yurtlar sadece merkezde bulunan öğrencilerin barınma ihtiyacını karşılarken ilçelerde bulunan meslek yüksekokullarında eğitim gören öğrenciler için bu ihtiyaç özel yurtlar ile karşılanmaktadır.

Tablo 2.13 İlçelere göre özel yükseköğretim yurdu sayısı, kapasiteleri ve kapasite doluluk oranları

İlçe	Sayı	Kapasitesi	Barınan	Kapasite Doluluk Oranı (%)
TRA2	19	1991	1140	57,26
Merkez	10	1216	713	58,63
Kağızman	3	272	220	80,88
Sarıkamış	2	161	84	52,17

Kaynak: T.C. Milli Eğitim Bakanlığı resmî internet sitesi, Erişim: 26.11.2012, <http://www.meb.gov.tr/iletisim/yurtlar/yurtlar.asp?IL=KARS>

İl genelinde ayrıca toplam 15 özel yükseköğretim öğrenci yurdu bulunmaktadır. Yurtların kapasiteleri ve kapasite doluluk oranları bulunduğu ilçe toplamında verilmiştir (Tablo 2.13). Kars il genelinde kapasite doluluk oranının (%61,7) TRA2 Bölge genelinden yüksek olması Kars'ta özel yurtlara olan talebin TRA2 Bölgesi üzerinde olduğunu göstermektedir.

2.3.4. İşgücü ve İstihdam

İşgücü piyasası ve istihdam yapısı incelendiğinde üzerinde durulması gereken ilk önemli nokta temelde işgücü talebi ve işgücü arzı arasındaki farklılıktan oluşan sorunların çözüm politikalarıdır. İlde nitelikli insan kaynaklarının yetiştirilmesi, istihdam imkânlarının geliştirilmesi, işsizliğin azaltılması ve ildeki öncelikli sektörlerde işgücünün etkinleştirilmesi ilin ekonomik ve sosyal kalkınmasında büyük bir etkidir. Aynı şekilde bu yapının doğru analiz edilmesi için mevcut durumun ortaya konulması gerekmektedir.

İstihdam ve işgücü verilerinin bir kısmı TÜİK tarafından il düzeyinde hesaplanmadığı için bazı değerlendirmeler sadece TRA2 Bölgesi düzeyinde yapılmıştır.

Bölgede 2004 yılında 299 bin kişi istihdam edilmiş iken 2011 yılında 344 bin kişi istihdam edilmiştir. 2005-2011 yılları arasında 15-24 yaş arası nüfusun istihdam oranında önemli bir artış gözlenmektedir. 55 ve üzeri yaştaki işgücünün istihdam oranında ise 6 yıllık zaman zarfında %6'luk bir azalma gerçekleşmiştir.

Tablo 2.14 Geniş yaş gruplarına göre TRA2 Bölgesi istihdam oranı değerleri (%), 2005-2011

Yıllar	15-19	20-24	25-34	35-54	55+
2005	20,2	39,0	56,5	61,4	40,5
2008	22,7	36,2	57,0	67,0	42,7
2011	22,6	43,2	57,0	66,7	34,9

Kaynak: TÜİK, İşgücü İstatistikleri, Erişim: 21.11.2012

TRA2 Bölgesi'nde Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü (İŞKUR) veri tabanında kayıtlı işsiz sayısı 2011 yılı kayıtlarına göre 28.877 olup Kars ilindeki kayıtlı işsiz sayısı 9.046'dır. Bu değerler Türkiye İş Kurumu'na yapılan başvurulara göre elde edilmiştir.

TÜİK verilerine göre bölgede ve ilde işsizlik oranlarının yıllara göre değişimi aşağıdaki tabloda verilmiştir. Kars ilinde 2008 yılından bu yana işsizlik oranı %3,4 artış göstermiştir. Elde edilen bulgular söz konusu yıllarda Dünya ve Türkiye ekonomisini etkileyen finansal krizin bir sonucu olarak yorumlanabilir.

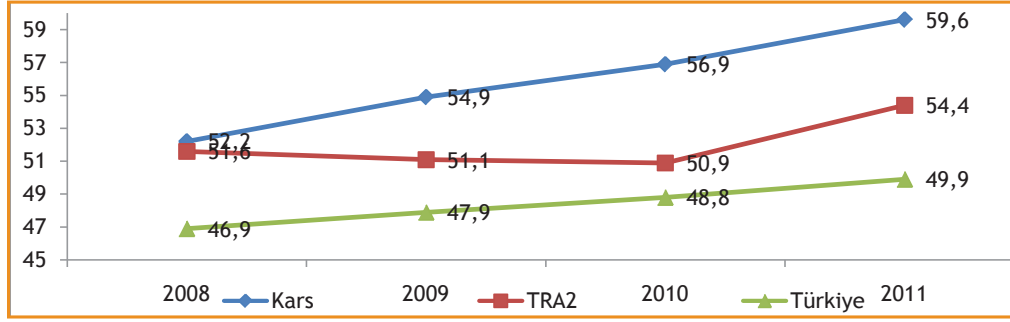
Tablo 2.15 Yıllara ve bölgelere göre işsizlik oranları, 2008-2011

Yıllar	Kars	TRA2	Türkiye
2008	4,1	5,6	9,8
2009	7,4	9,4	11,9
2010	7,4	10,3	14
2011	7,5*	10,2	11

Kaynak: TÜİK, İşgücü İstatistikleri, Erişim: 21.11.2012, (*Kars 2011 yılı değeri Kars/TRA2 oranının doğrusal değişiminden hesaplanarak elde edilmiştir.)

Bununla birlikte Kars, işsizlik oranı bakımından TRA2 Bölgesi ve Türkiye genelinin altındadır. Bu durumun temel olarak işsizlik oranı hesaplanırken ücretsiz aile işçilerinin hesaba katılmamasından kaynaklandığı söylenebilir.

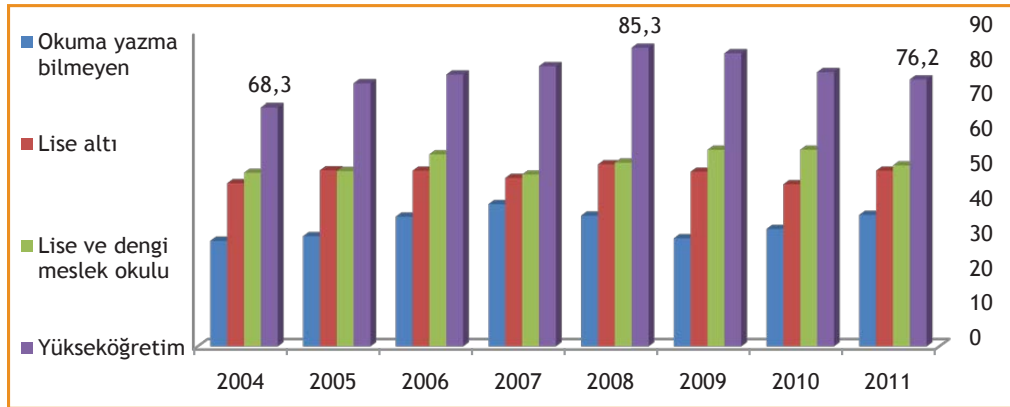
Grafik 2.14 Yıllara ve bölgeler göre işgücüne katılım oranları, 2008-2011

Kaynak: TÜİK, İşgücü İstatistikleri, Erişim: 21.11.2012, (Kars 2011 yılı değeri Kars/Türkiye oranının doğrusal değişiminden hesaplanarak elde edilmiştir.)

İşgücüne katılma oranı TRA2 Bölgesi'nde 2004 yılında %44,2 iken 2011 yılında %54,4 olarak hesaplanmıştır. İlde işgücüne katılım oranı 2008-2011 arasında Türkiye genelinin ortalamasının da üzerinde bir seyir izleyerek artış göstermiştir. Çalışabilir nüfusun istihdama daha fazla dâhil olmasıyla bu oran il genelinde artmıştır.

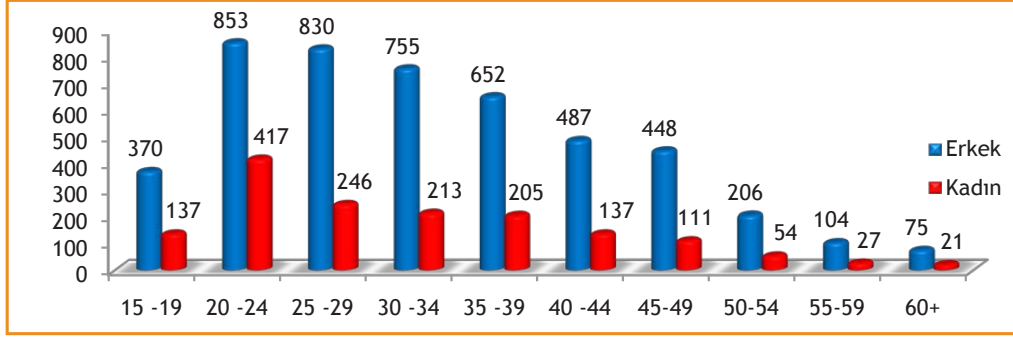
Grafik 2.15 TRA2 Bölgesi eğitim durumuna ve yıllara göre istihdam oranı (%) (15 + yaş), 2004-2011

Kaynak: TÜİK, İşgücü İstatistikleri, Erişim: 15.11.2012

TRA2 Bölgesinde genel istihdam oranı 2004 yılında %43,4 iken bu oran 2011 yılı sonunda %48,8 olmuştur. Bölgede 2004 yılında yükseköğretim mezunlarının %68'i istihdam edilirken 2008 yılında bu oran %85,3'e kadar çıkmıştır. 2008'den 2011'e kadar sürekli bir düşüş gözlenmiş ve 2011 yılında bu oran %76 olmuştur. Bu durum bölgenin yükseköğretim mezunlarına yeteri kadar iş sağlayamadığı şeklinde yorumlanabilir. Grafikten ayrıca lise mezunları ile lise altı mezuniyet durumu olan (okuryazar ama okul bitirmemiş kısım da dâhil) işgücünün yıllara göre birbirine yakın istihdam edilme oranı olduğu gözlemlenmektedir.

2011 yılında Kars İŞKUR İl Müdürlüğü'ne yapılan toplam başvuru sayısı 6.348'dir. Bu başvuruların 4.780'i erkekler, 1.568'i kadınlar tarafından yapılmış olup yaş gruplarına göre dağılımı Grafik 2.16'da gösterilmiştir.

Grafik 2.16 Yaş grupları ve cinsiyete göre Kars İŞKUR İl Müdürlüğü'ne yapılan başvurular, 2011

Kaynak: Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü, Mart 2012

Yapılan başvurular 20-34 yaş arasında (3.314 kişi) yoğunlaşmakta olup kadın başvurucular 20-24 yaş (417 kişi) arasında yığılmıştır.

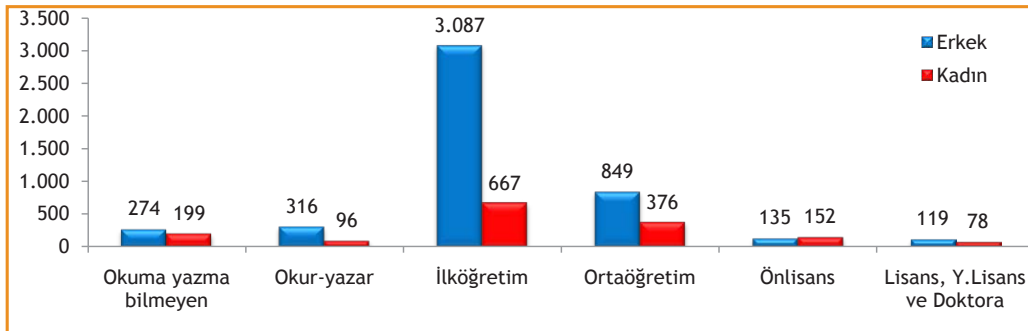
Tablo 2.16 Yaş gruplarına göre Kars İŞKUR'a yapılan başvuru ile işe yerleşme sayıları, 2011

Yaş Grubu	Başvuru Sayısı	İşe Yerleşen Sayısı	İşe Yerleşme Oranı (%)	Yaş Grubu	Başvuru Sayısı	İşe Yerleşen Sayısı	İşe Yerleşme Oranı (%)
15-19	507	77	15,19	40-44	624	93	14,90
20-24	1270	214	16,85	45-49	559	94	16,82
25-29	1076	261	24,26	50-54	260	37	14,23
30-34	968	201	20,76	55-59	131	14	10,69
35-39	857	163	19,02	60+	96	7	7,29

Kaynak: Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü, Mart 2012

Tablo 2.16'da İŞKUR İl Müdürlüğü'ne yapılan başvurular ve işe yerleşme oranları verilmiştir. 20-29 yaş arasında başvuru yapan adayların %20'si İŞKUR aracılığıyla işe yerleştirilmiş olup bu oran TRA2 genelinde %30 ve Türkiye genelinde ise %26'dır.

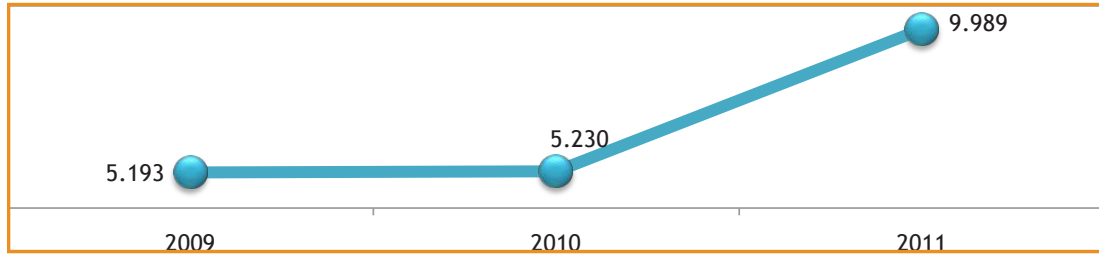
Grafik 2.17'de İŞKUR İl Müdürlüğü'ne yapılan başvuruların eğitim durumuna göre dağılımı verilmiştir. Başvuruların yaklaşık yarısı ilköğretim mezunu erkekler tarafından yapılmış olup kadınlarla birlikte ilköğretim mezunu kişiler tarafından yapılan başvurular toplam başvuruların yaklaşık 5'te 3'üne tekabül etmektedir.

Grafik 2.17 Eğitim durumune cinsiyete göre Kars İŞKUR İl Müdürlüğü'ne yapılan başvurular, 2011

Kaynak: Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü, Mart 2012

2011 yılında İŞKUR İl Müdürlüğü tarafından alınan açık iş sayısı 698 kamu, 600 özel sektör olmak üzere toplam 1.298'dir. Bu açık işlerin %89'u (TRA2: %89, Türkiye: %55) karşılanarak toplam 1.191 kişi işe yerleştirilmiştir. Kamudan alınan açık işlerin %97'si (TRA2: %98, Türkiye: %92) özelden alınan açık işlerin ise %80'i (TRA2: %70, Türkiye: %51) karşılanmıştır. Bu sayılar ilde ve bölgede İŞKUR aracılığıyla işe yerleştirme oranlarının Türkiye genelinden yüksek olduğunu göstermektedir. İlde kamudan alınan açık işler TRA2 Bölgesi genelinin %13,6'sını, Türkiye genelinin de %1,1'ini teşkil etmekte olup özelden alınan açık işlerde bu oran TRA2 Bölgesi'nin %17,1'i ve Türkiye genelinin %0,2'sidir. Kamudan alınan açık işlerin 147'si tarım içi iş olup özelden tarım içi açık iş alınmamıştır. Karşılanan açık işlerin 1'i kamu, 30'u özel olmak üzere 31 tanesi yıl içinde iptal edilmiştir. Yıl boyunca İŞKUR İl Müdürlüğü tarafından işverene önerilen adayların sayısı 2.543 (1.883 erkek, 660 kadın), gerekçeli olarak işi reddeden adayların sayısı 25 (15 erkek, 10 kadın) olup herhangi sebep olmadan işi reddeden 1 aday olmuştur. Ayrıca 2 aday yurtdışında çalışmak için il müdürlüğüne başvuruda bulunmuştur.

Grafik 2.18 Yıllara göre kayıtlı işgücü, 2009-2011

Kaynak: Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü, Mart 2012

İlde İŞKUR veritabanında kayıtlı işgücünün yıllara göre değişimi Grafik 2.18'de gösterilmiş olup 2009'dan bu yana %92,4 oranında bir artış gerçekleşmiştir.

2011 yılında açılan 78 yetiştirme kursuna 663 erkek, 329 kadın olmak üzere toplam 992 kişi katılım sağlamıştır.

2.3.5. Tarım Arazileri ve Tarımsal Yapı

İlde nüfusun önemli bir bölümü geçimini tarım ve hayvancılık faaliyetlerinden sağlamaktadır. Bu bakımdan bu iki alan bölge ekonomisinde önemli bir paya sahiptir. Günümüzde gelişen teknoloji ve çeşitli teknikler ile bu faaliyet alanları insanların gıda ihtiyacını karşılamasının yanında sanayi için gerekli hammaddeyi de sağlamaktadır.

2.3.5.1. Tarım Arazilerinin Kullanım Durumu

Kağızman ve Digor ilçeleri hariç, iklim koşulları nedeniyle bitki yetiştirme sezonu kısadır. Gerek iklim koşulları gerekse geleneksel üretim alışkanlıkları nedeniyle ilde tarıma elverişli arazinin önemli bir kısmı tarla ürünleri üretiminde kullanılmaktadır.

İlde tarım arazisi olarak kullanılan arazinin tamamına yakın bir kısmında tarla tarımı yapılmakta olup, sebze ve meyve amaçlı tarım alanının payı ise %0,35 civarındadır. Tarla tarımı yapılan alan 358.039 hektar olup, kullanılan tarım alanının yaklaşık olarak %99,65'ini oluşturmaktadır.

İlde ovalar toplam arazinin %19'unu oluşturmaktadır. Ovaların dışında kalan düzlükler genellikle plato niteliğindedir. Platolar akarsu vadileri boyunca sıralanan ovaların arasında yer almakta ve il arazisinin %51'ini oluşturmaktadır. İl arazisinin %30'u ise dağlar ve tepelerden oluşmaktadır. Aras Çukurluğu'nda yer alan Kağızman ve Digor ilçelerinde rakım oldukça düşük ve iklim daha ılımandır.

İlde tarım arazilerinin alanı toplam yüzölçümün %34'ünü oluşturmaktadır. Tarım arazilerinin yüzde 43,8'i sulanabilir olmasına rağmen, hâlihazırda bu arazilerin ancak yüzde 27,3'ü sulanmaktadır. TRA2 Bölgesi tarım alanının % 42'sine denk düşen Kars ilinde tarım alanı 342.997 hektardır.

Tablo 2.17 Kars ili ve TRA2 Bölgesinde tarımsal alanların yapısı

Bölge	Tarım Alanı (ha)	Orman ve Fundalık Alanlar (ha)	Çayır ve Mera Alanları (ha)	Toplam Su Potansiyeli (10Milyar m ³ /Yıl)	Sulanabilir Arazi (%)	Sulanan Arazi / Sulanabilir Tarım Alanı (%)
Kars	342.997	37.700	327.850	1,18	43,8	27,3
TRA2	812.248	72.237	1.525.617	5,51	57,6	29,1

Kaynak: Devlet Su İşleri 24. Bölge Müdürlüğü ve Gıda, Tarım ve Hayvancılık İl Müdürlükleri

İlde, damlama sulama ve yağmurlama yöntemlerinin kullanımı yaygın olmayıp, yanlış sulama uygulamalarının (salma sulama vb.) yanı sıra sulama şebekelerinin çoğunun eski ve toprak kanallı olması, tarımda aşırı su kullanımına sebep olmaktadır. Bu da tuzlanma ve çevre kirliliği gibi sorunları doğurmaktadır. Sürdürülebilir tarımın bir gereği olan tesviye, toplulaştırma ve drenaj sistemleri ile tarla içi geliştirme çalışmaları bölgede yetersiz kalmaktadır. Sulamaya yönelik kamu yatırımlarının gerçekleştirilmesi iklim koşullarının elverişsizliği ve ödenek yetersizliği gibi nedenlerle gecikmektedir.

Kars'ta arazi kullanımında çayır ve meraların payı yüksektir. TRA2 Bölgesi'nin ise çayır ve mera alanının %21'lik kısmı Kars sınırları içerisindedir. Çayır ve mera alanları yüzde 32,3'lük oran ile Türkiye ortalamasının (yüzde 18,7) yaklaşık 2 katıdır. Bu durum mera hayvancılığının yoğun bir şekilde yapılabilmesine imkân sağlamaktadır.

İlin orman ve fundalık alan oranı (yüzde 3,7) ise Türkiye ortalamasının (yüzde 26,4) oldukça altındadır.

Tablo 2.18 Kullanım şekillerine göre topraklar (%)

İl/Bölge	Tarım Alanları	Çayır ve Mera	Ormanlık ve Fundalık Alan	Tarım Dışı Alan
Kars	34	32,3	3,7	30
TRA2	28	51	2,4	19
Türkiye	33	18,7	26,4	22

Kaynak: Valilik ve Gıda Tarım ve Hayvancılık İl Müdürlüğü Verileri, Türkiye İstatistik Yıllığı, 2004

2.3.5.2. Tarım İşletmelerinin Yapısı

İşletmelerin büyük çoğunluğu aile işletmeleridir ve bu işletmelerde çalışanlar, ücretsiz aile işçisi olarak çalışmaktadır. Bölgede tarım sektöründeki istihdamın, tüm istihdam içindeki payı 2009 yılında %64,5 iken 2011 yılında %55,8'e düşmesine rağmen 2011 yılı Türkiye genelindeki tarım istihdam oranından (yüzde 25,5) oldukça yüksektir. Bununla birlikte TRA2 Bölgesinde 2004 yılında %34,5 olan tarım sektörünün Gayri Safi Katma Değer içindeki payı 2008 yılı itibariyle %24,6'ya gerilemiştir.

İlde tarım işletmeleri, arazi büyüklüğü bakımından genellikle büyük ölçekli işletmeler değildir. Buna rağmen, Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı kayıtlarında, işletmelerin büyük çoğunluğunun 50 ile 200 dekar arası araziye sahip tarım işletmeleri olduğu görülmektedir.

2.3.5.3. Tarım Sektöründe Kurumsal Kaynaklar ve Örgütlenme

Tarım Kredi Kooperatifleri TRA2 Bölgesinde her ilde örgütlenmiştir. Bu kooperatifler çiftçiye üretimde girdi desteği ve nakit kredi olanakları sağlamaktadırlar. Ziraat odaları tüzel kişiliğe sahip olmakla birlikte, bölgede yeterli etkinliğe sahip değildir.

Tablo 2.19 Tarım sektöründe örgütlenme

İl / Bölge	Tarım Kredi Kooperatif Sayısı	Damızlık Sığır Yetiştiricileri Birliği Sayısı	Koyun Keçi Yetiştiricileri Birliği	Arı Yetiştiricileri Birliği
Kars	19	1	1	1
TRA2	36	4	4	4

Kaynak: Tarım Kredi Kooperatifleri, www.tarimkredi.org.tr, Erişim: 21.11.2012

Kars'ta 19 Tarım Kredi Kooperatifi ve 3 adet yetiştirici birliği bulunmaktadır. Hayvansal üretimin geliştirilmesi amaçlı faaliyet gösteren bu birlikler, veterinerlik hizmetleri, yem ve malzeme satışı, ırk ıslahı ve kayıt tutma gibi faaliyetlerde bulunmaktadır.

Son yıllardaki örgütlenmelerin bir kısmı Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı ve Avrupa Birliği kaynaklı tarımsal desteklerden faydalanmak için gerekli olan yasal zorunluluklardan kaynaklanmaktadır. Buna rağmen, kooperatif ve birlik gibi örgütler hem nicelik hem de nitelik olarak yetersizdir. Bu durum da beraberinde üretimin sürdürülebilirliğini zorlaştırmakta, pazarda rekabet edebilirliğini ve üretim verimliliğini azaltmaktadır.

2.3.6. Bitkisel Üretim

İl genelinin iklim koşulları meyve ve sebzeçiliğe elverişli olmamasına rağmen Kağızman ilçesi mikro klima özeliği gösteren bir bölgedir. TRA2 Bölgesi'nde kayısı üretiminin %28,5'i, elma üretiminin ise %3,5'i Kars'tan sağlanmaktadır. Ayrıca Kağızman Elması için coğrafi işaret başvurusu yapılmıştır.

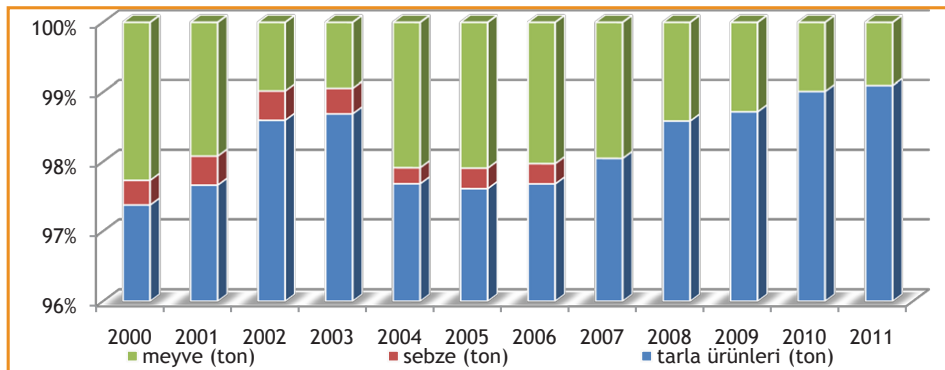
Tablo 2.20 Kars, TRA2 Bölgesi ve Türkiye’de hasat edilen tarla bitkileri üretim miktarı ve alanı, 2010

Ürün Grubu	KARS			TRA2			TÜRKİYE		
	Hasat edilen alan (dekar)	Üretim (ton)	%	Hasat edilen alan (dekar)	Üretim (ton)	%	Hasat edilen alan (dekar)	Üretim (ton)	%
Baklagiller	120.500	19.955	3,2	123.397	20.447	1,0	8.140.407	1.239.830	1,3
Endüstriyel Bitkiler	11.245	32.532	5,3	37.445	119.463	5,9	15.875.500	19.960.414	20,3
Tahıllar	1.284.050	148.258	24,1	3.023.816	434.684	21,6	118.537.787	35.202.073	35,8
Yağlı Tohumlar	2.404	369	0,1	4.619	644	0,0	13.710.253	3.227.588	3,3
Yem Bitkileri	772.192	409.087	66,5	1.966.881	1.429.202	71,0	15.006.025	31.677.814	32,2
Yumru Bitkiler	2.400	5.275	0,9	4.240	8.192	0,4	2.212.874	6.995.771	7,1
Toplam	2.192.791	615.476	100	5.160.398	2.012.632	100	173.482.846	98.303.490	100

Kaynak: TÜİK, Tarım İstatistikleri, Erişim: 14.11.2012

Türkiye’de endüstriyel bitkiler üretimi toplam tarla bitkileri üretiminin %20,3’ünü oluştururken bu oran TRA2 Bölgesinde %5,9, Kars’ta ise %5,3’üdür. Endüstriyel bitkilerin toplam üretim miktarı az olsa da dekar başına üretimine baktığımızda Türkiye genelinde 125,7 ton/dekar üretilirken Kars’ta dekar başına 289,3 tonluk bir üretim yapılmaktadır. Türkiye genelinde toplam üretimin %32,s’ini yem bitkileri oluştururken, Kars’ta yem bitkileri üretimi toplam üretimin %66,5’ini oluşturmaktadır. Yem bitkilerinin toplam üretim içindeki payı bu denli yüksek olsa da Kars’ta dekar başına 53 ton yem bitkisi üretilirken, Türkiye genelinde 211 ton üretim yapılmaktadır. İl ekonomisinin temelini oluşturan hayvancılığın en büyük hammadde kaynağı olan yem bitkileri üretiminin görece oldukça verimsiz olduğu söylenebilir.

Grafik 2.19’da da görüldüğü üzere Kars’ta, toplam bitkisel üretimde tarla ürünlerinin payı gittikçe artmaktadır. 2007 yılından itibaren İlde kayıtlı sebze üretimi olmamış, son yıllarda meyve üretiminin payı giderek azalmaktadır.

Grafik 2.19 Yıllara göre Kars ili ürün gruplarına göre bitkisel üretim miktar ve dağılımları, 2000-2011

Kaynak: TÜİK, Tarım İstatistikleri, Erişim: 14.11.2012

2.3.7. Hayvansal Üretim

Genel olarak TRA2 Bölgesi ve Kars coğrafi yapısı ve sahip olduğu geniş çayır ve mera varlığı nedeniyle özellikle büyükbaş hayvancılık için oldukça elverişli şartlara sahiptir. Geniş meralar ve ikliminin yem bitkisi üretimine uygun olması hayvancılığın bölgede gelişmesine katkıda bulunurken, kışların uzun ve sert geçmesi ise hayvansal üretimi olumsuz etkilemektedir. Aşağıda yer alan tablo 2,21 de büyükbaş hayvan varlığı verilmiştir.

Tablo 2.21 Yıllara göre büyükbaş hayvan varlığı, 2000-2011

YIL	KARS	TRA2	TÜRKİYE
2000	269.560	871.040	10.909.000
2004	303.470	947.273	10.175.250
2008	346.408	915.781	10.948.247
2011	432.499	1.068.193	12.483.969

Kaynak: TÜİK, Hayvancılık İstatistikleri, Erişim: 14.11.2012

İlde son 11 yılda büyükbaş hayvan sayısı %60 artışla 269.560'dan 432.499'a yükselmiştir. Aynı dönemde TRA2 Bölgesindeki artış %23, Türkiye genelindeki artış ise %14 olmuştur.

İlde büyükbaş hayvancılıkta yerli sığır ırkı ve melez ırk hâkimdir. Süt verimi yüksek olan kültür ırkları ise toplam varlığın %6,45'ini oluştururken; sağılan hayvan varlığı ise toplam mevcudun %42'sini teşkil etmektedir. Türkiye genelindeki kültür ırkları toplam hayvan varlığının %38'ini oluşturmakta ve toplam kültür ırkı hayvanların %38'i sağılmaktadır.

Tablo 2.22 Bölgelere göre büyükbaş hayvan ırklarının dağılımı, 2011

İrk	Kars		TRA2		TÜRKİYE	
	Toplam	Sağılan hayvan sayısı	Toplam	Sağılan hayvan sayısı	Toplam	Sağılan hayvan sayısı
Sığır (Kültür)	27.912	8.991	74.943	26.635	4.836.547	1.868.274
Sığır (Melez)	162.356	66.350	481.549	173.486	5.120.621	1.962.713
Sığır (Yerli)	242.224	107.760	510.017	207.220	2.429.169	930.155
Manda	7	2	1.684	544	97.632	40.218
Toplam	432.499	183.103	1.068.193	407.885	12.483.969	4.801.360

Kaynak: TÜİK, Hayvancılık İstatistikleri, Erişim: 14.11.2012

TRA2 Bölgesi'ndeki küçükbaş hayvan varlığı 2011 yılı itibarıyla 1.970.305 olup bu hayvanların % 13,3'ü Kars'ta bulunmaktadır. Tablo 2.23'ten de anlaşılacağı üzere; bölge genelinde olduğu gibi Kars'ta da küçükbaş hayvan sayısı önemli ölçüde azalmıştır. Kırsal alanda göç hızındaki artış, tüketicilerin büyükbaş hayvan ürünlerini daha çok tercih etmesi, küçükbaş hayvanın bakımının emek yoğun oluşu ve desteklemelerin büyükbaş hayvanlara yoğunlaşması bu azalışın sebepleri arasında gösterilebilir.

Tablo 2.23 Yıllara göre küçükbaş hayvan varlığı, 2000-2011

YIL	KARS	TRA2
2000	592.710	2.973.080
2004	323.672	2.602.388
2008	419.625	2.093.797
2011	261.121	1.970.305

Kaynak: TÜİK, Hayvancılık İstatistikleri, Erişim: 14.11.2012

2.3.7.1. Süt ve Süt Ürünleri Sektörü

İlde süt ürünleri sektörünün başlıca sorunu yıl boyunca süt arzının yeterli olmayışıdır. Bu sorunun temelinde hayvancılık uygulamalarının verimsiz oluşu yatmaktadır. Çiftlik tipi hayvancılık yapılmadığından bakım, besleme, sağım vb. konular mera ve yaylacılığa dayalı hayvancılık yapan üreticiler açısından soruna dönüşmektedir. Çayır ve meraya dayalı hayvancılık hayvanlar arasında hastalıkların yaygınlaşmasını ve yetiştiricilerin hayvan sayısını artırmalarının önünde engel teşkil etmektedir. Bu şekilde yapılan hayvancılıkta kışın hayvanlara herhangi bir konsantre yem verilmeden yalnızca çayır otu ya da saman ile beslenmektedir. Böylece hayvan gelişimi olumsuz yönde etkilenmekte ve piyasa değeri düşük seviyede kalmaktadır.

İlde süt üretiminin yetersiz oluşu yüksek kurulu kapasiteli tesislerin de aralarında bulunduğu süt işleme tesislerinin düşük kapasite ile çalışmalarına neden olmaktadır. İlde faal olan 63 süt işleme tesisinin günlük süt işleme kapasitesi ortalama 20 ton iken, kapasitelerinin yarısı düzeyinde çalışabilmektedir. İlde hammadde ihtiyacına cevap verebilecek büyüklükte modern bir çiftlik bulunmamaktadır.

Tablo 2.24'de hayvan ırklarına göre süt verimini görmek mümkündür. Bölgedeki toplam süt üretiminin büyük bir kısmını inek sütü oluşturmaktadır. Manda sütü üretimi önemsiz düzeydedir.

Tablo 2.24 Kars'ta 2011 yılında büyükbaş hayvan süt verimi

Hayvan Adı	Sağılan hayvan sayısı (baş)	Süt (Ton)	Hayvan Başına Günlük Süt Verimi (kg)
Sığır (Kültür)	8.991	34.345	12,7
Sığır(Melez)	66.350	196.529	9,9
Sığır(Yerli)	107.760	141.812	4,4
Toplam	183.101	341.686	7,5 (Ortalama)

Kaynak: TÜİK, Hayvancılık İstatistikleri, Erişim: 14.11.2012

2011 yılı verileri ile ilde sığır ırklarına göre süt verimi incelendiğinde kültür ırklarından elde edilen günlük süt miktarı yerli ırkın yaklaşık 3 katıdır. Kültür ırklarının ve melez ırkların beklenen verim düzeyine (16 kg/gün) ulaşabilmesi ancak iyi bir bakım ve besleme ile mümkündür. Günümüzde bölgede yerli ırk ile İsviçre Esmeri, Montofon, Simental ve bunların melezleri ağırlıktadır. Bölgede çiftlik hayvancılığının yaygınlaştırılarak süt üretimi yüksek olan hayvan sayısının artırılması gerekmektedir.

Aşağıdaki tabloda bölgedeki toplam sütün işlendiği ürünler ve Süt Sanayi Mevcut Durum Analiz Raporu saha çalışması sonucunda işletme sahiplerinin beyan ettiği ürün üretim miktarları verilmektedir. İlde kaşar, gravyer, beyaz peynir, lor peyniri, otlu peynir, tulum peyniri, çeçil peyniri üretilmektedir. Buna göre süt en çok kaşar peyniri olarak işlenmektedir.

Tablo 2.25 Süt ürünleri üretim miktarları (ton)

Ürün Cinsi	Kars	Toplam	Ürün Cinsi	Kars	Toplam
Kaşar Peyniri	3178	6089	Çeçil Peyniri	10	45
Gravyer Peyniri	170	178	Yoğurt	52	3687
Beyaz Peyniri	346	551	Ayran	0	540
Lor Peyniri	122	192	Tereyağı	216	267
Otlu Peynir	3	32	Kaymak	0	20
Tulum Peyniri	5	6			

Kaynak: Süt Sanayi Mevcut Durum Analiz Raporu, T.C. Serhat Kalkınma Ajansı, 2012.

Süt ve besi hayvancılığında ırk ıslahı, hayvan bakımı ve besleme, hayvan hastalıkları, hayvan barınaklarının modernizasyonu, örgütlenme eksikliği, kurumsal kapasitenin ve modern işletmelerin eksikliği ilde görülen önemli hayvancılık sorunlarıdır.

2.3.8. Arıcılık

Kars zengin flora yapısı ve geniş çayır-mera alanları ile arıcılık konusunda önemli bir potansiyele sahiptir. Yapılan araştırmalarda Kars'ta arıların bal özü alabileceği 600'ün üzerinde bitki çeşidi olduğu belirlenmiştir.

TRA2 Bölgesi ve Kars'ta arıcılık yapılan köy sayısı, toplam kovan sayısı, bal ve balmumu üretim miktarları Tablo 2.26'da verilmektedir. Göçer arıcılığın en önemli merkezlerinden biri olan il kovan sayısı ve bal üretimi bakımından sırasıyla TRA2 Bölgesi'nin %43,4'ünü ve %29'unu oluşturmaktadır. Kovan başına 7 kg bal düşen Kars, arı ırkı ve flora yapısı potansiyeline rağmen, Bölge (11 kg) ve Türkiye (15 kg) ortalamasının altında kalmaktadır.

Tablo 2.26 TRA2 Bölgesi ve Kars'ta kovan sayıları ve bal üretim miktarları, 2011

Bölge	Köy sayısı	Kovan Sayısı	Bal Üretimi (ton)	Kovan Başına Bal Verimi (kg)	Balmumu Üretimi (ton)
Kars	182	60.882	475	7	28
TRA2	604	140.436	1.633	11	57
TR	21.131	5.862.312	94.245	15	4.235

Kaynak: TÜİK, Hayvancılık İstatistikleri, Erişim: 14.11.2012

İlde Arı Yetiştiricileri Birliği faaliyetlerini sürdürmekte ayrıca Kars Balına yönelik bir coğrafi işaret başvuru süreci de devam etmektedir.

2.3.9. Kanatlı Hayvanlar

İlde kanatlı hayvan üretimi yaygın olmasına rağmen geçimlik üretim nedeniyle faaliyetin ekonomik geliri kısıtlı kalmaktadır. İlde kanatlı hayvan varlığının %54,6'sını yumurta tavuğu oluşturmakta iken il için markalaşma potansiyeline sahip olan kaz, ildeki toplam kanatlı hayvan varlığının % 28,8'ini oluşturmaktadır. Mevcut 75.222 kaz, Türkiye'deki kazların %11'ini oluşturmaktadır. İlde kaz yetiştiriciliği geleneksel olarak yapılmakta ve beslenen kazlar daha çok il içerisinde tüketilmektedir. Kazın tüyü, karaciğeri, eti ve yumurtası gibi ekonomik değere sahip ürünlerinden henüz yararlanılmamaktadır.

Tablo 2.27 Bölgelere göre kanatlı hayvan varlığı, 2011

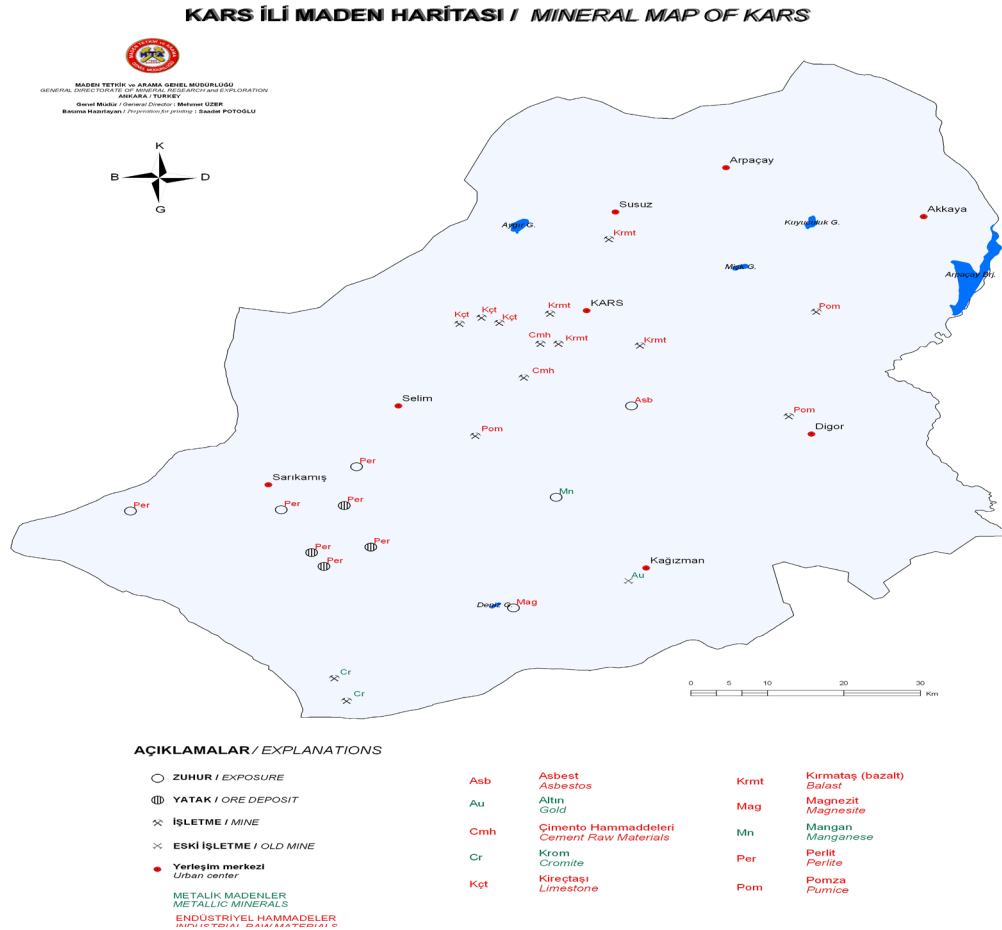
Bölge	Yumurta Tavuğu			Hindi			Kaz			Ördek		
	Sayı	TRA2 Payı	TR Payı	Sayı	TRA2 Payı	TR payı	Sayı	TRA2 Payı	TR Payı	Sayı	TRA2 Payı	TR Payı
Kars	142.850	%23	%0,18	27.800	%26	%1	75.222	%36	%11	15.700	%43	%4

Kaynak: TÜİK, Hayvancılık İstatistikleri, Erişim: 14.11.2012

Ayrıca Kars, bölgedeki yumurta tavuğunun %23'ünü, hindinin %26'sını ve ördeğin %43'ünü barındırmaktadır.

2.4. Madenler

Kars ilinde, asbest, pomza, perlit, manganez, manyezit, kireçtaşı, kaya tuzu gibi madenler bulunmaktadır. Ayrıca Digor ilçesi Kilittaş mevkiinde 380.000.000 ton muhtemel rezerve sahip linyit yatakları mevcuttur. Madencilik faaliyetlerinin yoğun olmadığı Kars'ta sadece kaya tuzu, şeker fabrikasına ait kireçtaşı ocakları ve pomza ocakları işletilmektedir.

Kaynak: MTA TRAZ İllerini Kapsayan Maden Envanteri Derlemesi, 2012

2.4.1. Altın

Altın, Kars ilinde Kağızman-Darphane sahasında bulunmaktadır. MTA tarafından 1955 yılında yapılan ilk çalışmalarda altın cevherleşmesine (altın yatakları oluşumuna) rastlanmıştır. Yatağın Osmanlılar zamanında 1800'lü yıllarda işletildiği bilinmektedir. Yatakta 9.000.000 m³ mümkün rezervin olduğu belirtilmiştir.

Altın madeniyle ilgili olarak MTA tarafından en son 1993 yılında bir çalışma yapılmış olup, daha güncel bilgiler tespit edilememiştir. Yaklaşık 20 yıllık bir zaman dilimi içerisinde mevcut rezerv bilgilerinin değişmiş olduğu düşünülmekte olup altın yataklarının halihazırdaki durumu, rezerv miktarı ve işletilmeye uygun olup olmadığı bilgilerinin MTA tarafından yeniden değerlendirilmesi gerekmektedir.

Kars'ta şu anda altın arama ve işletme ruhsatı olan herhangi bir firma bulunmamaktadır.

2.4.2. Tuz

Kars ilinde tuz madeni Kağızman-Karakuş sahasında 14.610.888 ton görünür rezerv bulunmaktadır. Şu anda mevcut tuz madeni T.C. Serhat Kalkınma Ajansı'nın 2011 yılı mali destek programı kapsamında hibe almaya hak kazanmış olan özel bir işletme tarafından işletilmektedir.

2.4.3. Kireçtaşı

Bileşiminde % 90 'a kadar kalsiyum karbonat bulunan kayaçlara kalker veya çok saf haline kireç taşı denir.

2.4.3.1. Kireçtaşı Yatakları

- Merkez ilçe-Şeker Fabrikası'na ait yatakta 3.890.533 ton muhtemel rezerv bulunmaktadır.
- Sarıkamış-Aktaş Tepe yatağında 1.913.390 görünür muhtemel rezerv bulunmaktadır.
- Sarıkamış-Kapılıtaş yatağında 3.003.450 ton görünür muhtemel rezerv bulunmaktadır.

Kars Merkez'de bulunan 4 adet kireçtaşı yatağı Kars Çimento San. ve Tic. A.Ş. tarafından işletilmektedir. Kireçtaşı ülkemiz genelinde yaygın olarak bulunan bir kaynak olup, yeterli miktarda bulunmaktadır.

2.4.4. Manyezit

Isıtıldığında bozunarak magnezyum oksit verdiği için refrakter (ateşe dayanıklı) tuğla yapımında kullanılmaktadır. Kars ilinde Kağızman sahasında 465.000 ton mümkün rezerv bulunmaktadır. Kağızman ilçesinde manyezit işletme ruhsatı olan bir firma bulunmaktadır.

2.4.5. Perlit

Kars-Sarıkamış-Mescitli-Kızılkale-Şehitemin Köyü sahaslarında 2.091.346.000 ton jeolojik rezerv perlit bulunmaktadır. İlde perlit madenini arama ya da işletme ruhsatı olan herhangi bir firma bulunmamaktadır.

2.4.6. Obsidiyen Taşı

Sarıkamış'ta Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü 2011 yılında gerçekleştirdiği ön çalışmada; ilçenin güneyinde obsidiyen taşının yoğunlaştığı alanları, detay etüdü için önerilen alanları ve işletmeciliğin yapılabileceği alanları belirlemiştir. Kaynak ve rezerv tespitinin henüz yapılmadığı taşı kendi imkânları ile işleyen küçük işletmeler bulunmaktadır.

2.5. Sanayi

Günümüzde ekonomik büyüme ve buna bağlı refah artışının büyük ölçüde sanayileşme ile mümkün olacağı düşünülmekte; kalkınmanın, planlı ve yenilikçi sanayileşme politikalarının uygulanmasına bağlı olduğu kabul edilmektedir. İmalat sanayi, ekonomik büyümenin lokomotif konumunda bulunması ve yerel kaynakların farklı bir ürüne dönüşümünü sağlayabilmesi nedeniyle gerek ulusal gerek bölgesel

dışa bağımlılığı azaltma konusunda stratejik bir öneme sahiptir. Bir bölgenin ekonomik gelişmişliği imalat sanayi sektöründe yapılan yatırımlar ve üretim kapasitesiyle doğrudan ilişkilidir.

Tablo 2.28 Cari fiyatlarla bölgesel gayrisafi katma değer (GSKD) ve sektörlerin GSKD içindeki payı (%), 2004-2008

BÖLGE	Tarım		Sanayi		Hizmetler	
	2004	2008	2004	2008	2004	2008
TRA2	34,5	24,6	11,9	12,6	53,7	62,8
Türkiye	10,7	8,5	28	27,2	61,3	64,3

Kaynak: TÜİK, Ulusal Hesaplar, Erişim: 14.11.2012

2004 yılında, Ağrı, Kars, Iğdır ve Ardahan illerinden oluşan TRA2 Düzey II Bölgesi'nde imalat sanayi yeterince gelişmemiş olup bölge ekonomisi ağırlıklı olarak tarıma ve hayvancılığa dayalı olduğu bir yapıdadır. 2008 yılı TÜİK verilerine göre, sanayi sektörünün gayri safi katma değeri içerisindeki payı ülke genelinde %27,2 iken TRA2 Bölgesi'nde %12,6 ile sınırlıdır. Tarım ve hizmetler sektörlerinin payları ise sırasıyla yüzde 24,6 ve 62,8'dir. Ülke genelinde tarım sektörünün gayrisafi katma değer içerisindeki payı ise %8,5'dir.

2004 ve 2008 yılı verileri karşılaştırıldığında, katma değer açısından tarım sektöründen sanayi sektörüne doğru bir geçiş olduğu yorumu yapılabilir. Bunun sebebinin ise söz konusu yıllarda bölgede yer alan Küçük Sanayi Sitesi ve Organize Sanayi Bölgesi oluşumlarının tamamlanmasına ve geçmiş yıllara oranla çok sayıda sanayi işletmesinin faaliyete geçmesine bağlı olduğu söylenebilir. Konu ile ilgili olarak açıklanan son resmi istatistik 2008 yılına ait olduğundan bu yıl sonrasındaki dönemlere ilişkin gelişmeler hakkında bir çıkarım yapılamamaktadır.

Tablo 2.29 Yıllara, bölgelere ve sektörler göre istihdamın dağılım oranları (%), 2009-2011

BÖLGE	Tarım			Sanayi			Hizmetler		
	2009	2010	2011	2009	2010	2011	2009	2010	2011
TRA2	64,1	58,2	55,8	6,3	9,2	13,7	29,6	32,6	30,5
Türkiye	24,6	25,2	25,5	25,3	26,2	26,5	50,1	48,6	48,1

Kaynak: TÜİK, İşgücü İstatistikleri, Erişim: 13.11.2012

2011 yılında TRA2 Bölgesi'nde en çok istihdam sağlayan sektör % 55,8'lik oranla tarım sektörüdür. Tarım sektörünü yüzde 30,5'lik pay ile hizmetler sektörü izlemektedir. Bölgedeki sanayi sektörünün sağlanan toplam istihdam içerisindeki payı ise yüzde 13,7'dir.

2009-2011 yılları arasında TRA2 Bölgesi'nde istihdamın sektörler bazında dağılım oranlarına göre tarım sektöründe çalışan kişi sayısında yaklaşık %10 gerilemiş, buna karşın sanayi sektöründeki oran ise iki katına yükselmiştir.

İstihdam verileri ve sektörlerin gayrisafi katma değer içerisindeki payları karşılaştırıldığında tarım sektörünün, bölgedeki istihdamın büyük bir kısmını karşılamasına rağmen katma değer açısından aynı değeri yaratmadığı sonucuna ulaşılmaktadır. Bu durumun, bölge potansiyelinin değerlendirilememesinden, tarım ve hayvancılık faaliyetlerinde yıllardır karşılaşılan verimsiz üretim sorunlarının önüne geçilememesinden kaynaklandığı düşünülmektedir. TRA2 Bölgesi'nde sanayi ile sağlanan istihdam oranı ülke genelinin yarısı seviyesinde olmasına karşın son yıllarda bölgedeki sanayileşme süreci dikkat çekmektedir.

Tablo 2.30 İmalat sanayi işyeri sayılarının alt imalat kollarına dağılımı 2002,2011

Yıllar	2002				2011			
	Kars		TRA2		Kars		TRA2	
	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde
Gıda Ürünleri ve İçecek	106	24,9	237	22	175	26,8	516	24,2
Orman ve Orman Ürünleri	93	21,9	234	21,7	113	17,3	374	17,6
Metal Ürünleri	60	14,1	162	15	145	22,2	455	21,4
Tekstil Ürünleri ve Giyim Eşyası	54	12,7	145	13,5	78	11,9	245	11,5
Makine ve Teçhizat	34	8	70	6,5	36	5,5	109	5,1
Diğer İmalatlar	78	18,4	230	21,3	106	16,2	431	20,2
Toplam	425	100	1.078	100	653	100	2.130	100

Kaynak: TÜİK, Genel Sanayi ve İşyeri Sayımı, 2002 ve Gelir İdaresi Dairesi Başkanlığı 2011 verileri. Erişim: 13.11.2012

2002 yılında TÜİK tarafından gerçekleştirilen Genel Sanayi ve İşyeri Sayımı sonuçlarında TRA2 Bölgesi illerinde imalat sanayi sektöründe yer alan işyeri sayısı 1.078'dir. Bölgede faaliyet gösteren işyerlerinin %39,4'ü Kars'ta bulunmaktadır.

2002 yılında Kars'ta imalat sanayi sektöründe yer alan 425 işletmenin %24,9'u gıda ürünleri ve içecek imalatı, %21,9'u orman ve orman ürünleri, %14,1'i metal ürünleri, %12,7'si tekstil ürünleri ve giyim eşyası, %8'i makine ve teçhizat, %18,4'ü ise diğer imalat alanlarında üretim yapmaktadır.

Gelir İdaresi Dairesi Başkanlığı'nın 2011 yılı verilerine göre, TRA2 Bölgesi illerinde imalat sanayi sektöründe faaliyet gösteren 2.130 işyeri bulunmaktadır. Söz konusu işyerlerinin 30,7'si Kars'ta yer almaktadır.

Kars ilindeki mevcut 653 imalat sanayi sektörü işletmesinin %26,8'i gıda ürünleri ve içecek imalatı, %22,2'si metal ürünleri, %17,3'ü orman ve orman ürünleri, %11,92'u tekstil ürünleri ve giyim eşyası, %5,5'i makine ve teçhizat alt imalat kollarında, %16,2'si ise diğer imalat alanlarında üretim yapmaktadır.

Tablo 2.31 TRA2 Bölgesi illerinin alt imalat kollarındaki işyeri sayısı değişimi (%), 2002-2011

Alt İmalat Kolu	Yüzde Değişim (%)				
	Ağrı	Kars	İğdır	Ardahan	TRA2
Gıda Ürünleri ve İçecek	212,5	65,1	144,8	106,5	117,7
Orman ve Orman Ürünleri	60,9	21,5	196,6	48,8	59,8
Metal Ürünleri	276,7	141,7	189,5	81	180,9
Tekstil Ürünleri ve Giyim Eşyası	95,3	44,4	51,3	166,7	69
Makine ve Teçhizat	82,4	5,9	200	63,6	55,7
Diğer İmalatlar	118,8	35,9	86,8	168,4	87,4
Toplam	139,6	53,6	129,1	94,6	97,6

Kaynak: TÜİK, Genel Sanayi ve İşyeri Sayımı, 2002 ve Gelir İdaresi Dairesi Başkanlığı 2011 verilerinden derlenmiştir.

TRA2 Bölgesi'nde imalat sanayinde faaliyet gösteren işyeri sayısı 2002-2011 yılları arasında iki katına çıkmıştır. Son 10 yıldaki işyeri sayısı Kars'ta ise % 53,6 artış göstermiştir. Bölge illeri ile kıyaslandığında Kars'taki sanayileşme sürecinin daha yavaş ilerlediği görülmektedir.

İlde faaliyet gösteren işyerlerinin değişim oranlarına göre, alt imalat kolları bakımından en fazla artış metal ürünleri alanında (% 141,7) gerçekleşmiştir. Gıda ürünleri ve içecek alanında ise % 65,1 tekstil ürünleri ve giyim eşyasında % 44,4 orman ve orman ürünlerinde % 21,5'lik bir artış yaşanmıştır. Bu kayda değer artışların yanında ildeki makine ve teçhizat imalatı alanındaki artış sadece % 5,9 ile sınırlı kalmıştır.

İlde alt imalat kolları bakımından gerçekleşen işyeri sayısı değişimleri incelendiğinde ilde öne çıkan işletmelerin Küçük Sanayi Sitesi ve Organize Sanayi Bölgesi'nde yerleştiği sonucuna ulaşılmaktadır. Söz konusu oluşumlar dışında il sınırlarında 2 adet yem fabrikası, 1 tuz fabrikası, 1 çimento fabrikası ve kısıtlı sayıda inşaat malzemesi üreten işletme bulunmaktadır.

Tablo 2.32 Bölgelere ve yıllara göre marka, faydalı model, patent ve endüstriyel tasarım başvuru(B) ve tescil (T) sayıları, 2002-2011

Yıllar	Kars		TRA2		Türkiye	
	B	T	B	T	B	T
2002-2011Toplamı	259	117	663	294	652.319	362.313
Bölge/TR (%)	0,4	0,3	1	0,8		

Kaynak: Türk Patent Enstitüsü, www.tpe.org.tr, Erişim: 15.11.2012

Son yıllarda bölgeye hâkim olan tarımsal yapıdan sanayileşme sürecine geçmeye başlayan TRA2 Bölgesi firmaları rakipleri ile rekabet etme konusunda önem arz eden marka, faydalı model, patent ve endüstriyel tasarım hususlarında ülke genelinin oldukça gerisindedir. TRA2 Bölgesi'nden yapılan marka başvuruları ve tescil sayıları ülke genelinin binde 1'i civarındadır. Patent, faydalı model ve endüstriyel tasarım konusunda yapılan başvurular ise daha az sayıdadır.

Bir ildeki veya bölgedeki sanayinin gelişmesinde hammadde, ulaşım, beşeri sermaye, mali sermaye birikimi, girişim vb. faktörlerin yanı sıra sanayi altyapısı da önemli bir rol oynamaktadır. Kars'ta merkez ilçede yer alan Organize Sanayi Bölgesi'nin faal olup, Besi Organize Sanayi Bölgesi ile ilgili çalışmalar devam etmektedir. Organize sanayi bölgelerinin yanı sıra Kars Merkez, Sarıkamış, Kağızman ve Selim ilçelerinde 4 adet küçük sanayi sitesi (KSS) oluşumu mevcuttur. Bunlardan Sarıkamış ilçesinde ve il merkezinde yer alan KSS'ler faaliyette, Kağızman ve Selim ilçelerindeki oluşumlar ise yapım aşamasındadır. İlde yer alan organize sanayi bölgeleri ve küçük sanayi sitelerine ilişkin özet bilgiler aşağıda sunulmuştur.

2.5.1. Kars Organize Sanayi Bölgesi ¹⁷

2.5.1.1. Genel Bilgi ve Konum

Tablo 2.33 Kars OSB genel bilgiler

Kuruluş Yılı	1976
Alan Büyüklüğü (hektar)	206
Parsel Sayısı	88
Tahsisli Parsel Sayısı	83
Doluluk Oranı (%)	93,2
En Yakın Şehir Merkezine Uzaklık	Kars: 10 km
En Yakın Havaalanına Uzaklık	Kars: 10 km
En Yakın İstasyona Uzaklık	Kars: 10 km
En Yakın Limanlara Uzaklık	Hopa: 290 km, Trabzon: 500 km
En Yakın Sınır Kapılarına Uzaklık	Türkgözü:160 km, Dilucu:220 km, Gürbulak:220 km

Kars OSB, Kars-Erzurum karayolunun 10. km'sinde *Kafkas Üniversitesi Paşaçayırı Kampüsü yakınında* yer almaktadır. 1976 yılında kurulmuş olan OSB'nin altyapı çalışmaları ancak 2002 yılında tamamlanmış ve faaliyete açılmıştır. Bu arada 1986 yılında OSB içerisindeki *328 dönümlük bir bölüm, Küçük Sanayi Sitesi* için ayrılmıştır. Halihazırda OSB ve KSS iç içe geçmiş durumdadır. OSB'nin kuruluş döneminde işletmelere 15-20 dönümlük nispeten büyük parseller tahsis edilmiş olup, 2011 yılında henüz tahsisatı yapılmamış büyük parseller 5-6 dönümlük daha küçük parsellere bölünmüş ve böylece OSB'de daha fazla işletmenin yer alması amaçlanmıştır.

2.5.1.2. OSB'de Yer Alan İşletmelerin Faaliyet Durumu

OSB'nin halen proje ve inşaat durumunda olan bölümleri bulunmaktadır. Sanayi bölgesinde yer alan işletmelerin faaliyet durumlarına ilişkin özet tablo aşağıdaki gibidir:

Tablo 2.34 Kars OSB'de yer alan işletmelerin faaliyet durumu

Tahsis Yapılan Firma Sayısı	74
Üretimdeki Firma Sayısı	53
Kapalı Firma Sayısı	6
Proje Safhasındaki Firma Sayısı	8
İnşaat Halindeki Firma Sayısı	7

88 parsel ayrılacak organize sanayi bölgesinin 83 parselinin tahsisi gerçekleştirilmiştir. 5 parsel ise boş durumdadır. Tahsisi gerçekleştirilen 83 parselde ise 74 firmaya yer tahsisi yapılmıştır. Bunlardan 53 firma hâlihazırda üretim yapmaktadır. 6 firma inşaat safhasında, 8 firma proje safhasında ve 7 firma da kapalı durumdadır.

¹⁷ Bilim Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı İl Müdürlüğü, Kars Organize Sanayi Bölgesi Müdürlüğü, Kars Organize Sanayi Bölgesi internet sitesinden alınan bilgilerden derlenmiştir.

Kaynak: TR22 Sanayi Bölgeleri Raporu, T.C. Serhat Kalkınma Ajansı, 2012.

Tablo 2.35 Kars OSB’de üretim yapan firmaların faaliyet alanları

Faaliyet Alanı	Firma Sayısı
Süt ve süt ürünleri	21
Orman ve orman ürünleri	8
Tarım makineleri ve malzemeleri	5
Taş kesme	4
Hazır beton ve kum eleme	3
Diğer (unlu mamul, et ürünleri, ısı izolasyon, karo imalatı, temizlik ürünleri, gıda imalatı, karma yem, kağıt havlu-peçete, kilit parke taşı, metal rekor, çevre hizmetleri, TÜVTURK araç muayene istasyonu)	12

Üretimde bulunan 53 firmanın 21’i süt ve süt ürünleri imalatı yaparken, 5’i orman ürünleri, 5’i tarım makineleri ve malzemeleri, 4’ü taş kesme, 3 tanesi hazır beton ve kum eleme, 2’si mobilya dekorasyon üzerine, birer firma okul malzemeleri, ekmek, et ürünleri, ısı izolasyon, karo imalatı, temizlik ürünleri, gıda imalatı, karma yem, kağıt havlu-peçete, kilit parke taşı ve metal rekor üzerine imalat yapmaktadır. Kars OSB’de ayrıca çevre hizmetleri ile araç muayene istasyonu olarak faaliyet gösteren birer adet firma bulunmaktadır.

İnşaat safhasında bulunan 6 tanesi 1’i boya, 1’i kereste ve pimapen, 1 tanesi süt ve süt ürünleri, 1’i ambalaj sanayi, 1’i demir imalatı üzerine üretim yapacak olup, bir firma ise elektrik malzemeleri satışı üzerine faaliyet göstermeyi planlamaktadır.

Proje safhasında olan 3 firmanın süt ve süt ürünleri, birer firmanın beton yapı malzemeleri, beton boru imalatı, orman ürünleri, soba plastik imalatı üzerine üretim yapması beklenmektedir. Aynı zamanda İl Özel İdaresi Genel Sekreterliği’ne tahsis edilen bir süt entegre tesisi ise proje aşamasındadır.

2.5.2. Kars Hayvancılık ve Besi Organize Sanayi Bölgesi¹⁸

2.5.2.1. Genel Bilgi ve Konum

Kars Hayvancılık ve Besi Organize Sanayi Bölgesi, Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı (mülga Sanayi ve Ticaret Bakanlığı) Küçük Sanatlar ve Sanayi Bölgeleri ve Siteleri Genel Müdürlüğü’nde 179 sicil numarası ile kayıtlı bulunmaktadır. Kurulması düşünülen taşınmaz Kars ili Merkez ilçesi, Kaleiçi Mahallesi Melih Köyü Mevkii üzerinde yapılacak olup, alan 29/01/2004 tarihli ve 5804 Sayılı Kanun’un 5. Maddesi’ne göre hazinece bedelsiz olarak devredilmiştir. Proje sahası, 188 hektarlık bir alandan oluşmaktadır.

2.5.2.2. Proje Fikri ve Yaşanan Gelişmeler

Kars’ta Hayvancılık ve Besi Organize Sanayi Bölgesi kurma fikri, ilk olarak 1992 yılında dönemin Kars Valisi Sıtkı ASLAN tarafından, 1993 yılında Kars Şeker Fabrikası’nın açılacak olmasından dolayı dile getirilmiştir. Dönemin Valisi Sn. ASLAN, Kars Şeker Fabrikası’nın devreye girmesiyle 51.000 ton yaş küspenin üretileceği ve buna bağlı olarak büyükbaş hayvan besiciliğinin hızla çoğalacağı, şehirle birleşmiş olarak 500 adet düzensiz ahırın kurulacağını öngörmüştür. Bu düzensiz yapılaşmanın çevre kirliliğine yol açacağı endişesiyle ilde bir Besi Organize Sanayi Bölgesi kurulması kararlaştırılmıştır. Kararın ardından çeşitli sebeplerden ötürü 1998 yılına kadar herhangi bir faaliyet gerçekleştirilmemiştir.

¹⁸ Bilim Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı İl Müdürlüğü ve Müteşebbis Heyet Yetkilileri ile gerçekleştirilen görüşmeler neticesinde derlenmiştir.

1998 yılında yer seçimi komisyonu tarafından Körkuyutepesi, Turnataşları, Dolaktepe mevkiileri arasında yer alan yaklaşık 200 hektar büyüklüğündeki alan Kars Besi OSB alanı olarak uygun görülmüştür.

OSB yönetimi 2004 yılında Kars Besi ve Hayvancılık OSB için tahsis edilen bölgenin mera vasfının kaldırılmasını sağlamıştır. 2006 yılında Kars Belediyesi ÇED raporu çalışmalarına başlamış olup, rapor 2007 yılında Çevre ve Orman Bakanlığı'nca onaylanmıştır. Daha sonra jeolojik etüt çalışmaları belirlenemeyen nedenlerden ötürü başlatılmamıştır.

Bu hususlara ek olarak Kars'ta yapılması düşünülen Hayvancılık ve Besi OSB'nin, Bilim, Sanayi ve Teknoloji ile Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı'nın ortak protokollerine uyumlu olarak yürütülmesi gerektiğinden projenin tarıma dayalı organize sanayi bölgesi olarak değerlendirilmesi gerektiği resmi yazı ile belirtilmiştir.

Yaşanan gelişmeler ve Kars Hayvancılık ve Besi OSB'nin mevcut durumunu ve aksaklıklarını ortaya çıkarmak amacıyla projenin revizesi ve koordinasyonu Mart 2011 tarihinde Serhat Kalkınma Ajansı tarafından üstlenilmiştir. Müteşebbis Heyet yetkilileri ile muhtelif tarihlerde ve yerlerde bir araya gelmiş, Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı tarafından 2007 yılında belirtilen hususlara ilişkin eksiklikler tamamlanmıştır. Proje yeni formata göre Tarıma Dayalı İhtisas Organize Sanayi Bölgesi mevzuatına uygun bir şekilde hem süt hem de et üretimini kapsayacak şekilde Ajans tarafından tekrardan hazırlanmıştır.

Gerçekleştirilen görüşmelerin ardından proje Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı'nın onayından geçmiştir. Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı, çeşitli illerde faaliyete geçirilen TDİOSB'ler ile ilgili pilot projelerin uygulama sonuçlarının alınmasına müteakip talebin devam etmesi durumunda projelerin tekrar değerlendirileceğini belirtmiştir. Söz konusu gelişmelerin ardından Kars Valiliği, Bilim, Sanayi ve Teknoloji İl Müdürlüğü, Gıda, Tarım ve Hayvancılık İl Müdürlüğü ve Serhat Kalkınma Ajansı'nın girişimleri sonucunda proje kabul edilmiş, 2013 yılı kamu yatırım programında imar planı, fizibilite raporu vb. ön hazırlıklar için kaynak aktarılmasına karar verilmiştir.

2.5.3. Küçük Sanayi Siteleri¹⁹

2.5.3.1. Kars (İl Merkezi) Küçük Sanayi Sitesi:

Kars Merkezde 408 işyerlik 1 adet Küçük Sanayi Sitesi mevcuttur. İl merkezinde kurulu bulunan Küçük Sanayi Sitesinin inşaatına 1986 yılında başlanmıştır. 1998 yılında tamamlanmıştır. İşyerinde ortalama olarak 1-2 kişi istihdam etmektedir. 2012 yılı itibariyle 300 dolu iş yeri sayısı, 108 adet boş iş yeri mevcut olup doluluk oranı %78'dir.

2.5.3.2. Sarıkamış Küçük Sanayi Sitesi:

Sarıkamış Küçük Sanayi Sitesi 1983 yılında kurulmuştur. Ortalama 1-2 işçi çalıştıran firmalarda 2012 yılı itibariyle dolu iş yeri sayısı 26, boş iş yeri sayısı ise 28'dir. Sarıkamış Küçük Sanayi Sitesinde hali hazırda 54 işyeri faaliyet göstermektedir.

2.5.3.3. Kağızman Küçük Sanayi Sitesi:

Kağızman Küçük Sanayi Sitesi için T.C. Bilim, sanayi ve Teknoloji Bakanlığı tarafından 6.475.027.50 TL ihale bedeli ile ihalesi tamamlanmış, yer teslimi yapılarak inşaata başlanılmıştır. Sıhhi tesisat ve elektrik projeleri vize edilmiştir. İşin fiziki gerçekleşmesi % 41'dir. Kağızman Küçük Sanayi Sitesi'nde 75 işyeri faaliyet gösterecektir.

¹⁹ 81 İl Durum Raporu, T.C. Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, Sanayi Genel Müdürlüğü, 2012

2.5.3.4. Selim Küçük Sanayi Sitesi:

Selim Küçük Sanayi Sitesi için yer seçim çalışmaları devam etmektedir.

2.6. Ticaret

İlde ticari aktiviteler yeterince organize olmamış, küçük esnaf ve sanatkârlardan oluşmaktadır. Ağırlıklı olarak tarımsal ve hayvansal ürünler, gıda, giyim, ev araç ve gereçleri, inşaat malzemeleri ile diğer tüketim malları ticarete konu olmaktadır. Önde gelen mallar; canlı hayvan ve kaşar başta olmak üzere süt ürünleri İstanbul ve Ankara gibi büyük şehirlere pazarlanırken diğer ürünler Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi illerine ihraç edilmektedir.

İldeki Ticaret Borsası'nın 800'ü faal olmak üzere 3.700 üyesi bulunmaktadır. Borsada en çok işlem gören ürünler şeker pancarı, elma, kuru soğan, patates, kaşar peyniri, bal, süt, et, tereyağı, beyaz peynir ve yumurtadır. Ayrıca il merkezinde ve Sarıkamış'ta olmak üzere iki adet sebze hali vardır.

Gelir İdaresi Dairesi Başkanlığı'nın 2011 yılı verilerine göre ilde ticari faaliyette bulunan 12.098 işletme yer almaktadır. Bu işletmelerden 291'i motorlu kara taşıtlarının ve motosikletlerin toptan ve perakende ticareti ile onarımı, 601'i toptan ticaret, 3.286'sı perakende ticaret, 4.178'i ise perakende ticaret alanlarında faaliyet göstermektedir.

İl Ticaret ve Sanayi Odası'nın Sarıkamış ve Kağızman ilçelerinde olmak üzere odanın birer temsilciliği bulunmaktadır.

İlin önemli tüketim kitlelerinin bulunduğu şehirlere uzak olması, ildeki şehirleşme hızının yavaş olması ve sınır kenti olmasının ticaret hayatını olumsuz etkilediği söylenebilir.

Ayrıca TÜİK' in en güncel iş demografisi istatistiklerine göre 2009 yılında Türkiye'de toptan ve perakende ticaret sektöründe kurulan işletme sayısı 19.221 iken bunların 133 tanesi TRA2 Bölgesi'nde ve 31 tanesi ise Kars'ta kurulmuştur.

Türkiye'de iller arasında ticaret becerisi ve üretim potansiyeli açısından bakıldığında oluşturulan endekste Kars 80'inci sırada yer almaktadır.²⁰

2.7. Bankacılık

Bankacılık sektöründe, 2011 yılı itibariyle toplam 22 şubeyle 11 ayrı banka faaliyet göstermektedir. 2012 yılında Kuveyttürk Katılım Bankası ve ING Bank ilde şube açmış olup Finansbank da şube açma hazırlıklarındadır. İlde faaliyet gösteren bankalar içinde en çok şubesi olan banka 8 şubeyle T.C. Ziraat Bankası olup, onu 3 şubeyle Türkiye İş Bankası, 2 şubeyle Türkiye Halk Bankası, 1'er şubeyle Akbank, Türkiye Vakıflar Bankası, Yapı ve Kredi Bankası, Şekerbank, Türk Ekonomi Bankası, Türkiye Garanti Bankası, Denizbank ve HSBC Bank takip etmektedir. Kars ilinde faaliyet gösteren banka ve banka şubesi sayılarında yıllar itibariyle artış söz konusu olup, 2003 yılında ilde 18 banka şubesi bulunurken 2011 yılında şube sayısı 22'ye çıkmıştır. Aynı dönemde Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi ve Türkiye genelinde faaliyet gösteren banka şube sayısında da benzer bir gelişme gözlenmiş, 2003 yılında bölgede 119 olan

²⁰ URAK İller Arası Rekabet Endeksi, 2009-2010

banka şube sayısı 2011 yılında 158'e, ülke genelinde bulunan (yurtiçi) banka şube sayısı 2003 yılında 5.921 iken 2011 yılında 9.760 olmuştur.

İlde 2003-2011 döneminde banka şube sayısı artarken, şube başına düşen kişi sayısında azalış olmuştur. Şube başına düşen kişi sayısı 2003 yılında 17.572 kişi iken bu sayı %26 azalarak 2011 yılında 13.897 kişiye düşmüştür. Aynı dönemde Kuzeydoğu Anadolu Bölgesinde şube başına düşen kişi sayısı 2003 yılında 26.430 kişi, %46 gibi önemli bir azalışla 2011 yılında 14.116 kişiye düşmüştür, Türkiye genelinde ise 2003 yılında 12.097 olan şube başına kişi sayısı 2011 yılında 7.616 olarak gerçekleşmiştir. Şube başına düşen kişi sayısının bu derece azalması hizmete erişimde ve kalitesindeki artışı gösterebilmektedir. Şube başına mevduat ve kredi miktarları incelendiğinde; ilde şube başına mevduatın 2003 yılında 7 milyon TL, 2011 yılında 21 milyon TL; şube başına kredi miktarının 2003 yılında 2 milyon TL, 2011 yılında 35 milyon TL olduğu görülmektedir. Kuzeydoğu Anadolu Bölgesinde şube başına düşen mevduat 2003 yılında 7 milyon TL, 2011 yılında 24 milyon TL, şube başına düşen kredi 2003 yılında 2 milyon TL, 2011 yılında 34 milyon TL; ülke genelinde şube başına mevduat 2003 yılında 25 milyon TL, 2011 yılında 70 milyon TL, şube başına kredi 2003 yılında 11 milyon TL, 2003 yılında 67 milyon TL olarak gerçekleşmiştir.

Kars, Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi ve Türkiye'de banka şube sayıları ile şube başına düşen kişi sayısı, kredi ve mevduat miktarları Tablo 2.36'da verilmiştir.

Tablo 2.36 Bölgelere ve yıllara göre banka şube sayısı, şube başına düşen kişi sayısı, şube başına mevduat ve kredi miktarları (bin TL), 2003, 2011

	Türkiye			TRA Bölgesi			Kars		
	2003	2011	Değ. (%)	2003	2011	Değ. (%)	2003	2011	Değ. (%)
Şube Sayısı	5.921	9.760	64	119	158	32	18	22	18
Şube Başına Düş. Kişi	12.097	7656	-36	26.430	14.116	-46	17.572	13.897	-26
Şube Başına Düş.Mev. (Bin TL)	25.879	70.496	172	7.980	24.309	204	7.026	21.208	66
Şube Başına Düş.Kredi (Bin TL)	11.368	67.713	495,	2.432	34.737	1328	2.732	35.657	1205

Kaynak: Türkiye Bankalar Birliği verilerinden hareketle hesaplanmıştır.

Banka mevduatının türlerine göre dağılımı, Kuzeydoğu Anadolu Bölgesinde ve Türkiye banka mevduatı içindeki payı Tablo 2.37'de gösterilmiştir.

Kars ilinde 2011 yılı itibariyle toplam banka mevduatı 484 milyon TL olarak gerçekleşmiştir. İl toplam mevduatı Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi banka mevduatının %12,2'sini oluştururken, Türkiye toplam mevduatı içindeki payı %0,5 civarındadır.

Tablo 2.37 Bölgelere göre mevduat türlerinin dağılımı, 2011

Mevduat Türü (Bin TL)	Türkiye (1)		TRA Bölgesi (2)		Kars (3)		Pay (%)	
	2011	%	2011	%	2011	%	(3)/(1)	(3)/(2)
Tasarruf Mevduatı	270.643.305	38,7	1.716.289	43,4	287.768	59,3	0,1	16,7
Resmi Kuruluşlar	32.128.382	4,5	791.244	20,0	51.968	10,7	0,1	6,5
Ticari Kuruluşlar	105.803.246	15,1	510.852	12,9	72.728	15,0	0,06	14,2
Bankalar Mevduatı	39.671.314	5,6	138	0,003	0	0	0	0
Döviz Tevdiatı	210.214.573	30,0	697.913	17,6	41.364	8,5	0,01	5,9
Diğer Kuruluşlar Mevduat	29.584.154	4,2	124.400	3,1	12.755	2,6	0,04	10,2
Kıymetli Madenler Depo	10.611.500	1,5	109.477	2,7	18.052	3,7	0,17	16,4
TOPLAM	698.656.474	100	3.950.313	100	484.635	100	0,5	12,2

Kaynak: TBB verileri kullanılarak hesaplanmıştır.

Tablo 2.37’de görülebileceği gibi 2011 yılı itibariyle il toplam mevduatının %59,3’ü oluşturan tasarruf mevduatı, mevduat türleri arasında ilk sırayı almaktadır. Toplam banka mevduatı içindeki payı 2003 yılında %6,23, 2011 yılında %15 olan ticari kuruluşlar hesabı ikinci sırada yer almaktadır. Bu durum il ticaretinin söz konusu süreçte gelişim kaydettiğini göstermektedir. Resmi kuruluşlar hesabının payı %10,7 olarak görülmektedir.

Kars ili kişi başına düşen banka mevduatı açısından değerlendirildiğinde cari fiyatlarla 2002 yılında 400 TL olan kişi başına düşen banka mevduatı, yaklaşık %296 artarak 2011 yılında 1.585 TL düzeyine yükselmiştir. İlde kişi başına düşen mevduat bölge ortalamalarına yakın değerler almaktadır. Kars ilinde kişi başına düşen mevduat ülke ortalamasının ise altındadır. Kars ili bölge illeri sıralamasında 7. sırada yer almaktadır. İlde kişi başına düşen banka mevduatının düşük olması, ilde gelir-tasarruf düzeyinin düşüklüğü, tasarrufların bankacılık sistemi dışında değerlendirilmesi gibi nedenlerden kaynaklanmaktadır.

Banka kredileri açısından Kars ilinin bankacılık verileri incelendiğinde; 2011 yılı itibariyle ilde 214 milyon TL civarında kredi kullanıldığı, ilde kullanılan toplam kredilerin %27,3’ünün ihtisas kredilerinden, %72, 6’sının ise ihtisas dışı kredilerden oluştuğu görülmektedir. İhtisas kredilerinden, mesleki kredilerin toplam krediler içindeki payı %1, 2, tarımın payı %27,3, turizm kredilerinin payı %0,02, diğer ihtisas kredilerinin payı ise %1,7’dir. 2011 yılında Kars’ta kullanılan ihtisas kredileri; Kuzeydoğu Anadolu Bölgesinde kullanılan ihtisas kredilerinin %21,8, ülke genelinde kullanılan ihtisas kredilerinin %0,48’ini oluşturmaktadır. Toplam banka kredileri açısından durum değerlendirildiğinde; ilde kullanılan kredilerin Kuzeydoğu Anadolu Bölgesinin %14, 2’sini, ülkenin ise %0 ,11’ini teşkil ettiği

görölmektedir. Kars ilinde kullanılan banka kredilerinin türlerine göre dağılımı Doğu Anadolu Bölgesi ve Türkiye verileri ile karşılaştırmalı olarak Tablo 2.38'de verilmiştir.

Tablo 2.38 Bölgelere göre banka kredilerinin dağılımı (Bin TL), 2011

Kredi Türü	Türkiye(1)		TRA Bölgesi (2)		Kars(3)		Pay	
	2011	%	2011	%	2011	%	(3)/(1)	(3)/(2)
İhtisas Kredileri	44.375.925	6,7	981.041	17,8	214.382	27,3	0,48	21,8
- Tarım	24.527.567	3,7	783.638	14,2	190.600	24,2	0,77	24,3
- Mesleki	5.541.195	0,83	81.615	1,4	10.097	1,2	0,18	12,3
- Turizm	346.601	0,052	222	0,004	222	0,02	0,06	100
- Diğer	13.960.389	2,1	115.566	2,1	13.463	1,7	0,09	11,6
İhtisas Dışı Krediler	616.508.068	93,2	4.507.445	82,1	570.073	72,6	0,09	12,6
Toplam Krediler	660.883.993		5.488.486		784.455		0,11	14,2

*Kıbrıs ve Yabancı Ülkeler Hariç **Toplam Krediler = Kısa Vadeli Krediler + Orta ve Uzun Vadeli Krediler
Kaynak: Türkiye Bankalar Birliği, Erişim: 15.11.2011*

Ayrıca 2003 yılında ilde kişi başına düşen kredi miktarı cari fiyatlarla 155 TL iken, 2011 yılı itibariyle kişi başına düşen kredi miktarı 2.565 TL olarak gerçekleşmiştir.

Kars bankacılık sektörü kredi-mevduat ilişkisi açısından incelendiğinde; ilde kullanılan toplam kredilerin toplam mevduata oranı 2003 yılında %39 iken 2011 yılında %161 seviyesine yükseldiği görölmektedir. Bu durum süreç içerisinde il ekonomisindeki konjonktür ve banka müşterilerinin risk dengesinin değişimini gözler önüne sermektedir. Türkiye genelinde 2011 yılı itibariyle toplam kredilerin toplam mevduatlara oranının ise %94 olduğu görölmektedir. Bankaların aracılık faaliyetlerinin etkinlik göstergeleri arasında kabul edilmektedir. Bankaların mevduatın krediye dönüşüm oranını yüksek tutabilmek için yoğun biçimde rekabet etmek zorunda olduklarını ortaya koymaktadır. İl bankacılık sektöründeki rekabet aracılık fonksiyonunun gelişmesine yardımcı olmakta; sonuçta ildeki üretim, istihdam, büyüme ve refah artışına katkı sağlamaktadır.

2.8. Dış Ticaret ve Lojistik

Altyapı yatırımlarını hızlandırması, bölge ekonomisine canlılık getirmesi ve yeni istihdam alanları ile girişimciliği teşvik etmesi gibi etkileri nedeniyle dış ticaret ve lojistik sektörü, halkın gelir ve refah düzeyinin yükseltilmesine, dolayısıyla Düzey II Bölgelerinin sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralamasında en az gelişmiş bölgeler arasında yer alan TRA2 Bölgesi'nin kalkınmasına önemli katkılar sağlayacak sektörlerden biridir.²¹

Kars'ın da içerisinde bulunduğu TRA2 Düzey II Bölgesi illeri 4 ülkeye komşu olup, 3'ü faaliyette olan toplam 7 sınır kapısına sahiptir. Azerbaycan (Nahcivan), Gürcistan ve İran'a ulaşan Dilucu, Türkgözü ve Gürbulak sınır kapıları ülkemizin Kafkasya ve Orta Asya'ya açılan tarihi, kültürel ve ticari geçitleridir.

²¹ Serhat Bölgesi Sınır Kapıları İnceleme Raporu, T.C. Serhat Kalkınma Ajansı, 2011.

Kars il sınırları içerisinde bulunan Doğukapı Demiryolu Hudut Kapısı, ildeki Akyaka ilçe merkezine 13 km, il merkezine 75 km uzaklıkta bulunmakta ve sonrasında Ermenistan'ın Gümrü kentine ulaşmaktadır. Ülkemizin Ermenistan sınırında bulunan iki kapısından (diğeri Alican Kara Hudut Kapısı) biri olan Doğukapı, dış politikamız gereği 1993 yılından beri kapalı durumdadır.

Bölgenin sınır olduğu 3 ülke ile gerçekleştirilen dış ticarete ilişkin özet bilgiler Tablo 2.39'da sunulmuştur.

Tablo 2.39 Azerbaycan, Gürcistan ve İran'ın Türkiye ile ticareti, 2011

		Azerbaycan	Gürcistan	İran
Ülke Toplam Dış Ticareti (milyon\$)	İthalat	9.756	7.058	68.700
	İhracat	26.571	2.189	109.500
Türkiye ile Ticaret (milyon\$)	İthalat	2.064	1.092	3.590
	İhracat	1.389	314	12.461
Ülkenin Dış Ticareti İçinde Türkiye'nin Payı (%)	İthalat	21,2	15,5	3,3
	İhracat	5,2	14,4	18,1
TRA2 ile Ticaret (milyon\$)	İthalat	94,6	0,8	70,7
	İhracat	0,2	0,1	14,3
Ülkenin Türkiye ile Dış Ticareti İçinde TRA2'nin Payı (%)	İthalat	4,6	0,1	2
	İhracat	0	0	0,1

Kaynak: T.C. Ekonomi Bakanlığı, Ticaret Müşavirlikleri Verileri, Erişim: 10.05.2012

2011 yılında Azerbaycan, toplam 9,8 milyar dolarlık ithalatının %21,2'sini Türkiye'den gerçekleştirirken TRA2 Bölgesi Azerbaycan'a sadece 94,6 milyon dolarlık ihracat yapabirmiştir. Bu rakam Türkiye'nin yaptığı yaklaşık 2 milyar dolarlık ihracatın % 4,6'sıdır. İran'a Türkiye'den yapılan toplam 3,6 milyar dolarlık ihracatın sadece 70,7 milyon dolarlık (%) kısmı TRA2 Bölgesi illerinden gerçekleştirilmiştir.

Hâlihazırda Türkiye, bu ülkelerden yıllık toplam 14,2 milyar dolarlık mal almakta ve bu ülkelere toplam 6,7 milyar dolarlık mal satmaktadır. Söz konusu ülkelerin Türkiye'ye ihraç ettikleri ve Türkiye'den ithal ettikleri başlıca ürün grupları Tablo 2.40 ve 2.41'de yer almaktadır.

Tablo 2.40 Azerbaycan, Gürcistan ve İran'ın Türkiye'ye ihraç ettiği başlıca ürünler

Azerbaycan	Gürcistan	İran
Mineral yakıtlar, petrol ve türevleri	Demir hurdası	Ham petrol
Plastikler ve mamuller	Ferro alyaj	Doğalgaz
Organik Kimyasal Maddeler	Taş kömürü	Plastikler ve mamulleri
Mensucattan Mamul Diğer Eşya	Azotlu gübreler	Bakır
Ham deriler (kürkler hariç) ve köseleler	Elektrik enerjisi	İşlenmemiş çinko

Kaynak: T.C. Ekonomi Bakanlığı, Ticaret Müşavirlikleri Verileri, Erişim: 10.05.2012

Tablo 2.41 Azerbaycan, Gürcistan ve İran'ın Türkiye'den ithal ettiği başlıca ürünler

Azerbaycan	Gürcistan	İran
Makineler, mekanik cihazlar, yedek.	Plastikten boru, hortum	İşlenmemiş altın
Demir ve çelikten eşya	Demirden inşaat malzemeleri	Portakal
Elektrikli makina, cihazlar, yedek parçalar	Motorlu taşıtlar	Tavuk yumurtaları
Plastik ve plastikten mamul eşya	Soğutucu ve dondurucu	Çamaşır makineleri
Motorlu kara taşıtları ve yedek parçaları	İzole edilmiş tel-kablo	Şilte, yatak takımı, yatak çarşafı

Kaynak: T.C. Ekonomi Bakanlığı, Ticaret Müşavirlikleri Verileri, Erişim: 10.05.2012

Dış ticaret rakamları ve ticarete konu olan ürün gruplarından da anlaşılacağı üzere, TRA2 Bölgesi'nin çeşitli nedenlerle ülkeler arasındaki ticarettten yeterince faydalanamadığı söylenebilir. Serhat Kalkınma Ajansı çalışmalarında bölgede sanayi üretiminin gelişmemiş olmasının, ulaşım imkânlarının yetersiz oluşunun ve bölge halkının dış ticaret konusundaki bilgi eksikliklerinin bu tabloyu oluşturan başlıca nedenler olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 2.42 Yıllara ve bölgelere göre ihracat ve ithalat miktarlarının değişimi (Milyon ABD Doları), 2002, 2011

Bölge/Yıllar	İhracat Bilgileri		İthalat Bilgileri	
	2002	2011	2002	2011
Ağrı	3,2	77,7	8,3	71,2
Kars	0,8	1,1	0,6	1,8
İğdır	21,5	98,1	1,7	8,3
Ardahan	0,2	1,6	0,2	0,2
TRA2	26	178	10,8	81,5
Türkiye	36.059	134.907	51.554	240,8

Kaynak: TÜİK, Dış Ticaret İstatistikleri

TRA2 Bölgesi'nin toplam ihracatı son 10 yılda 26 milyon dolarından yaklaşık 6 katına çıkarak 178 milyon dolara yükselmiştir. Bu önemli artışa karşın bölgenin ülke içerisindeki payı % 0,1 olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 2.43 İlin son 5 yıldaki ihracat ve ithalat miktarlarının değişimi (ABD Doları), 2008-2012

Yıllar	İhracat Miktarı (ABD Doları)	İthalat Miktarı (ABD Doları)
2008	343.657	686.292
2009	236.151	857.024
2010	158.694	3.048.936
2011	1.094.496	1.801.306
2012*	974.787	1.827.492

(*) : 2012 yılı verileri geçicidir.

Kaynak: TÜİK, Dış Ticaret İstatistikleri, Erişim: 22.11.2012

İlin son 5 yıldaki verilerine göre, ildeki dış ticaret hacmi üç katına çıkmıştır. İhracat gerçekleştirilen ülkelerin başında Çin, Azerbaycan, İran, Suriye gelirken, en fazla ithalat yapılan ülkeler ise Almanya, Avusturya, Rusya, Macaristan, Polonya ve Uruguay'dır.

2011 yılı TÜİK dış ticaret istatistiklerine göre Kars, TRAZ Bölgesi ihracat rakamlarının çok gerisinde kalmaktadır. Bölge illerinin gerçekleştirdiği ihracat miktarının önemli bir kısmı aktif olan sınır kapılarının etkisiyle Ağrı ve Iğdır illerinde gerçekleştirilirken Kars'ın bu alanda son 10 yıl içerisindeki değişimi 0,3 milyon dolar ile sınırlı kalmıştır. Ayrıca 2011 yılı itibariyle ilde 2 ihracatçı, 7 ithalatçı firma faaliyet göstermektedir.

Bölgeler arası eşitsizliğin giderilmesinde, TRAZ Bölgesi'nin sahip olduğu stratejik konum, bölgede gerçekleştirilmesi planlanan büyük ölçekli yatırımlar ve sınır kapıları Kars ve bölge illeri için avantaj teşkil etmektedir. Bu noktada bölgesel ve ulusal hedeflere ulaşılması için komşu ülkeler ile gerçekleştirilecek olan her yönlü ticaret önem arz etmektedir.

Son yıllarda il, yapımı devam eden Kars uluslararası terminal binası, Ankara-Kars hızlı tren ve Bakü-Tiflis-Kars demiryolu hattı, proje aşamasında olan Kars-Iğdır-Nahcivan demiryolu ve Kars Lojistik Merkezi gibi büyük kamu yatırımlarına ev sahipliği yapmaktadır. Bu gelişmeler, bölgenin ve ilin Türkiye'nin dış ticareti açısından ileride çok önemli roller üstleneceğinin göstergesi olarak değerlendirilebilir. Bu gelişmeler ışığında, ilde sanayi ve ticaretin gelişimi noktasında önemli bir fırsatın var olduğu söylenebilir.

Bakü-Tiflis-Kars demiryolunun ileri-geri bağlantıları düşünüldüğünde hattın Bakü'den sonra Hazar geçişi ile Türkmenistan'a (devamında Çin'e) ulaştığı görülmektedir. Hat Kars'ın gerisinde Ankara, İstanbul (Marmaray), Bulgaristan, Sırbistan, Macaristan, Avusturya, İsviçre, Almanya, Fransa ve İngiltere'ye (Manş Tüneli vasıtasıyla) ulaşmaktadır. Bu durum Londra-Pekin demir yolu hattını tesis etmektedir.

Etüt çalışmaları devam eden Kars-Iğdır-Nahcivan demiryolu projesinin ileri bağlantılarında Nahcivan'dan sonra Tebriz-Tahran-Zahedan ve İslamabad'a ulaşıldığı görülmektedir. Hattın yapılması ile hâlihazırda tek bağlantıyı oluşturan Van-Tebriz hattı dışında Erzurum-Erzincan-Sivas ve Ankara'ya doğrudan ulaşan yeni bir İstanbul-İslamabad koridoru oluşturulmuş olacaktır.

2.9. Turizm

Kars, sahip olduğu coğrafi konumu ve konumunun getirdiği stratejik önemi dolayısıyla tarih boyunca çetin mücadelelere ve bölgenin sık sık el değiştirmesine tanık olmuştur. Bölge, üzerinde uzun yıllar hâkimiyet süren Urartular, Gürcüler, Ermeniler, Safeviler, Osmanlılar ve Rusların izlerini taşımaktadır. Medeniyetler, geçmişte yaşanan göçler ve acılarıyla beraber edebiyat, mimari, sanat, farklı hayat tarzları kısaca kültürü de beraberinde getirmiştir. Bölgenin soyut ve somut kültürel mirasının yarattığı etki Kafkaslar ve Orta Asya'ya uzanarak bugünkü toplumsal yapımıza yeni imkân ve fırsatlar sunmaktadır.

İl, ülkemizin başlıca kış turizm merkezlerinden biri olup kültür turizmi açısından da tarihin çok eski dönemlerine uzanan antik kalıntıları ve ören yerleriyle bir cazibe merkezidir. Sarıçam ormanları ve sadece Alp Dağları'nda bulunabilen kristal kara sahip Sarıkamış Kayak Merkezi, tarihi İpek Yolu üzerinde bulunan ve yüzyıllarca medeniyetlere ev sahipliği yapmış olan Ani Antik Şehri, 182 farklı kuş çeşidi ile dünyanın birçok yerinden ziyaretçi akınına uğrayan Kuyucuk Kuş Cenneti, Anadolu'ya gelen ilk evliya alperenlerden Ebul Hasan Harakani Türbesi ve Camisi, Kars Kalesi, Baltık Mimarisiyle Kars şehri ve sınırlarının bir kısmı Kars'ta bulunan Çıldır Gölü ilk akla gelen turizm değerleridir.

2.9.1. Kış Turizmi

Sarıkamış Kış Turizm Merkezi: Kış sporları ve kış turizmi bakımından Türkiye'nin 1. derece öncelikli 5 merkezinden biri olan Kars-Sarıkamış Cıbiltepe Kayak Merkezi çevresi ünlü sarıçam ormanları ile kaplı, 2200-2900 metre yükseklikteki bir plato üzerinde yer almaktadır. Kars şehir merkezine 54 km. Erzurum'a 153 km. uzaklıktaki kayak merkezi Kars Havaalanına ise 40 dakika mesafededir.

Resim 2.1: Kars Sarıkamış, Kayak Merkezi

Nisan ayı ortalarına kadar kayak yapılabilir. Sarıkamış Kayak Merkezi ve çevresinde Alp Disiplini, Kuzey Disiplini kayak yapılabilirdiği gibi tur kayağı ve kızaklı geziler için parkurlar bulunmaktadır.²²

Kayak merkezinde toplam 357 yatak ve 169 oda kapasiteli biri 5 yıldız standardında ikisi 3 yıldızlı ve bir de apart olmak üzere dört adet konaklama tesisi bulunmaktadır. Halen inşaatı devam eden bir adet 4 yıldızlı bir adet 3 yıldızlı otel önümüzdeki yıl hizmete açılacaktır.

2.9.2. Jeotermal Kaynaklar ve Termal Turizm

Kars ili jeotermal kaynak potansiyeli olan bir ildir. Ancak ildeki bu kaynaklardan yeteri kadar yararlanılmamaktadır. Kars'taki jeotermal kaynakların çoğunda konaklama tesisi bulunmamaktadır. Sarıkamış ilçesindeki Karaurganlı İçmesi, konaklama tesisleri bulunan ve yöre halkı tarafından suyunun şifalı olduğuna inanılan bir kaynaktır. Kaynak suyu özellikle mide rahatsızlıklarına iyi geldiğine; Susuz ilçesindeki kaynağın ise romatizmal hastalıklara iyi geldiğine inanılmaktadır. Akyaka kaplıcaları ise bakımsızlıktan dolayı kullanılmamaktadır.

2.9.3. Su Kaynakları ve Diğer Doğal Oluşumlar

Kars ili plato ve yaylalardan oluşmaktadır. Bu nedenle yayla ve av turizmi açısından önemli bir potansiyele sahiptir. İl sınırları içinde bulunan ve 219 km² büyüklüğünde bir tatlı su gölü olan Kuyucuk Gölü, Uluslararası Ramsar Sözleşmesi kapsamında Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da korunan tek sulak alandır. Ayrıca Kuzey Doğa Derneği tarafından hayata geçirilen "Kuyucuk Gölü (Kars) Koruma, Araştırma, Sulak Alan Restorasyonu ve Kuş Gözlem Turizmi Projesi" 2009'da dünyada yılın en iyi projesi seçilerek,

Resim 2.2: Kuyucuk Gölü, Kars

²² Kars İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, www.karskulturturizm.gov.tr, Erişim: 16.11.2012

²³ Kuzey Doğa Derneği, www.kuyucuk.org, Erişim: 26.11.2012

Doğu Anadolu Bölgesi'nin en büyük ikinci gölü olan ve tatlı su gölleri arasında ise ilk sırada yer alan Çıldır Gölü, Kars ve Ardahan illerinin içinde yer alır. Akbaba Dağı ve Kısır Dağı arasında kalır. 1965 metre yükseklikteki göl 123 km² büyüklüğündedir. En derin noktası 42 metredir. Kış aylarında büyük ölçüde donar. Gölde büyük adacıklar vardır. Bunlardan birisi olan Akçakale'nin tarihi MÖ.8000 yılına kadar uzanır. İlkbahar ve sonbahar aylarında kuş göçü için önemli bir uğrak yeri olma özelliğine sahiptir.

Resim 2.3: Çıldır Gölü

Ayrıca Çalı Gölü ve Balık Gölü nesli tükenmekte olan bazı kuşların üreme alanları olup, doğal Kuş Gözlem Alanlarıdır. Merkez ilçe sınırları içinde kalan ve koruma altında bulunan Balık Gölü, barındırdığı 10 çift dikkuyruklaönemli kuş alanlarından biridir. Ayrıca Susuz ilçesi yakınlarındaki Susuz Şelalesi ve Kağızman'ın kuzeyinde bulunan Aras Nehri Kanyonu, vahşi doğal güzelliklere sahip görülmeye değer yerlerdir.

2.9.4. Tarihi ve Kültürel Değerler

Kars'ta ilk yerleşimin Cilalı Taş Devri'nde M.Ö. 9.000-8.000 tarihinde olduğu tahmin edilmektedir. Bölgede sırasıyla Hurriler, Urartular, İskitler, Partlar, Sasaniler ve Bizanslılar egemenlik kurmuştur. 1064 yılında Selçuklu Sultanı Alpaslan, şehir ve civarını fethetmiş, böylelikle Türk kavimlerine Anadolu yolunu açmıştır. Kars ve çevresinde Moğollar ve Akkoyunlular, Karakoyunlular gibi Türk devletleri hüküm sürmüş, 1514 yılında Yavuz Sultan Selim bölgeyi fethettikten sonra Osmanlı İmparatorluğu'na katılmıştır.

Kars İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü verilerine göre ilde 11 arkeolojik sit alanı 1 doğal sit alanı ve 392 adet kültür ve tabiat varlığı bulunmaktadır. Ayrıca ilde 321 adet kültür ve tabiat varlığı bulunmaktadır.

Ani Ören Yeri

İçinde farklı dönem ve uygarlıklara ait birçok tarihi eserin yer aldığı Ani Ören Yeri, Akyaka ilçesi sınırları içinde bulunmakta olup il merkezine 42 km uzaklıktadır. Ani Ören Yeri Türkiye-Ermenistan sınırını ayıran Arpaçay Nehrinin batı yakasında Türkiye sınırları içerisinde volkanik bir tüf tabakası üzerine kurulmuş bir ortaçağ şehridir. Ören yeri Anadolu'ya İpek Yolu üzerinden girişte ilk konaklama merkezi olduğundan aynı zamanda bir ticaret merkezidir. Antik kentin zenginliği de buradan gelmektedir. Ören yerinin en eski tarihi M.Ö. 5000 yıllarına kadar uzanmaktadır. Tarih öncesi dönemde ören yerindeki yerleşim, bostanlar deresi olarak bilinen vadideki volkanik oluşumlu mağaralardan

Resim 2.4: Ani Ören Yeri

oluşturmuştur. Bugünkü ören yerini oluşturan içkale M.S. 4. yüzyılda Kars şehrine ismini veren Karsak'lılar tarafından yaptırılmıştır. Ören yerinin dış cephe surları Bagratlı Kralı Aşot tarafından M.S. 964 yılında yaptırılmaya başlanmış daha sonra Kral III. Sembat 978 yılında 2. takviye sur sistemini yaptırmış, 1064 yılında Selçuklu Sultanı Alparslanın Ani'yi fethetmesinden sonra Ani beyi olan Ebul Mencehr tarafından 1064-1072 arasında 3. sur sistemini yaptırmıştır. Kurulduğu arazi üzerine uyumu sağlamak amacıyla üçgenimsi bir şekilde inşa edilen surların yedi giriş kapısı mevcut olup, bu kapıların en önemlileri Aslanlı Kapı, Kars Kapısı, Sarnıçlı Kapılardır. Şehrin surlarını kuşatmalara dayanıklı hale getirmek için surlar

arasına yapılan destekleme kuleleri aynı zamanda erzak ve tahıl deposu olarak kullanılmıştır. Arazinin eğimine göre yer yer beş metre yüksekliğe kadar oluşan surların dış cephelerinde haç motifleri, aslan ve yılan kabartmalı rölyefler, çini süslemeler mevcuttur. Ören yerinin ana giriş kapısı olan aslanlı kapı iki büyük giriş kapısından oluşmaktadır. Aslanlı kapının bulunduğu surların Doğu yanındaki burç üzerinde Selçuklu Sultanı Alparslan'ın şehri 1064 yılında feth etmesini belgeleyen dört satırlık Kufi İslami Kitabe mevcuttur.²⁴

2.9.5. Turizm Yönelik Arz

Kars'ın doğal, tarihi ve sosyo-kültürel açıdan turizm arz kaynakları ve turizm altyapısı bölge potansiyelinin değerlendirilmesi açısından önem taşımaktadır.

Tablo 2.44 Karsilinde bulunan yatırım belgeli tesisler, 2012

Sınıfı	Belge Tarihi	Oda Sayısı	Yatak Sayısı
3 YILDIZLI	1998	78	174
3 YILDIZLI	2010	20	40
3 YILDIZLI	2011	15	30
2 YILDIZLI	2011	37	74
TOPLAM		150	318

Kaynak: Kars İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Ekim 2012

Kars İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü verilerine göre, Kars il sınırları içerisinde yer alan 4 adet turizm yatırım belgeli tesisin tamamı Sarıkamış ilçesinde bulunmaktadır. Söz konusu tesislerden üçü %95 seviyesinde tamamlanmış olup 2012-2013 kış sezonunda hizmete açılacaktır. 2 yıldızlı olan diğer tesisin ise 2013 yılı içerisinde faaliyete geçeceği belirtilmektedir.

Tablo 2.45 Kars ilinde bulunan işletme belgeli tesisler

İl-ilçe	Sınıfı	Oda Sayısı	Yatak Sayısı
Kars	4 Yıldızlı	150	304
Kars	4 Yıldızlı	64	136
Kars	3 Yıldızlı	50	85
Sarıkamış	3 Yıldızlı	55	109
Sarıkamış	3 Yıldızlı	45	114
Sarıkamış	3 Yıldızlı	21	44
Kars	2 Yıldızlı	30	48
Kars	Özel Tesis	8	20
TOPLAM		423	860
Kars	1. Sınıf Lokanta	150 kişilik kapasite	

Kaynak: Kars İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Ekim 2012

İlde yer alan 9 turizm işletme belgeli tesisin 6 tanesi şehir merkezinde, 3 tanesi ise Sarıkamış ilçesinde olup bu tesislerin 423 oda, 860 yatak kapasitesi bulunmaktadır. Aynı zamanda Kars'ta 150 kişi kapasiteye sahip turizm işletme belgeli 1 adet birinci sınıf lokanta vardır.

²⁴ Kars İli Uygun Yatırım Alanları Araştırması, Türkiye Kalkınma Bankası, 2004.

Bununla birlikte ilde 53'ü lokanta ve 28'i otel olmak üzere 81 adet belediye belgeli tesis yer almaktadır. Bu tesislerden 2 tanesi birinci sınıf tesis niteliğindedir.

İlde 2003 yılından bu yana 6 olan turizm işletme belgeli tesis sayısı 9'a çıkmıştır. 2003 yılında oda ve yatak kapasitesi sırasıyla 366 oda ve 730 iken, 2011 yılında 423 oda ve 860 yatak kapasitesine yükselmiştir. Söz konusu veriler, Kars ilinde turizm yatırımlarının artmaya başladığını göstermektedir.

2.9.6. Turizme Yönelik Talep

İl, kültürel ve tarihi kaynakları ve potansiyeline karşın sektör yeterince gelişim gösterememiştir. Sektörün il ekonomisine olan katkısı beklenen düzeyden uzaktır.

Tablo 2.46 Kars ili turizm işletme ve belediye belgeli tesislerin konaklama durumu, 2009-2011

Konaklama	Turizm İşletme Belgeli			Belediye Belgeli		
	2009	2010	2011	2009	2010	2011
Yerli	40.398	44.011	40.676	52.900	87.346	70.449
Yabancı	5.975	11.920	13.084	2.890	3.721	3.734
Toplam	46.373	55.931	53.760	55.790	91.067	74.183

Kaynak: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, www.kulturturizm.gov.tr, Erişim: 14.11.2012

Konaklama istatistiklerine göre, 2011 yılı itibarıyla turizm işletme belgeli tesislerde 40.676'sı yerli, 13.084'ü yabancı olmak üzere toplamda 53.760 kişi konaklamıştır. Aynı yıl belediye belgeli tesislerde ise durum 3.734'ü yabancı, 70.449'u yerli olmak üzere toplamda 74.183 kişidir.

Kars'ta yer alan turizm belgeli tesislerde konaklayan yerli ve yabancı turistler TRA Bölgesi'nin (yerli-256.344 / yabancı-44.432) sırasıyla %15'i ve %29'dur. Ülke genelinde ise il konaklama sayıları açısından Türkiye'deki yerli turistlerin (14.350.129) %0,28'ini, yabancı turistlerin ise (19.264.058) %0,06'sını oluşturmaktadır.

Belediye belgeli tesislerde ise il, konaklayan yerli turist sayısı bakımından TRA Bölgesinin (497.273) %14'ü iken bu durum yabancı turistlerde (TRA- 45.698) %8 seviyesindedir. Söz konusu tesislerde konaklayan turist sayısı ülke genelindeki yerli turistlerin (TR-15.565.115) %0,45'i, yabancı turistlerin (TR- 6.846.474) ise %0,05'i seviyesindedir.

Tablo 2.47 Kars ili turizm işletme ve belediye belgeli tesislerin geceleme durumu, 2009-2011

Geceleme	Turizm İşletme Belgeli			Belediye Belgeli		
	2009	2010	2011	2009	2010	2011
Yerli	64.154	65.546	66.802	58.571	87.359	79.146
Yabancı	9.543	16.851	21.204	3.379	3.919	4.149
Toplam	73.697	82.397	88.006	61.950	91.278	83.295

Kaynak: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, www.kulturturizm.gov.tr, Erişim: 14.11.2012

Turistlerin 2011 yılı geceleme sayısı ise turizm işletme belgeli tesislerde 66.802'si yerli, 21.204'ü yabancı olmak üzere toplam 88.006 kişidir. 2009 yılı verileri ile karşılaştırıldığında bu tesislerdeki geceleme sayılarında %19,4'lük bir artış yaşanmıştır.

2011 yılında belediye belgeli tesislerdeki geceleme sayısı 4.149'u yabancı, 79.146'sı yerli olmak üzere toplam 83.295 olarak kayıtlara yansımıştır.

İldeki turizm işletme belgeli tesislerde geceleleyen yerli turist sayısı 2011 yılında TRA Bölgesinin (397.056) %16'sını, ülke genelinin (27.616.616) ise %0,28'ini oluşturmaktadır. Aynı yıl turizm belgeli tesislerde geceleleyen yabancı turistler ise TRA Bölgesinin (87.160) %24'ünü, Türkiye'nin (106.505.481) %0,08'ini teşkil etmektedir.

Kars'ta yer alan belediye belgeli tesislerdeki 2011 yılı geceleme istatistiklerine göre, il TRA Bölgesi'nde yerli ve yabancı turist sayısı (yerli-487.216 / yabancı-278.534) bakımından sırasıyla %16 ve %1'lik paylara sahiptir. Ülkemizdeki belediye belgeli tesislerde geceleleyen yerli ve yabancı turist sayısında (yerli - 27.066.987 / yabancı - 22.662.247) Kars'ın oranı sırasıyla %0,29 ve %0,01'dir.

Tablo 2.48 Kars ili turizm işletme ve belediye belgeli tesislerde ortalama kalış süresi, 2009-2011

Ortalama Kalış Süresi	Turizm İşletme Belgeli			Belediye Belgeli		
	2009	2010	2011	2009	2010	2011
Yerli	1,6	1,5	1,6	1,1	1	1,1
Yabancı	1,6	1,4	1,6	1,2	1,1	1,1
Toplam	1,6	1,5	1,6	1,1	1	1,1
Doluluk Oranı (%)	21,12	20,8	22,94	19,99	27,63	25,68

Kaynak: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, www.kulturturizm.gov.tr, Erişim: 14.11.2012

Ortalama kalış süreleri 2011 yılında yerli ve yabancı turistler olmak üzere turizm belgeli tesislerde 1,6 belediye belgeli tesislerde 1,1 olarak gerçekleşmiştir.

Kars, ortalama kalış süreleri bakımından TRA Bölgesi (turizm işletme belgeli-9,4 / belediye belgeli-10,8) ile kıyaslandığında oldukça gerisinde kalmaktadır. İlde bulunan turizm işletme ve belediye belgeli tesislerdeki ortalama kalış süreleri ülke genelinin (turizm işletme belgeli-3,2 / belediye belgeli - 2,2) yarısı seviyesindedir.

İlde yer alan otellerin 2011 yılındaki doluluk oranları %51,46 olan Türkiye ortalamasının yarısından da azdır.

2.10. Kamu Yatırımları

2012 yılı kamu yatırım programında gerçekleştirilmesi planlanan faaliyetlere göre, TRA2 Bölgesi'nin ülke geneline göre aldığı pay yüzde 1,2'dir. Bölge illerinde en fazla yatırımın 144,2 milyon TL ile eğitim sektörüne yapılması öngörülmüştür. Bölgedeki üniversitelere ve Milli Eğitim Bakanlığına ait altyapı yatırımları rakamın bu kadar yüksek olmasının nedenidir.

Tablo 2.49 TRA2 Bölgesi ve illerindeki kamu yatırımlarının sektörel dağılımı, (Bin TL, 2012)

Yatırım Cinsi	Kars		TRA2	Türkiye	TRA2 / TR (%)
Konut	10.700	7,4%	101.881	479.845	21,2
Eğitim	34.254	23,8%	144.208	6.491.136	2,2
Tarım	26.174	18,2%	63.981	5.852.392	1,1
Sağlık	19.552	13,6%	35.804	2.161.600	1,7
Ulaştırma-Haberleşme	33.594	23,3%	81.032	13.877.595	0,6
Turizm	30	0,0%	80	294.439	-
Madencilik	385	0,3%	839	1.208.400	0,1
İmalat	-	-	-	538.050	-
Enerji	750	0,5%	1.872	3.732.935	0,1
Diğer K. Hiz.	18.438	12,8%	88.842	9.797.895	0,9
Toplam	143.877	100,0%	518.539	44.434.287	1,2

Kaynak: Kamu Yatırımları, T.C. Kalkınma Bakanlığı, Erişim:15.11.2012

2012 yılı itibariyle Kars'a gerçekleştirilen yatırımların %23,8'i eğitim, %18,2'si tarım,%13,6'sı sağlık ve% 23,3'ü ulaştırma-haberleşme sektörlerinde yapılmıştır. Ulaştırma-haberleşme sektöründe yer alan Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu Hattı yatırım miktarının bu kadar yüksek olmasının başlıca sebebidir. Turizm, madencilik ve enerji sektörlerine yapılan yatırımların oranı %1'i geçmezken 2012 yılında imalat sanayi sektörüne kamu harcamaları adına herhangi bir kaynak aktarılmamıştır.

Tablo 2.50 TRA2 Bölgesi illeri ve Türkiye'de kişi başına düşen kamu harcaması, 2000,2011

Bölge	Yıllar	Konut	Eğitim	Tarım	Sağlık	Ulaştırma-Haberleşme	Turizm	Madencilik	İmalat	Enerji	Diğer K.Hiz.	Toplam
Kars	2000	0,1	10,0	4,9	2,2	-	0,0	0,5	-	-	3,8	21,6
	2011	35,0	112,0	85,6	63,9	109,9	0,1	1,3	-	2,5	60,3	470,6
TRA2	2000	0,2	5,4	5,7	1,4	1,3	0,4	0,2	0,2	0,0	1,5	16,3
	2011	65,4	92,6	41,1	23,0	52,0	0,1	0,5	-	1,2	57,0	332,9
Türkiye	2000	5,6	14,7	5,9	5,6	26,5	0,5	1,4	5,9	17,7	28,6	112,3
	2011	6,4	86,9	78,3	28,9	185,7	3,9	16,2	7,2	50,0	131,1	594,6

Kaynak: Kamu Yatırımları, T.C. Kalkınma Bakanlığı, Erişim: 22.11.2012

NOT:Bu tablo oluşturulurken sadece söz konusu yıllara ilişkin kamu yatırımları dikkate alınmıştır.

2000 yılı itibariyle kişi başına kamu yatırım harcaması Kars ilinde 22 TL, Türkiye genelinde ise 112 TL olarak gerçekleşmiştir. Kişi başına kamu yatırım harcamaları bakımından Kars'ın Türkiye genelinin çok altında kalmıştır.

2011 yılı verilerine göre, Kars'ta gerçekleştirilen kişi başına kamu yatırımı harcaması 471 TL, TRA2 Bölgesi'nde 333 TL ve Türkiye genelinde ise 594 TL'dir.

2000 ve 2011 yıllarına ilişkin istatistikler karşılaştırıldığında, önceki yıllarda ülke geneli ile arasında büyük farklar bulunan bölge illerinde son yıllarda bu noktada önemli bir gelişme yaşandığı, ilin ülke ortalamasına eriştiği söylenebilmektedir.

Kişi başına yapılan kamu harcamaları aynı zamanda sektörler bakımından 2000 ve 2011 yılları için karşılaştırmalı olarak incelendiğinde kamu yatırımlarının seyri açısından il ve TR2 Bölgesi için önemli bulgular elde edilmiştir.

Konut sektöründe yapılan kişi başına kamu harcaması 2000 yılında 0,1 TL iken bu rakam ülke genelinde 5,6 TL olarak gerçekleşmiştir. 2011 yılında ise sektöre yönelik olarak yapılan yatırım ilde kişi başına 35 TL, ülke genelinde ise 6,4 TL'dir. Ülke geneli ile karşılaştırıldığında konut sektöründe önemli gelişmelerin yaşandığı söylenebilmektedir. Son yıllarda yapılan lojman ve afet konutları ile TOKİ'nin gerçekleştirdiği toplu konut projelerinin yanı sıra özel sektörün de bu alandaki yatırımları dikkat çekmektedir.

Kişi başına eğitim harcamalarında 2000 yılı itibarıyla ülke genelinde 14,7 TL ve il genelinde 10 TL olan tutarlar, 2011 yılında Türkiye'de 86,9 TL, il genelinde ise 112 TL olarak aktarılmıştır. Özellikle son yıllarda il merkezi başta olmak üzere ilçelerde açılan ilköğretim okulları, anadolu liseleri ve fen lisesi yatırımlarının yanında üniversitenin her geçen yıl kapasitesini arttırması bu alanda ilin 2011 yılında ülke genelinin üstünde yer almasına olanak sağlamıştır.

Tarımsal faaliyetlere yönelik yapılan yatırımlarda il, ülke geneli ile yaklaşık değerlere sahiptir. İlde Devlet Su İşleri'nin yaptığı baraj inşaatları ve Tarım Reformu Genel Müdürlüğü'nün arazi toplulaştırma çalışmalarının devam ettiği görülmektedir.

Sağlık sektöründe kişi başına yapılan kamu yatırımlarında il için 2000 yılında 2,2 TL olan harcama miktarı 2011 yılında 63,9 TL'dir. TR2 Bölgesi için bu istatistik 2011 yılı itibarıyla 23 TL'dir. İlde yer alan tıp fakültesi hastanesinin hizmete açılması, devlet hastanesi ve doğum çocuk bakımevi ve ilçelerdeki entegre hastane projeleri son yıllarda bu alanda yapılan önemli yatırımlar olarak dikkat çekmektedir.

Ulaştırma ve haberleşme yatırımları incelendiğinde bölgede son yıllarda yapılan Bakü-Tiflis-Kars demiryolu inşaatı, Kars havalimanı terminal binası ve karayollarının yol yapım çalışmalarının ağırlık kazandığı görülmektedir. Bu noktada ilin stratejik önemine istinaden ile lojistik ve ulaştırma ile ilgili büyük çaplı yatırımlar yapıldığı söylenebilir.

2000 ve 2011 yıllarında imalat sanayi alanına yönelik ilde herhangi bir yatırım planının olmaması dikkat çekmektedir.

2.10.1. Başlıca Kamu Yatırımları²⁵

2012 yılında Kars'ta başlıca kamu yatırımlarının izlenmesi ve ile sağladığı katkıların somut olarak ortaya konması amacıyla Ajansımız tarafından hazırlanan kamu yatırımları çalışmasında yatırımlar sektörler itibarıyla ele alınmıştır. Söz konusu çalışmada yer alan ve Kars ili için önem arz eden yatırımlar aşağıda yer aldığı gibidir.

2.10.1.1. Tarım Sektörü

Selim Barajı

Bayburt Barajı, Kars'ın Selim ilçesine bağlı Bayburt köyünün sınırları içinde, ilin 30 km batısında yer alan Selim Ovası civarındaki Bozkuş Deresi üzerine kurulmuştur. Baraj 61 milyon m³ depolama hacmine, 57 m yüksekliğe, 52.43 milyon metreküp normal su kotunda göl hacmine ve 352 hektar normal su kotunda göl alanına sahiptir. 1995 yılında barajın temeli atılmış, 2008 yılı sonuna ise barajda su tutulmaya başlanmıştır. Ocak 2009 itibarıyla barajın resmi açılışı yapılmıştır. Bu proje ile Selim Ovası'nda 5.237 hektar arazinin yıllık 14,44 hm³ su ile sulanması ve Kars şehir merkezinin 2050 yılına kadar yıllık 10,32 hm³ su ile içme ve kullanma suyunun temin edilmesi amaçlanmıştır. Kasım 2012 itibarıyla fiziki gerçekleşme oranı %98'dir. Projede enjeksiyon çalışmaları devam etmektedir. 2012 yılı ödeneği ile gerçekleştirilmesi planlanan sulama ve ikmal inşaatı işlerinde yüklenicinin, iş programına göre fiziki gerçekleşme sağlayamaması nedeniyle işin feshedilmesi için çalışmalar başlatılmıştır.

²⁵ Kars İli Kamu Yatırımları Çalışması, T.C. Serhat Kalkınma Ajansı, 2012

Kars Barajı

Kars Barajı'ndan yaklaşık 25 km. uzunluğundaki iletim hattı ile Kars Merkez, Akyaka, Arpaçay, Digor ve Susuz ilçelerine bağlı köy yerleşimlerine ait toplam 47.578 hektar tarım arazisinin borulu sulama sistemiyle sulanması sağlanacaktır. Ayrıca Kars Barajı'ndan alınacak su ile 2,24 MW kurulu gücündeki Çatma hidroelektrik santrali ile yıllık 9,76 milyon KWH enerji üretilecektir. Temelden 56 m yüksekliğinde 1,2 milyon gövde hacmindeki Kars Barajı inşaat çalışmasının sözleşmesi 11.11.2010 tarihinde imzalanmış olup faaliyetlere 20.12.2010 tarihinde işe başlanmıştır.

Resim 2.5 Kars Barajı

2011 yılı sonu itibariyle derivasyon ve branşman tüneline kazı tamamlanmış, beton imalatı devam etmektedir. Ayrıca dolusavak kazısı da büyük ölçüde tamamlanmıştır. İş devam etmekte olup çalışmaların 30.10.2013 tarihine kadar tamamlanması planlanmaktadır. Baraj dahilinde yapılması düşünülen, ağaçlandırma ve rekreasyon sahası, baraj sulaması iletim tüneli ve kanalın inşaatı, köy yolları rölekasyonu, Enerji Nakil Hattı (ENH) rölekasyonu, telekom hattı rölekasyonu, proje ve takip eden aşamalarda sürmektedir. Kars Barajı projesinin nakdi gerçekleşme oranı %13, fiziki gerçekleşme oranı %35'dir.

Tablo 2.51 Kars Çayı Havzası 1. Merhale Projesi, Kars Barajı

Barajın Yeri	Kars İl Merkezinin 25 km kuzeydoğusu
Akarsuyu	Kars Çayı
Amacı	Sulama ve Enerji
İnşaatın (başlama-bitiş) yılı	2009 -2014
Gövde dolgu tipi	Kil Çekirdekli Kum-Çakıl Dolgu
Depolama hacmi	182 hm ³
Yükseklik (Talvegden)	47,50 m
Maks Su Kotunda Göl Hacmi	232,11 hm ³
Maks Su Kotunda Göl Alanı	12,20 km ²
Sulama Alanı	29414 ha
Güç	--- MW
Yıllık Üretim	19,013 GWh
Kaynak: Devlet Su İşleri (www.dsi.gov.tr/bolge/dsi24/kars.htm , Erişim: 18.10.2012)	

Ardahan Kars Artvin Kalkınma Projesi (AKAKP)

Kalkınma Bakanlığı ile Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı tarafından yürütülen proje ile Ardahan, Kars ve Artvin illerinde kırsal yoksulluğun azaltılması ve tarımsal üretimde gelişme sağlanması hedeflenmektedir. Proje ile 2010 ve 2015 yılları arasında bölgeye toplam 26,5 milyon dolarlık yatırım yapılması amaçlanmaktadır. Bu proje kapsamında 2012 yılında bölge illerine toplam 2,6 milyon dolarlık fon aktarılması planlanmıştır.

2011 yılında AKAKP projesi kapsamında seçilen köylerden gönüllü olan çiftçiler ile beraber uygulanan demonstrasyon çalışmasında 1.500 kg Macar fiğ ekimi yapılmıştır. 2012'de çiftçi eğitimleri tamamlanmıştır. Proje kapsamında çalışma yapılan köylerimizdeki çiftçilerimizin katılımıyla; Sivas iline 30 çiftçi, Aksaray iline 75 çiftçiyle teknik gezi düzenlenmiştir. İldeki hayvan pazarı yapılması ihale aşamasına gelmiştir. Belirlenen köylerde ahır yapılması 2013 yılı yatırım programına kaydırılmıştır.

2.10.1.2. Ulaştırma Sektörü

Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu Hattı

Türkiye, Gürcistan ve Azerbaycan tarafından ortak yürütülen proje, bölge için hayati önem taşımaktadır. Bakü-Tiflis-Kars demiryolu hattının işletmeye alınmasıyla ilk etapta 1 milyon yolcu ve 6,5 milyon ton yük taşıma kapasitesi, 2034 yılında ise 3 milyon yolcu ve 17 milyon ton yük taşıma kapasitesi olacağı yapılan projeksiyonlar sonucu tahmin edilmektedir.

Resim 2.6 Bakü-Tiflis-Kars demiryolu

ilçesini dolaşarak Nahcivan 'a ulaşacaktır. Marmaray Projesi tamamlandığında da Avrupa'dan Çin'e demiryoluyla kesintisiz yük taşınması mümkün hale gelecektir.

Kars'ta kurulması planlanan Lojistik Merkez; şuan inşaatı devam eden Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu, şu anda proje aşamasında olan Kars-İğdır-Nahcivan Demiryolu ve önümüzdeki yıllarda yapılması planlanan Ankara-Kars hızlı tren hatlarının tamamlanması ile Kars'ın bir lojistik ve ticaret merkezi olmasını sağlayacaktır.

Kars Havaalanı Terminal Binası İnşaatı

Mevcut Kars Havaalanı, şehrin 6 km dışında, 3500 x 45 m pist uzunluğuna ve 100 araçlık otopark alanına sahiptir.

2012 yatırım planı çerçevesinde Devlet Hava Meydanları yatırım bütçesinde olan Kars Hava Terminali İnşaatı ve Kars Havalimanı Garaj Binası Yapımı ile mevcut yapıya ek yapılması ve durumun iyileştirilmesi hedeflenmektedir. Proje tutarı olarak 58.823.000 milyon lira öngörülmektedir.

Resim 2.7 Kars Havaalanı terminal binası inşaatı

Kars Havaalanı'nda yeni iç ve dış hatlar terminal binası ve tamamlayıcı tesislerin yapımına devam edilmekte olup 11.06.2010 tarihinde temeli atılan inşaat çalışmalarının 2013 yılında tamamlanması planlanmaktadır. Toplam büyüklüğü 36.000 metrekare olan alanın tamamlanmasının ardından yıllık yolcu taşıma kapasitesinin 2 milyona çıkması beklenmektedir. Bakü-Tiflis-Kars demiryolu hattının tamamlanması ile lojistik ve ticaret merkezi olacak olan Kars, uluslararası nitelik taşıyacak bir havalimanı sahibi olması ile birlikte de oluşacak bu durumu perçinleyecektir.

2.10.1.3. Eğitim Sektörü

Kars Merkez Haydar Aliyev Endüstri Meslek Lisesi İnşaatı

Azerbaycan Cumhuriyeti Petrol (NEFT) Şirketi'nin üstlendiği ve inşaatı Milli Eğitim Bakanlığı tarafından yürütülen Haydar Aliyev Endüstri Meslek Lisesi 30 adet dersliğe, 900 öğrenci kapasitesine sahiptir ve okul bünyesinde 200 öğrencinin konaklayabileceği bir pansiyon bulunmaktadır. Projede Elektrik-elektronik-bilgisayar-telekomünikasyon atölyesi, bilgi ve iletişim teknolojileri atölyesi, mobilya atölyesi ve metal atölyesi bulunmaktadır. 22.493 metrekare alan üzerine inşa edilen binanın maliyeti 15.000.000 lirayı bulmuştur. 20.05.2011 tarihinde başlayan iş, 20.05.2012 tarihinde tamamlanmıştır. Yapının kanalizasyon altyapısına ilişkin işlemleri 2012-2013 eğitim dönemi başlangıcına kadar tamamlanamadığı için Eylül 2012 itibariyle öğretime başlanamamıştır.

Resim 2.8 Kars Merkez Haydar Aliyev Endüstri Meslek Lisesi inşaatı

Kafkas Üniversitesi Kampus Altyapısı İnşaatı

2012 yılı yatırım programı çerçevesinde Kafkas Üniversitesi bütçesinden gerçekleştirilen kampüs altyapısı inşaatı proje bedeli 73.340.000 olarak öngörülmüştür. Ödenekler çerçevesinde ısı merkezi, yol, kanalizasyon ve içme suyu çalışmaları yapılmaktadır.

Resim 2.9 Kafkas Üniversitesi kampüs altyapısı inşaatı

1.000 Kişilik Öğrenci Yurt İnşaatı

2012 yatırım programı çerçevesinde Yurt-Kur ile İl Şehircilik ve Çevre Müdürlüğü tarafından yürütülen iki adet 500 kişilik öğrenci yurdu projesi bulunmaktadır. Projelerin inşaatı için yaklaşık 16 milyon TL kaynak ayrılmıştır. Yurtlardan birinin fiziki altyapısı tamamlanmış olup diğeri ise % 85 seviyesine ulaşmıştır.

Kafkas Üniversitesi Eğitim Fakültesi İnşaatı

2012 yılı yatırım programı çerçevesinde Kafkas Üniversitesi tarafından yürütülen Eğitim Fakültesi inşaatı projesinde 15.000 metrekarelik bir alan üzerine derslik ve merkezi birimler yapılması planlanmaktadır. 2008 yılında yapımına başlanan Tıp Fakültesi Morfoloji Binası inşaatı tamamlanmış ve hizmete açılmıştır. Aynı proje kapsamında 2012 yılı yatırım programına alınan Eğitim Fakültesi inşaatı işinin ihalesi ise tamamlanmış 13.08.2012 tarihinde yer teslimi yapılarak yerin inşasına başlanmıştır. Projenin bedeli 37.000.000 lira, nakdi gerçekleşme oranı %44, fiziki gerçekleşme oranı %44 olmuştur.

Resim 2.10 Kafkas Üniversitesi Eğitim Fakültesi inşaatı

Kafkas Üniversitesi Açık ve Kapalı Spor Tesisleri

2012 yılında verilen ödenekle, 2009 yılında yapımına başlanan Stadyum İnşaatının tamamlanarak hizmete sunulması hedeflenmektedir. Projenin bedeli, 15.400.000 lira, parasal gerçekleştirme oranı %93, fiziki gerçekleştirme oranı %93'e ulaşmıştır.

Resim 2.11 Kafkas Üniversitesi açık ve kapalı spor tesisleri

Kafkas Üniversitesi Merkezi Araştırma Laboratuvarı

2012 yılında verilen ödenekle merkezi araştırma laboratuvarı uygulama projelerinin hazırlanması için ihaleye çıkmış ve ihale sonuçlandırılarak proje işlemleri tamamlanmıştır. Yaklaşık maliyet belirleme çalışmaları ise tamamlanmak üzeredir. Çalışmalarının tamamlanmasından sonra yapım ihalesine çıkılacaktır. Proje bedeli 8.000.000 liradır.

2.10.1.4. Sağlık Sektörü

Kadın Doğum ve Çocuk Bakımevi Hastanesi İnşaatı

200 yataklı Doğum ve Çocuk Bakımevi Hastanesi yapımı için Kars Şeker Fabrikası yakınında bulunan 65 dönümlük bir arazi tahsis edilmiş olup, söz konusu işin inşaatı ihale aşamasındadır. İnşaat projesi TOKİ'ye gönderilmiş olup, TOKİ tarafından ihale edilmiştir. Hastanenin temeli atılmıştır ve inşaat süreci devam etmektedir. Fiziki gerçekleştirme %35 seviyesindedir. Projenin 2014 yılında tamamlanması öngörülmektedir. 35 milyon lira proje tutarına sahip olan yatırım için 2012 yılı yatırım programı bütçesinden, 1 milyon liralık fon aktarımı yapılması öngörülmektedir.

Akyaka Entegre İlçe Hastanesi

2012 yılı yatırım programı çerçevesinde, Sağlık Bakanlığı tarafından gerçekleştirilen Akyaka Entegre İlçe Hastanesinin projesi 2500 metrekare alanda 10 yatak kapasiteli olarak planlanmıştır. Proje tutarı 2.500.000 lira olarak belirlenmiştir. Hastanenin projesi 12.08.2011 tarihinde ihale edilmiştir. İhale süreci devam etmektedir.

Arpaçay Entegre İlçe Hastanesi

2012 yılı yatırım programı çerçevesinde, Sağlık Bakanlığı tarafından gerçekleştirilen Arpaçay Entegre İlçe Hastanesinin proje tutarı 2.500.000 lira olarak belirlenmiştir. 10 yataklı hastane, 2025 m2 alan üzerine inşa edilecektir. 12.08.2011 tarihinde ihale edilmiştir. 08.05.2012 tarihinde sözleşme imzalanmış, yer teslimi yapılmıştır.

Digor Entegre İlçe Hastanesi

2012 yılı yatırım programı çerçevesinde, Sağlık Bakanlığı tarafından gerçekleştirilen Digor Entegre İlçe Hastanesi'nin proje tutarı 2.850.000 lira olarak belirlenmiştir. 10 yataklı hastane, 2050 metrekare alan üzerine inşa edilecektir. 10.04.2012 tarihinde ihale edilmiştir. 24.07.2012 tarihinde Bakanlık teknik personelince yer teslimi yapılmıştır. Fiziksel gerçekleştirme %5'tir.

Selim Entegre İlçe Hastanesi

2012 yılı yatırım programı çerçevesinde, Sağlık Bakanlığı tarafından gerçekleştirilen Arpaçay Entegre İlçe Hastanesinin proje tutarı 2.850.000 lira olarak belirlenmiştir. 10 yataklı hastane, 2050 alan üzerine inşa edilecektir. 10.04.2012 tarihinde ihale edilmiştir. 24.07.2012 tarihinde sözleşme imzalanmıştır. 27.07.2012 tarihinde Bakanlık teknik personelince yer teslimi yapılmıştır. Fiziki gerçekleştirme %5 seviyesindedir.

Devlet Hastanesi Ek Bina İnşaatı

2012 yılı yatırım programı çerçevesinde, Sağlık Bakanlığı tarafından gerçekleştirilen Devlet Hastanesi ek bina inşaatının, 50 yataklı kapasiteli olacak şekilde 12.677 m² üzerine inşa edilmesi planlanmaktadır. Proje için Sağlık Bakanlığı'nın bütçesinden ayrılan kaynak 11.200.000 liradır.

2.10.2. Diğer Kamu Harcamaları

2.10.2.1. Belediye Hizmet Binası Yapımı

Mülkiyeti Kars Belediyesi'ne ait olan ve modern anlamda ihtiyaçlara cevap verebilecek hizmet binası olması için uygulamaya esas projeleri yaptırılmış ve İller Bankası'ndan kredisi sağlanmıştır. Proje yaklaşık 13.500 m²'den ibaret olup, bütün birimlerin aynı yerden hizmet verebileceği, içerisinde çok amaçlı salon, meclis salonu, toplantı salonu, yemekhane, aşevi, misafirhane, kapalı otopark, sosyal tesis gibi donatı alanlarının bulunduğu binanın ihalesi yapılmış, 13.04.2012 tarihinde sözleşme imzalanarak 18.04.2012 tarihinde çalışmalara başlanmıştır. Proje fiziki olarak % 20 seviyesinde olup, 2013 yılı içerisinde tamamlanması planlanmaktadır

Resim 2.12 Belediye hizmet binası yapımı

2.10.2.2. Kanalizasyon Şebeke Hattı ve Yağmur Suyu Kanalı Yapımı - Kanalizasyon Arıtma (Atık Su Arıtma) Tesisi Projesi

Atık su arıtma tesisi yaklaşık 40 km kanalizasyon hattı ve 17 km yağmur suyu kanalı sisteminden ibaret olup, tesisin yatırım bedeli yaklaşık 20 milyon Euro'dur. Yatırım bedelinin büyük bir kısmının (%75) Avrupa Birliği hibe programından sağlanması için gerekli başvurularda bulunmuştur. Proje ile ilgili çalışmalar devam etmektedir.

Resim 2.13 Atık su arıtma tesisi projesi

2.10.2.3. Hayvan Pazarı Yapımı

Kars Belediyesi tarafından Ardahan yolu otopark yanında yaklaşık 50.000 m² alan üzerinde yapılması planlanan hayvan pazarı projesine 2011 yılı inşaat sezonu içerisinde başlanmış olup, 2012 yılı içerisinde tamamlanması planlanan projenin fiziki gerçekleşmesi yaklaşık %43 seviyesindedir. proje idari bina, kontrol binası, kantar, veteriner ve ilaç odası, sosyal tesis, otopark ve yarı kapalı padok sistemi alanlarından oluşmaktadır. Projede yarı kapalı padok sisteminin temeli ve su basman perdeleri yapılarak dolgu yapılmıştır. Hayvan pazarının hayata geçirilmesiyle yaklaşık 3.000 adet büyükbaş ve küçükbaş hayvanın satışına olanak sağlayacak modern bir hizmet alanı faaliyete geçecektir.

Resim 2.14 Hayvan pazarı yapımı

2.11. Teşvik Sistemi (Yatırımlarda Devlet Yardımları)

Ekonomik anlamda teşvik kavramı, belirli ekonomik faaliyetlerin diğer faaliyetlere oranla daha fazla ve hızlı gelişmesini sağlamak amacıyla devlet tarafından sağlanan maddi veya gayri maddi destekler veya özendirme olarak tanımlanmaktadır. Teşviklerin çeşitli amaçları olmakla birlikte temel amacı ekonomik refah seviyesinin yükseltilmesidir. Teşvik sistemi, ülke sanayinin kurulması, geliştirilmesi, rekabet edebilir konuma gelmesi ve korunması açısından çok önemli bir işleve sahiptir. Kamu kaynaklarının ülke ekonomisi açısından önemli görülen alanlara ve uygun tedbirler aracılığıyla aktarılması teşvik sisteminin etkinliği açısından önem taşımaktadır.²⁶ Teşvik sistemi aynı zamanda bölgeler arası gelişmişlik farklılıklarını gidermek, istihdam artışı sağlamak ve işletmelerde yaratılan katma değeri yükseltmek amacıyla bir uygulama aracı olarak görülmektedir.

Ülkemizde, 1913 yılından beri sistemli bir şekilde uygulanan teşvik tedbirleri, ekonomik gelişmelere paralel olarak büyük değişikliklere uğramıştır. Bu dönem içinde ekonomik, sosyal ve siyasi yönde yaşanan değişimlerin kamu politikalarını büyük ölçüde etkilemesi sonucunda, teşvik uygulamaları hem içerik hem de şekil olarak büyük değişime uğramıştır.²⁷

- Son olarak 2009 yılında yürürlüğe konan sistemdeki destek oran ve sürelerinin azalması,
- Bölgesel desteklerin illere göre yeniden düzenlenmesi,
- Desteklenen sektörlerin ve yatırım alanlarının düzenlenmesi
- En az gelişmiş bölgelerde, yatırımlara sağlanan destek miktarlarının artırılması
- Yatırım sermayesi ihtiyacının karşılanabilmesi (yatırım döneminde vergi indirimi)

İhtiyaçlarından dolayı yatırımlarda devlet yardımları uygulamasında tekrardan düzenlemeye gidilmesine gerek duyulmuştur.

Yatırım teşvik mevzuatında yapılan değişikliklerin ardından sistem, 15 Haziran 2012 tarih ve 2012/3305 sayılı “Yatırımlarda Devlet Yardımları Hakkında Karar” (19 Haziran 2012 tarih ve 28328 tarihli Resmi Gazete), 2012/1 Sayılı Uygulama Tebliği, (20 Haziran 2012 tarih ve 28329 tarihli Resmi Gazete) ile son şeklini almıştır.

Bölgesel teşvik uygulamalarında illerimiz 2011 yılında Kalkınma Bakanlığı tarafından hazırlanan Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Endeksi (SEGE) çalışması sonuçlarına göre gruplandırılarak teşvikler açısından altı bölgeye ayrılmıştır. Bu düzenlemeye göre Ağrı, Kars, Iğdır ve Kars illerinden müteşekkil TRA2 Düzey II Bölgesi bölgesel teşviklerin en fazla sunulduğu 6. Bölgede yer almaktadır.

²⁶ Yeni Yatırım Teşvik Sistemi 1. Yıl Uygulama Sonuçları, T.C. Hazine Müsteşarlığı, Teşvik ve Uygulama Genel Müdürlüğü, 2010.

²⁷ 16.07.2012 tarihli Kalkınma Ajansları Teşvik Sistemi Eğitimi Sunumu, M. Y. Şahin, T.C. Ekonomi Bakanlığı.

Harita 2.3 Yeni teşvik sisteminde bölgeler

Bölgesel teşvikler dışında kalan yatırım alanları için Genel Teşvik, Stratejik Yatırımlar ve Büyük Ölçekli Yatırımlar adı altında 3 destek grubu daha bulunmaktadır.

2.11.1. Genel Teşvikler

Bölgesel teşvik kapsamı dışında yer alan ve 6. Bölgede yapılan asgari 500.000 TL tutarındaki sabit yatırımlar için (örneğin enerji yatırımları veya kamu kurum ve kuruluşlarının altyapı veya hizmet yatırımları)

- KDV istisnası,
- Gümrük vergisi muafiyeti
- Sigorta primi işveren hissesi (tersanelerin gemi inşa yatırımları için) ve
- Gelir vergisi stopajı (sadece 6. Bölgede) desteğinden yararlanılabilmektedir.

2.11.2. Bölgesel Teşvikler:

Kars gibi altıncı bölge illerinde asgari 500.000 (Beşyüz bin) TL sabit yatırım yapmak şartıyla yapılacak yatırımlar bölgesel destek unsurlarından faydalanabilmektedir. Bununla birlikte mevzuatta her türlü yatırım bölgesel teşvik kapsamında değerlendirilmemiş ve yatırım alanlarına bir sınırlama getirilmiştir. Buna göre,

- Kararın ekindeki belgelerden Ek-4'te yer alan teşvik edilmeyen veya teşvik edilebilmesi için belirlenen şartları sağlamayan yatırımlar,
 - Enerji üretimine yönelik yatırımlar,
 - Kamu kurum ve kuruluşları tarafından gerçekleştirilecek altyapı ve hizmet yatırımları,
 - Müteharrik (motor veya hareket unsuru barındıran) karakterli yatırımlar,
- hariç diğer tüm yatırımlar bölgesel teşvik uygulamaları kapsamında yer almaktadır.

TRA2 Düzey II illerinin yararlanabileceği bölgesel teşvik unsurları aşağıda sıralanmıştır:

Kurumlar veya Gelir Vergisi İndirimi: Vergi indirimi; gelir veya kurumlar vergisinin, yatırım için öngörülen katkı tutarına ulaşıncaya kadar indirimli olarak uygulanmasıdır. 2013 yılında başlayacak Yatırım Teşvik Belgesi kapsamındaki yatırımlar için Gelir/Kurumlar Vergisi %90 indirimli (%20 yerine %2 olarak) ödenecek olup; bu uygulama **ödenmeyen vergilerin toplamı yatırımın %50'i**, yatırım OSB'de ise %55 oluncaya kadar devam edecektir. Yatırım döneminde katkı sağlanması amacıyla yatırıma katkı tutarının %80'i yatırım döneminde yatırımcının tüm faaliyetlerinden elde edilen kazançlar üzerinden uygulanabilecektir. Türkiye'nin herhangi bir yerinde kayıtlı bir işletme Kars'a yapacağı yatırım için Vergi İndirimi desteğinden yararlanabilir.

Tablo 2.52 Bölgesel teşvik uygulamalarında vergi indirimi

Bölgeler	Yatırıma Katkı Oranı (%)	Vergi İndirim Oranı (%)	İşletme / Yatırım Döneminde Uygulanacak Yatırıma Katkı Oranı (%)	
			Yatırım Dönemi	Yatırıma Katkı Oranı (%)
I	15	50	-	100
II	20	55	10	90
III	25	60	20	80
IV	30	70	30	70
V	40	80	50	50
VI*	50	90	80	20

Kaynak: Yatırımlarda Devlet Yardımları, T.C. Ekonomi Bakanlığı, 2012

Sigorta Primi İşveren Hissesi Desteği: Teşvik belgesi müracaatı sırasında belirtilen yeni istihdam sayısı kadar çalışanın asgari ücret üzerinden hesap edilen sigorta primi işveren hissesi, yatırım 31 Aralık 2013 tarihine kadar başlaması halinde 10 yıl süreyle devlet tarafından karşılanmaktadır. Eğer yatırım Organize Sanayi Bölgesi'nde yapılırsa bu süre 12 yıla çıkmaktadır.

Tablo 2.53 Teşvik uygulamalarında sigorta primi işveren hissesi desteği

Bölgeler	31.12.2013'e kadar	01.01.2014 itibariyle	Destek Tavanı (Sabit Yatırıma Oranı - %)	
			Bölgesel Teşvik Uygulamaları	Büyük Ölçekli Yatırımların Teşviki
I	2 yıl	-	10	3
II	3 yıl	-	15	5
III	5 yıl	3 yıl	20	8
IV	6 yıl	5 yıl	25	10
V	7 yıl	6 yıl	35	11
VI*	10 yıl	7 yıl	Yok	15

Kaynak: Yatırımlarda Devlet Yardımları, T.C. Ekonomi Bakanlığı, 2012

Gelir Vergisi Stopajı Desteği: Sadece 6. Bölgede yapılacak yatırımlarda sağlanan istihdam için asgari ücret üzerinden hesaplanacak gelir vergisi stopajı, 10 yıl süreyle alınmayacaktır.

Sigorta Primi İşçi Hissesi Desteği: Sadece 6. Bölgede yapılacak yatırımlarda sağlanan istihdam için asgari ücret üzerinden hesaplanacak sigorta primi işçi hissesi, 10 yıl süreyle alınmayacaktır.

Yatırım Yeri Tahsisi: Teşvik belgesi alan yatırımcılara, Maliye Bakanlığının belirlediği usuller çerçevesinde hazine arazisi tahsisi yapılabilmektedir. İmalat sanayi konusunda yapılacak yatırımlarda ise Organize Sanayi Bölgelerinden ücretsiz arsa tahsisi yapılabilmektedir.

Kredi Faiz Desteği: Yatırım Teşvik Belgesi kapsamında kullanılan en az 1 yıl vadeli krediler için sağlanan bir finansman desteğidir. Teşvik belgesinde kayıtlı sabit yatırım tutarının %70'ine kadar kullanılan krediye ilişkin ödenecek faizin veya kar payının belli bir kısmının Ekonomi Bakanlığınca karşılanmasıdır. Sağlanan destek TL cinsi krediler için 7 puanı ve döviz cinsi krediler için 2 puandır. Azami Destek Tutarı 900.000 TL'yi ve 5 yılı geçemez.

Katma Değer Vergisi (KDV) İstisnası: Yatırım Teşvik Belgesi kapsamında yurt içinden ve yurt dışından temin edilecek yatırım malı makine ve teçhizatın için KDV ödenmemesi şeklinde uygulanır.

Gümrük Vergisi Muafiyeti: Yatırım Teşvik Belgesi kapsamında yurt dışından temin edilecek yatırım malı makine ve teçhizat için Gümrük Vergisinin ödenmemesi şeklinde uygulanır.

Tablo 2.54 Bölgesel teşviklerin karşılaştırılması

DESTEK UNSURLARI		I	II	III	IV	V	VI
KDV İstisnası		+	+	+	+	+	+
Gümrük Vergisi Muafiyeti		+	+	+	+	+	+
Kurumlar veya Gelir Vergisi (Yatırıma Katkı Oranı)	OSB Dışı	15	20	25	30	40	50
	OSB	20	25	30	40	50	55
Sigorta Primi İşveren Hissesi Desteği (Destek Süresi)	OSB Dışı	2 yıl	3 yıl	5 yıl	6 yıl	7 yıl	10 yıl
	OSB	3 yıl	5 yıl	6 yıl	7 yıl	10 yıl	12 yıl
Yatırım Yeri Tahsisi		+	+	+	+	+	+
Faiz Desteği		YOK	YOK	+	+	+	+
Gelir Vergisi Stopajı Desteği		YOK	YOK	YOK	YOK	YOK	10 yıl
Sigorta Primi İşçi Hissesi Desteği (Destek Süresi)		YOK	YOK	YOK	YOK	YOK	10 yıl

Kaynak: Yatırımlarda Devlet Yardımları, T.C. Ekonomi Bakanlığı, 2012

Tablodan da anlaşılacağı üzere 6. Bölge illeri, yatırım için oldukça cazip imkânlar sunmakta olup, Serhat Bölgesinin sınır illerinden oluştuğu düşünüldüğünde ihracat odaklı düşünen, yeni pazarlar arayan, pazarını çeşitlendirmek isteyen, yatırım açısından bakir alanlarda söz sahibi olmak isteyen yatırım alanları için Kars, Ağrı, Ardahan ve Iğdır illeri uygun şartlar ihtiva etmektedir.

2.11.3. Stratejik Yatırımlar

İthalat bağımlılığı yüksek ürünlerin üretimine yönelik olarak asgari 50 milyon TL'lik yatırımlar, Karar'ın 8. Maddesindeki şartları da sağlaması kaydıyla stratejik yatırım olarak değerlendirilir. Bu yatırımlar, bölgesel teşvik unsurlarına ilave olarak bina ve inşaat harcamaları için KDV iadesinden de faydalanır. Ancak KDV iadesi için stratejik yatırım tutarının 500 milyon TL olması gerekmektedir.

2.11.4. Büyük Ölçekli Yatırımlar

Karar'ın Ek-3 belgesinde yer alan 12 sektörde yapılacak yatırımlar, söz konusu ekte belirtilen sabit yatırım tutarlarını ihtiva etmesi halinde, faiz desteği ve KDV iadesi hariç tüm destek unsurlarından Karar'da belirtilen oranlar çerçevesinde faydalanmaktadırlar. Söz konusu sektörler ve asgari yatırım tutarları Tablo 2.55'te verilmiştir.

Tablo 2.55 Büyük ölçekli yatırımlar

Sıra No	Yatırım Konuları	Asgari Sabit Yatırım Tutarları (Milyon TL)
1	Rafine Edilmiş Petrol Ürünleri İmalatı	1000
2	Kimyasal Madde ve Ürünlerin İmalatı	200
3	Liman ve Liman Hizmetleri Yatırımları	200
4	Motorlu Kara Taşıtlarının İmalatı Yatırımları:	
	a) Motorlu Kara Taşıtları Ana Sanayi Yatırımları	200
	b) Motorlu Kara Taşıtları Yan Sanayi Yatırımları	50
5	Demiryolu ve Tramvay Lokomotifleri ve/veya Vagon İmalatı Yatırımları	50
6	Transit Boru Hattıyla Taşımacılık Hizmetleri Yatırımları	
7	Elektronik Sanayi Yatırımları	
8	Tıbbi Alet, Hassas ve Optik Aletler İmalatı Yatırımları	
9	İlaç Üretimi Yatırımları	
10	Hava ve Uzay Taşıtları ve/veya Parçaları İmalatı Yatırımları	
11	Makine (Elektrikli Makine ve Cihazlar Dâhil) İmalatı Yatırımları	
12	Metal Üretimine Yönelik Yatırımlar	

Kaynak: Yatırımlarda Devlet Yardımları, T.C. Ekonomi Bakanlığı, 2012

2.12. Diğer Kamu Destekleri

Teşvik sistemi uygulamaları haricinde ilde yer alan çeşitli destek mekanizmalarına ait başlıca kurumların özet bilgilerine bu bölümde yer verilmiş olup detaylı bilgiler Serhat Kalkınma Ajansı tarafından hazırlanan “Destekler ve Teşvikler Broşürü” çalışmasında yer almaktadır.

2.12.1. Kalkınma Ajansı

Kalkınma Ajansları, bölgenin kalkınma sürecinin hızlandırılması ve bölge için kritik öneme sahip faaliyetlerin hayata geçirilmesi amacıyla önceden belirlenmiş uygunluk kriterleri doğrultusunda; bölge planı ve programları ile yıllık çalışma programı ve ilgili başvuru rehberlerinde belirlenen alanlarda bölge aktörlerine destek sağlayabilmektedir.

Kalkınma Ajanslarının sağladığı destekleri mali destekler ve teknik destekler olmak üzere iki ana başlık altında sınıflandırmak mümkündür.

2.12.1.1. Mali Destekler

Ajans, yıllık çalışma programında ve başvuru rehberinde açıkça belirtilmek kaydıyla; özel işletmelerin, sivil toplum kuruluşlarının, kamu kurum ve kuruluşlarının, üniversitelerin, kamu kurumu niteliğinde meslek kuruluşlarının, yerel yönetimlerin ve bunların birliklerinin, kooperatiflerin ve bunların birlikleri ile diğer gerçek ve tüzel kişilere mali destek sağlayabilmektedir. Ajansın sağlayabileceği mali destekler; doğrudan finansman desteği, faiz desteği ve faizsiz kredi desteği olmak üzere üçe ayrılmaktadır.

a) Doğrudan Finansman Desteği: Ajansın Destek Yönetim Kılavuzu uyarınca belirtilen usul ve kurallar çerçevesinde, belli proje ve faaliyetlere yaptığı karşılıksız yardımlardır.

Doğrudan finansman desteği, Ajansın esas itibarıyla proje teklif çağrısı yöntemiyle kullandığı desteklerden oluşmaktadır. Ancak Ajans istisnai olarak, proje teklif çağrısı yapmaksızın ve proje hazırlığı konusundaki yükümlülüklerinden bazılarını hafifletmek veya proje hazırlık sürecini doğrudan yönetmek suretiyle, doğrudan faaliyet desteği ve güdümlü proje desteği şeklinde de doğrudan destek sağlayabilmektedir.

Proje Teklif Çağrısı: Ajans, belirli dönemler itibarıyla planlanan destek programları kapsamında, proje teklif çağrısı yöntemiyle proje karşılığı mali destek sağlamaktadır. Ajans, yatırım projeleri için KOBİ'lere ve Küçük Ölçekli Altyapı Projeleri için Kamu Kurumlarına geri ödemesiz (HİBE) sağladığı destekler için öncelikle proje teklif çağrısı yöntemiyle proje toplar.

Proje teklif çağrısı, belirli bir destek programı kapsamında, nitelikleri net bir şekilde belirlenmiş olan potansiyel başvuru sahiplerinin, önceden belirlenen konu ve koşullara uygun olarak proje teklifi sunmaya davet edilmesidir.

Doğrudan Faaliyet Desteği: Büyük hacimli yatırım kararlarına kısa vadede etki edilmesi ve yönlendirilmesine katkı sağlayacak olan faaliyetlere, Kritik öneme sahip araştırma ve planlama çalışmalarına, Bölgenin kalkınması ve rekabet gücü açısından önemli fırsatlardan yararlanılmasına yönelik planlama, strateji belirleme ve fizibilite benzeri faaliyetlere verilen bir destek türüdür. Bu destek türüne yerel yönetimler, üniversiteler, diğer kamu kurum ve kuruluşları, kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları, sivil toplum kuruluşları, birlikler ve kooperatifler başvuru yapabilmektedir.

Güdümlü Proje Desteği: Bölgesel gelişmenin hızlandırılması, bölgenin rekabet edebilirliğinin güçlendirilmesi ve bölgedeki iş ortamının iyileştirilmesi açısından önem taşıyan projelere Ajansın öncülük etmesi ve koordinasyonu üstlenmesiyle gerçekleştirilmektedir. Güdümlü proje desteklerinde sadece;

- Yerel yönetimler ve mahalli idare birlikleri,
- Üniversiteler, meslek okulları, araştırma enstitüleri,
- Diğer kamu kurum ve kuruluşları,
- Kamu kurumu niteliğinde meslek kuruluşları,
- Organize sanayi bölgeleri, endüstri bölgeleri ve küçük sanayi siteleri,
- Sivil toplum kuruluşları

proje uygulayıcısı olabilmektedir.

Güdümlü projenin yürütülmesinde, aynı anda birden fazla kurum ve kuruluş rol alabilmektedir.

b) Faiz Desteği ve Faizsiz Kredi Desteği: Faiz desteği, kâr amacı güden gerçek ve tüzel kişilerin ilgili aracı kuruluş ile Ajansarasında imzalanacak protokolde belirtilen nitelikteki projeleri için, ilgili aracı kuruluşlardan alacakları krediler karşılığında ödeyecekleri faiz giderlerinin, Ajans tarafından karşılanmasını öngören karşılıksız yardımdır.

Faizsiz kredi desteği, Ajans tarafından kâr amacı güden gerçek ve tüzel kişilerin ilgili aracı kuruluş ile Ajans arasında imzalanacak protokolde belirtilen nitelikteki projeleri için, ilgili aracı kuruluşlar eliyle kredi verilmesini ve bu mali desteğin Kalkınma Ajansları Proje ve Faaliyet Destekleme Yönetmeliği ve bu Kılavuzda belirtilen usul ve esaslar dâhilinde Ajans tarafından sağlanan mali desteğin faiz ödenmeksizin taksitler halinde geri ödenmesine imkan veren karşılıksız yardımdır.

2.12.1.2. Teknik Destek

Ajans tarafından sağlanacak teknik desteğin amacı, bölgedeki yerel aktörlerin bölgesel kalkınma açısından önem arz eden, ancak kurumsal kapasite eksikliği nedeniyle hazırlık ve uygulama aşamalarında sıkıntı ile karşılaşılan çalışmalarına destek sağlamaktır. Ajans sadece aşağıda belirtilen alanlarda yer alan faaliyetlere teknik destek sağlayabilmektedir:

- Eğitim verme,
- Program ve proje hazırlanmasına katkı sağlama,
- Geçici uzman personel görevlendirme,
- Danışmanlık sağlama,
- Lobi faaliyetleri ve uluslararası ilişkiler kurma

gibi kurumsal nitelikli ve kapasite geliştirici faaliyetler.²⁸

²⁸ Kalkınma Ajansları Destek Yönetimi Kılavuzu, T.C. Kalkınma Bakanlığı (mülga Devlet Planlama Teşkilatı), 2009.

2.12.2. Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeleri Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı (KOSGEB)

Ekonomik ve sosyal ihtiyaçların karşılanmasında küçük ve orta ölçekli işletmelerin payını ve etkinliğini artırmak rekabet güçlerini ve düzeylerini yükseltmek sanayide entegrasyonu ekonomide uygun biçimde gerçekleştirmek amacıyla kurulan KOSGEB'in başlıca destek unsurları şunlardır;

2.12.2.1. KOBİ Proje Destek Programı

Genel olarak KOBİ'lerde proje kültürü ve bilincinin oluşturulması ile işletmelerin proje yapabilme kapasitelerinin geliştirilmesi amaçlanmaktadır. İşletmelerin üretim, yönetim, organizasyon, pazarlama, dış ticaret, insan kaynakları, mali işler ve finans, bilgi yönetimi ve bunlarla ilişkili alanlarda sunacakları projeler desteklenmektedir. Destek üst limiti 150.000 TL'dir.

2.12.2.2. Tematik Proje Destek Programı

İşletmelerin kendilerini geliştirmelerini sağlamak için, KOSGEB'ce belirlenmiş tematik alanlarda sunulan projelerin desteklendiği, tematik alan kapsamında olan ve hedef kitle, uygulama alanı, bütçe ve hedefler açısından sınırları çizilmiş çağrı esaslı tematik programdır. Çağrı Esaslı Tematik Program ve Meslek Kuruluşu Proje Destek Programı olmak üzere 2 alt bileşeni bulunmaktadır.

2.12.2.3. İşbirliği Güçbirliği Destek Programı

KOBİ'ler arasında ortak hareket, işbirliği geliştirmeleri, ortak sorunlarına ortaklaşa çözümler geliştirmelerini destekleyen KOSGEB destek programıdır. Bir KOBİ'nin tek başına çözüm geliştirmede zorlandığı sorunları ortaklıklar kurmak suretiyle aşılmasını teşvik etmektedir. Başvuru için KOSGEB veritabanına kayıtlı, aktif olarak faaliyet göstermekte olan en az 5 işletmenin proje kapsamında ortaklık yapması gerekmektedir. Destek üst limiti 250.000 TL geri ödemesiz, 500.000 TL geri ödemeli olmak üzere 750.000 TL'dir.

2.12.2.4. AR-GE, İnovasyon ve Endüstriyel Uygulama Destek Programı

KOBİ'lerin ve girişimcilerin Ar-Ge, inovasyon (yenilikçilik) ve endüstriyel uygulama projelerinin desteklenmesidir. Ar-Ge, İnovasyon Destek Programı ve Endüstriyel Uygulama Destek Programı olmak üzere 2 alt bileşeni vardır.

2.12.2.5. Genel Destek Programı:

İşletmelerin çeşitli konulardaki küçük çaplı ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik ve proje hazırlamadan işletmeyi destekleyen bir programdır. Bu destek unsurunda işletmeler yurtiçi fuar, yurtdışı iş gezisi, tanıtım, eşleştirme, nitelikli eleman istihdamı, danışmanlık, eğitim, enerji verimlilik, tasarım, sınıai mülkiyet hakları, belgelendirme, test, analiz ve kalibrasyon, bağımsız denetim konularında KOSGEB'ten destek alabilmektedir.

2.12.2.6. Girişimcilik Destek Programı:

Girişimciliğin desteklenmesi ve yaygınlaştırılması, başarılı işletmelerin kurulmasını sağlamak amacıyla KOSGEB tarafından girişimcilere sunulan bir destek programıdır. Girişimcilik proje desteğinin uygulamalı girişimcilik eğitimi, yeni girişimci desteği ve iş geliştirme merkezi desteğinden oluşan 3 ana uygulama programı bulunmaktadır.

Uygulamalı girişimcilik eğitimi KOSGEB ve KOSGEB dışındaki kurum ve kuruluşlar tarafından düzenlenebilmektedir. Eğitimin hedef kitlesi kendi işini kurmak isteyen gerçek kişiler olup, eğitimler genel katılıma açık olarak düzenlenebileceği gibi, genç girişimci, kadın girişimci ve üniversite öğrencileri gibi belirli bir hedef gruba yönelik olarak da yapılabilmektedir.

2.12.2.7. Gelişen İşletmeler Piyasası KOBİ Destek Programı

Gelişme ve büyüme potansiyeline sahip küçük ve orta ölçekteki işletmelerin İMKB'de işlem görmesinin sağlanması ve sermaye piyasalarından fon temin edilmesine imkân sağlanması hedeflenmektedir. İşletmelere, paylarının Gelişen İşletmeler Piyasası'nda işlem görmek üzere halka açılması sürecinde 100.000 TL'ye varan destekler sunulmaktadır.

2.12.2.8. Kredi Faiz Desteği

KOBİ'lerin yatırım, işletme sermayesi ve ihracata yönelik Türk Lirası veya döviz cinsinden nakdi ya da gayri nakdi kredilerinin, faiz/kar payı, komisyon vb. tutarlarının kısmen veya tamamının KOSGEB tarafından karşılanmasını sağlayan unsurudur. İşletmeler, kredi faiz desteğinden yararlanmak için başvurularını KOSGEB ile protokol imzalayan banka şubelerine yapmaktadır.²⁹

2.12.3. Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü (İŞKUR)

İş ve işçi bulmaya yönelik aracılık hizmetinin etkin bir şekilde sunulması, işgücünün istihdam edilebilirliğini artırmaya yönelik aktif programlar yoluyla istihdamın kolaylaştırılması, korunması, geliştirilmesi, çeşitlendirilmesi ve işini kaybedenlere geçici bir süre gelir desteği sağlaması amaçlanmaktadır. Kurumun aktif işgücü piyasası hizmetleri, işgücü piyasası enformasyon hizmetleri ve pasif işgücü piyasası hizmetleri olmak üzere üç ana destek programı bulunmaktadır.

2.12.3.1. Aktif İşgücü Piyasası Hizmetleri

Bu destek programının alt bileşenleri işgücü yetiştirme kursları, girişimcilik programları, işbaşı eğitim programları, toplum yararına çalışma programları, çalışanların mesleki eğitimi, iş ve meslek danışmanlığı hizmetleridir.

Aktif işgücü piyasası hizmetleri kapsamında iş ve meslek analizleri yapılması/yaptırılması, mesleklerin tanımlanması ve sınıflandırılarak yayınlanması, meslek ya da alan seçme aşamasında olan öğrencilere mesleki rehberlik hizmetlerinin sunulması, yetişkinlere iş ve meslek danışmanlığı hizmetlerinin verilmesi sağlanmaktadır. Aynı zamanda ilgili kurum ve kuruluşlarla işbirliği yaparak, yaşam boyu eğitim anlayışı içerisinde meslek edindirme, meslek geliştirme ve meslek değiştirme kurslarını düzenlemek, istihdamında güçlük çekilen grupların istihdamını kolaylaştırıcı mesleki eğitim ve mesleki rehabilitasyon hizmetleri vermek, verdirmek, işsizliğin yoğun olduğu dönemlerde ve yerlerde toplum yararına çalışma programları düzenlemek, istihdamdaki işgücüne eğitim seminerleri vermek ve aktif işgücü piyasası politikaları çerçevesinde uygulanan başlıca faaliyetlerdir.

2.12.3.2. İşgücü Piyasası Enformasyon Hizmetleri

İŞKUR tarafından işyerlerindeki işgücünün verimliliğini artırmak, yönetici pozisyonunda çalışanların, eğiticilik ve yöneticilik niteliklerinin geliştirilmesine katkıda bulunmak amacıyla işletmelerde eğitim seminerleri düzenlenmektedir. Bu seminerler ile çalışan işgücünün, işletme ve verimlilik kültürü, kalite ve iş güvenliği bilinci artırılarak yüksek performansla ulaşmasına katkı sağlanmaktadır. Ayrıca, ilk ve orta kademe yöneticilerine de yöneticilik ve eğiticilik niteliklerinin geliştirilmesine yönelik eğitimler verilmektedir.

²⁹ KOSGEB resmî internet sitesi, www.kosgeb.gov.tr, Erişim: 17.11.2012

2.12.3.3. Pasif İşgücü Piyasası Hizmetleri

Pasif işgücü piyasası kapsamında İŞKUR tarafından işsizlik sigortası, ücret garanti fonu, kısa çalışma ödeneği ve iş kaybı tazminatı hizmetleri sunulmaktadır.³⁰

2.12.4. T.C. Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı Destekleri

Bakanlık doğrudan destek verdiği gibi aynı zamanda tarım kredi kooperatifleri ve Ziraat Bankası aracılığıyla da çeşitli destekler vermektedir. Bakanlığın hali hazırda Türkiye genelinde geçerli olan “Kırsal Kalkınma Yatırımlarını Destekleme Programı” ve Doğu Anadolu Bölgesi illerinde uygulanan “DAP Büyükbaş Hayvancılık Destekleme Programı” mevcuttur.

2.12.5. Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu (TKDK)

Avrupa Birliği'nin Katılım Öncesi Yardım Aracı Kırsal Kalkınma Programı (IPA) kapsamında Türkiye'deki tarımsal işletmelerin yeniden yapılandırılması ve Avrupa Birliği'nin tarım işletmeleri için belirlemiş olduğu standartlarına ulaştırılmasına yönelik yatırımların desteklenmesi amacıyla T.C. Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı'na bağlı olarak faaliyet göstermektedir.

TKDK programları seçilen illerde uygulanmaktadır. Desteklere başvurabilmek için TKDK İl Koordinatörlüğünün başvuru yapılacak ilde faaliyet göstermesi gerekmektedir. TKDK Kars İl Koordinatörlüğü'ne başvuru yapılabilecek destek programları,

- 1- 101-1 Süt Üreten Tarımsal İşletmelere Yatırım
- 2- 101-2 Kırmızı Et Üreten Tarımsal İşletmelere Yatırım
- 3- 103-1 Süt ve Süt Ürünlerinin İşlenmesi ve Pazarlanması
- 4- 103-2 Kırmızı Et ve Et Ürünlerinin İşlenmesi ve Pazarlanması
- 5- 302-1 Çiftlik Faaliyetlerinin Çeşitlendirilmesi ve Geliştirilmesi
- 6- 302-2 Yerel Ürünler ve Mikro İşletmelerin Geliştirilmesi
- 7- 302-3 Kırsal Turizm

şeklinde dir.³¹

2.13. İlin GZFT Analizi

Serhat Kalkınma Ajansı tarafından hazırlanan TRA2 Bölgesi 2010-2013 Bölge Planı sürecinde, bölgenin güçlü ve zayıf yönleri ile fırsat ve tehditlerinin sistematik bir analizi yapılarak bölgenin geleceği için arzulanan sonuçları etkileyebilecek unsurları belirlemek amacıyla 12-27 Temmuz 2010 tarihleri arasında dört ilde çalıştaylar düzenlenmiştir.

27 Temmuz 2010 tarihinde Kars için organize edilen toplantıda, Ajans tarafından hazırlanan bölge planının mevcut durum analizi bulgularının kalkınmanın yerel aktörlerince tartışılması, bölgenin vizyonu ile kalkınma amaç ve hedeflerinin yerel aktörler ile birlikte saptanması ve planın yerel aktörler (paydaşlar) tarafından sahiplenilmesi amaçlanmıştır. Çalışmaya il ve ilçe düzeyinde kamu, özel sektör kuruluşları, sivil toplum kuruluşları ile bireysel üretici ve işletmeciler olmak üzere toplamda 112 kişi tarafından katılım sağlanmış ve sektörler için aşağıdaki bulgular elde edilmiştir:

³⁰ Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü resmî internet sitesi, www.iskur.gov.tr, Erişim: 17.11.2012

³¹ Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu resmî internet sitesi, www.tkdk.org.tr, Erişim: 17.11.2012

2.13.1. Tarım ve Hayvancılık Sektörü

Güçlü yönler		Zayıf yönler	
1. Mera ve otlak alanlarının genişliği	1. Yayla ve mera kullanımı düşüktür.	12. Hayvan park ve pazarı olmaması	
2. Sulanabilen tarım alanlarının çokluğu	2. Yem üretiminin yetersizliği	13. Süt ürünlerinde mevsimsellik sorunu, katma değeri yüksek ürünlerde yeterince çeşitlilik sağlanamaması	
3. Hayvancılık geleneği olması	3. Hayvan ıslahı çalışmalarının yetersizliği		
4. Çok çeşitli bitki varlığı	4. Sınırdan kaynaklanan hayvan hastalıklarının çokluğu	14. 50 yaş ve üstü nüfusun tarımla ilgilenmesi	
5. Kaba yem ihtiyacımız olmaması hatta kaba yem fazla miktarda olması	5. İşletme ölçeğinin küçüklüğü	15. Tarımsal alanların verimsiz olması	
6. Karsta üretilen sütteki kuru madde oranının yüksekliği	6. Tarımsal faaliyetlerin yeterince çeşitliliğe sahip olmaması	16. Hayvan ırklarının düşük verimli olması	
7. Sulanabilir arazilerin cazibe nedeniyle düşük maliyetle sulanabilmesi	7. Hayvancılığın geleneksel yöntemlerle yapılması	17. Hububat ekimlerinin fazla olması	
8. Kafkas üniversitesinin bulunması	8. Pazarlama sorunu	18. Mera ve çayırarda aşırı otlatma	
9. Arıcılık potansiyelinin bölgede yüksek olması	9. Tarımsal mevsimsel koşullara bağımlılığı	19. Üreticilerin yeterli bilgi düzeyinde olmaması (yeni teknolojilerden haberdar olmaması, eğitim eksikliği)	
	10. Arazi toplulaştırma çalışmalarının yetersizliği	20. Suni gübrelerin yanlış kullanımı (yerinde kullanılmaması ve gerektiğinden fazla kullanılması)	
		21. Üretimde sağlığa uygunluk sorunu	
Fırsatlar		Tehditler	
1. Türkiye'de et üretimi açığı olması	1. 3 üлкеye sınır olması (hastalık tehdidi)		
2. Sulanabilir arazilerin	2. Ab üyelik sürecinde süt üretiminin aynı koşullarda devam edemeyecek olması		
3. Kalkınma ajansının kurulması	3. Genç nüfusun tarımla ilgilenmesi		
4. Diğer kurumların destekleri (ıpard, ifad)	4. Küçükbaş hayvan sayısından azalma		
5. Dap eylem programı	5. Su ve toprak kaynaklarının çevresel kirlenmeden olumsuz etkilenmesi		
6. 3 üлкеye sınır olması (ticaret potansiyeli)			
7. Kars'ta arıcılığın geliştirilmesi başta yem bitkisi üretimi olmak üzere bitkisel üretimi geliştirebilir.			

2.13.2. Ticaret ve Sanayi, Enerji ve Madenler Sektörü

Güçlü yönler		Zayıf yönler	
1.	Süt ve süt ürünleri hammadde miktar ve kalitesinin yüksekliği	1.	Sanayi tabanının yetersizliği
2.	HES potansiyelinin yüksek olması	2.	HES potansiyelinin yeterince kullanılmaması
3.	Hayvansal atıkların değerlendirilme potansiyeli	3.	Krom maden sahalarının kullanıma açılmaması
4.	Rüzgar enerjisi potansiyeli	4.	Kalifiye eleman yetersizliği
5.	Sınır kapılarının varlığı, kapalı olanların açıldığına yaratacağı potansiyel	5.	Tüketim merkezlerine uzaklık
		6.	Nakliye maliyetlerinin yüksek olması
		7.	Girişimcilik kültürünün olmaması
		8.	AB desteklerinden faydalanılmaması
Fırsatlar		Tehditler	
1.	Kalkınma projelerinde doğuya yönelik pozitif ayrımcılık	1.	Süt sanayisinde ortaya çıkan atıklar
		2.	Markalaşma eksikliği (girişimci eksikliği)
		3.	Kamu teşvik projelerinin yeterince uygun olmaması (ipotek koşullarının ağır olması)
		9.	Hayvansal atıkların değerlendirilmemesi (enerjiye dönüştürülmemesi, elektrik, organik gübre, biyogaz)
		10.	Sınır kapılarının kapalı olması
		11.	Karsta bir KOSGEB biriminin olmaması
		12.	Teşviklerden yeterince faydalanılmaması
		13.	Demiryolu ulaşım ağının bulunması
		14.	Örgütlenme ve birlikte çalışma kültürünün eksikliği

2.13.3. Kültür ve Turizm Sektörü

Güçlü yönler	Zayıf yönler	Fırsatlar	Tehditler
1. Alternatif turizm potansiyeli (yayla, doğa ve eko turizm-leri)	1. Altyapı yetersizliği	1. Yayla turizmi potansiyeli	1. Yeni kentleşmenin mevcut mimari değerleri tahrip etmesi (Baltık mimarisi)
2. Kış turizmi	2. Tanıtım yetersizliği	2. Gastronomi (yemek kültürü)	2. Ulaşım ve konaklama giderlerinin yüksek olması
3. Kuyucuk Gölü, kuş cenneti (bilimsel ve kültür destinasyonu)	3. Konaklama tesislerinin yetersizliği	3. Mimari yapı	3. Göç
4. Rotasyon merkezi olması	4. Kalifiye personel yetersizliği (eğitim eksikliği)	4. Ab ve diğer fon ve destekler	4. Çevre ve görüntü kirliliği (yaylalarda beton yapılaşma)
5. Kafkas üniversitesinin iç turizm me olan katkısı	5. Farkındalık yetersizliği	5. Hemşeri turizmi	5. Kırsal turizmin halktan beslenemesi (bilgilendirme eksikliği)
6. İnanç turizmi (harakani türbesi, anı antik kenti)	6. İl ve ilçeler arası karayolu ulaşımı	6. Alternatif turizmi daha cazip hale gelmesi	6. Kurumlar arası irtibat ve sinerji eksikliği (tematik yaklaşımlar yok)
7. Aşıklık geleneği gibi kültürel değerleri	7. Birliklilik sorunu (sosyal sermaye gelişmişliğindeki düşüklük)	7. Göç eden hemşerilerin potansiyel gücü (Kars diasporası)	
8. Spor turizmi (yüksek rakım antrenmanı)	8. Hijyen, hizmet ve anlayış kalitesinin düşüklüğü	8. Bakanlığın marka kent programları (kars dahil 16 kenti içeren)	
9. Sarıkamış turizmi	9. Turizm ürünlerinde çeşitlilik noksanlığı (hediye eşya ve diğer hizmetler ve ürün noksanlığı)		
	10. Turizm faaliyetlerinin mevsimselliği		
	11. Pazarlama yetersizliği		

2.13.4. Eğitim, İstihdam ve İnsan Kaynakları Sektörü

Güçlü yönler		Zayıf yönler	
1.	Genç nüfusun yoğun olması	1.	Yetişkin eğitimine (işgücü becerilerini geliştirmeye) yönelik ilgi yetersiz
2.	Eğitime değer verme geleneğine sahip olması	2.	Eğitim olanaklarının yetersizliği
3.	Kafkas üniversitesinin mevcut olması	3.	Kırsal alanda eğitime yönelik fiziki imkanların yetersiz olması (birleştirilmiş sınıflar)
		10.	YİBO'ların eğitim kalitesini düşürmesi
		11.	Dershanelerin varlığı eğitimi olumsuz etkiliyor
		12.	Diğer bölgelerle eğitimde fırsat eşitsizliğinin bulunması
		13.	Yeni mezun, tecrübesiz öğretmenlerin bölgede görev yapması, ve bir an önce gitme istekleri
		14.	İşgücü becerilerini geliştirmeye yönelik eğitimlere firmaların yeterince katılmaması, ilgi azlığı (küçük işletmeler)
			Binaların fiziki koşullarının engelliler için uygun olmaması, özel eğitim merkezlerinin yetersiz olması, personel yetersizliği
			Engellilere yönelik istihdam olanaklarının yetersizliği
			Engellilere karşı toplumsal bakış açısındaki olumsuzluk
			Engellilere karşı toplumsal bakış açısındaki olumsuzluk
			Karma eğitimin getirdiği olumsuzluk 8aynı ortamda, aynı eğitimi almaları, müfredatin engellilere uygun olmaması)
			Eğitimle üretim arasında bir bağlantının kurulamaması, işgücü becerilerini geliştirme çalışmalarının yetersizliği (kırsal atan dahil)

Fırsatlar	Tehditler
1. Mesleki eğitime yönelik çok sayıda programın bulunması	1. Üniversite mezunu kişilerin iş bulamaması (yaygın işsizlik)
2. Engellilere verilecek mesleki eğitim ve onların işgücüne katılması (4500 engelli)	2. Göç, insan kaynakları göçü
3. Engelli turizmi için bir destinasyon alanı olabilir	3. Köy ve kırsal bölgelerde kız çocuklarının okutulmaması
4. Kars havaalanının genişletilme çalışmaları	4. Çalışma kültürü konusunda algı eksiklikleri, iş beğenmeme
5. Kafkas üniversitesinin mevcudiyeti, Kafkas ülkelerinden öğrenci almak konusunda potansiyel oluşturmaktadır	5. Geleneksel üretim biçimlerini sürdürmeye yönelik eğitim yetersizliği
6. Geleneksel üretim türlerini sürdürmeye yönelik eğitim yetersizliği	

2.13.5. Sağlık ve Spor Sektörü

Güçlü yönler	Zayıf yönler	Fırsatlar	Tehditler
1. Üniversite hastanesinin kurulması	Üniversite hastanesinin bir araştırma hastanesi statüsünde kurulmamış olması	1. Karsın kendi bölgesinde sağlık merkezi olma potansiyeli	Dışarıdan gelecek sağlık personelinin iklim ve coğrafi etkenler nedeniyle bölgeyi tercih etmemesi.
2. Sağlık myo bulunması	1. Yeşil kartlı sayısının fazla olması	2. Komşu ülkelerden gelecek hastalar için merkez olabilmek potansiyeli	1.
3. Tıp fakültesinin mevcut olması	2. Yeşil kartlı sayısının fazla olması	3. Özel hastanelerin kurulması fırsat olabilir	
4. Boks, atletizm, güreş, kayak gibi spor alanlarında marka şehir olma potansiyeli	3. Kars ve bölgedeki genel sağlık politikasının yanlış olması	4. Kars sağlık turizmi alanında fırsatlara sahiptir	
5. Sarıkamış'ta kış sporları potansiyeli	4. Uzman doktorların olmaması	5. Sporun sosyal hoşgörü ve dayanışmayı güçlendirme amacıyla kullanılabilmesi	
6. Doğa sporları için merkez olma potansiyeli	5. Sağlık altyapısının yetersiz olması, hastanelerde fiziki altyapı yetersizliği (kadın doğum hastanesi)		
	6. Çocuk ölüm oranlarının yüksek olması		
	7. Sarıkamış'ta spor hekimliği hizmetlerinin yetersizliği		

2.13.6. Çevre, Ulaştırma ve Altyapı Sektörü

Güçlü yönler		Zayıf yönler	
1.	Çevrenin korunmuş olması	1.	Çevre bilincinin yeterince gelişmemiş olması, duyarlılık
2.	Havaalanı, demiryolu ve ulaşım ağının mevcudiyeti	2.	Çevreye duyarlı uygulamalar nedeniyle suların kirlenmesi
3.	Doğalgaz altyapısı kurulmuş durumda	3.	Katı atık arıtma tesislerinin olmaması
		4.	Belediye alanları içerisinde hayvancılık faaliyetlerinin yürütülüyor olması
		5.	Ulaşım altyapısında kalite problemi
		6.	Uçak saatlerinin uygun olmaması, sefer sayılarının yetersizliği
		7.	Demiryolu ulaşımının geliştirilmemiş olması
		8.	Kalitesiz kömür kullanımı hava kirliliği-ne neden olmaktadır
		9.	Havaalanı-şehir ulaşımının yetersizliği
		10.	Şehir içme suyu şebekesine kanalizasyonun karışması
		11.	Kanalizasyonun içme suyuna karışması
		12.	Akarsuların evsel atıklar nedeniyle kirlenmiş olması
		13.	Atıksu arıtma tesislerinin yokluğu
		14.	Kanalizasyon altyapısının yetersizliği
		15.	Sanayi tesislerinin çevreyi kirletmesi
		16.	Özellikle kırsal alanda içme suyu altyapısının yetersiz olması
Fırsatlar		Tehditler	
1.	Kars-Bakü-Tiflis demiryolu çalışmaları yapılmaması	1.	HES'lerin kurulması
2.	Ankara-Kars hızlı tren çalışmalarının bulunması	2.	Olumsuz kış koşullarının ulaşım altyapısını tehdit etmesi
3.	Kars'ın enerji koridorlarının düğüm noktasında yer alması	3.	Altyapıya yönelik yatırımların finansal ve teknik anlamda yeterince denetlenmemesi
		4.	Kars'ın enerji koridorlarının düğüm noktasında yer alması (çevre açısından)
		5.	Metsamor nükleer santralının (Ermenistan) faaliyeti

3. YATIRIM ORTAMI DEĞERLENDİRMESİ

Çalışmanın bu bölümünde Kars ilinde yatırım yapılabilecek alanların objektif ölçütlerle tespit edilerek ortaya konulması amaçlanmaktadır. Bu kapsamında Türkiye Kalkınma Bankası'nca (TKB) 2004 yılında hazırlanan "Kars İli Uygun Yatırım Alanları Araştırması" ve 2008 yılında yayınlanan "Kars Stratejik Gelişme Raporu" ile Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı'nın "Kars Yatırım Ortamı ve Yapılabilecek Yatırımlar Araştırması, 2005" ve "81 İl Durum Raporu" incelenmiştir. Türkiye Kalkınma Bankası'nın çalışmalarında kullanılan "Önerilen Yatırım Konularının Kuruluş Yeri Faktörlerine Göre Değerlendirme" tabloları, başta 2010 yılı Ekim ayında Ajans tarafından hazırlanan "TRA2 Düzey II Bölgesi 2010-2013 Bölge Planı" olmak üzere Ajans'ın saha çalışmaları ve raporlarında elde edilen bulgular yardımıyla güncel veriler ışığında güncellenmiştir. TKB tarafından sunulan yatırım konuları listelerinde yer almayan yatırım alanları yine aynı şablon kullanılarak listelere eklenmiştir. Tablolar güncellenirken hali hazırdaki teşvik ve destekler de dikkate alınmıştır.

Bu çalışmanın temel inceleme alanı "kuruluş yeri faktörleri" analizidir. Kuruluş yeri faktörleri, belirli bir üretim biriminin belirli bir coğrafi konuma yerleştirilmesi halinde, söz konusu üretim biriminin maliyeti, satış hasılatı ve sermaye yapısı üzerinde etkili olan tüm konumsal özellikleri kapsar. Çalışmada önerilen yatırım alanları için sektörel bir faktör ağırlığı belirlenmiş daha sonra her bir yatırım alanı için puan verilerek toplam faktör puanları hesaplanmıştır. Buna göre;

Tarım ve Hayvancılık Sektörü için;

0-120 arası puan C grubu

121-160 arası puan B grubu

161-200 arası puan A grubu

Sanayi ve Hizmetler Sektörleri için;

0-150 arası puan C grubu

151-200 arası puan B grubu

201-250 arası puan A grubu

yatırım konularını ifade etmektedir.

A grubu: Gerek talep/pazar/kaynak, gerekse yatırım boyutları/karlılık/risk derecesi bakımından sorunlu bulunmadığı düşünülen girişim alanlarını kapsamaktadır.

B grubu: Bireysel olanaklar ve hazırlık derecesine göre birinci gruptaki yatırımlar gibi sorunsuz olarak düşünülmekle birlikte kuruluş yeri, pazarlama, kapasite, işgücü vb. unsurlar açısından daha ayrıntılı çalışmayı gerektiren girişim alanlarını kapsamaktadır.

C grubu: Bölge ve ülkenin gereksinim duyabileceği, girdi çıktı değerlendirme bakımından anlamlı potansiyel gösteren yatırım alanlarıdır. Ancak, bölgede belirli bir altyapı ile ekonomik oluşum ve gelişmelere bağlı olarak öteki gruplara oranlara daha ciddi hazırlık dönemi gerektiren girişim alanlarını kapsamaktadır.

3.1. Kuruluş Yeri Faktörleri

Çalışmada tarım ve hayvancılık alanları için 10 adet, sanayi ve hizmetler sektöründeki yatırım önerileri için 16 adet kuruluş yeri faktörü belirlenmiştir.

KURULUŞ YERİ FAKTÖRLERİ

Tarım ve Hayvancılık

1	Pazar Olanakları
2	Yardımcı Malzeme ve Hammadde Kaynaklarına Yakınlık
3	Taşıma
4	İşgücü
5	Enerji, Yakıt ve Su
6	Arazi Durumu
7	Sosyal ve Kültürel Çevre
8	İklim Koşulları
9	Özendirme Önlemleri
10	Toplam Yatırım Tutarı, İşletme Sermayesi İhtiyacı ve Finansman Olanakları

Sanayi ve Hizmetler

1	Pazar Olanakları
2	Yardımcı Malzeme ve Hammadde Kaynaklarına Yakınlık
3	Taşıma
4	İşgücü
5	Enerji, Yakıt ve Su
6	Arsanın Maliyeti, Topografik Yapısı ve İnşaat Maliyeti
7	Sosyal ve Kültürel Çevre
8	İklim Koşulları
9	Çevre Koşullarına Uygunluk
10	Özendirme Önlemleri
11	Yan Sanayiye Yakınlık
12	Üst Düzey Yöneticilerin ve Teknik Personelin Sağlanması
13	İletişim İmkânları
14	Toplam Yatırım Tutarı, İşletme Sermayesi İhtiyacı
15	Finansman İmkânları ve Bankacılık Hizmetlerinden Yararlanma
16	Diğer (Güvenlik ve Milli Savunmaya Uygunluk vs.)

3.2. Kuruluş Yeri Faktörleri Değerlendirmesi

3.2.1. Pazar Olanakları

İl nüfusu 2011 yılı itibariyle 305.755 kişi olup, nüfusun % 42,21'i il ve ilçe merkezlerinde yaşamaktadır. Son yıllarda ülke genelindeki ekonomik iyileşme ve tüketicilerin satın alma gücündeki artış Kars'a da yansımıştır. Hızla gelişmekte ve büyümekte olan Kafkas Üniversitesi'nde eğitim gören öğrencilerin harcama eğilimleri ve il ekonomisine katkıları her geçen gün artış göstermektedir. Son yıllarda ildeki sağlık, iletişim, taşımacılık, inşaat sektörü vb. alanlarda gerçekleştirilen yatırımlar ise çarpan etkisiyle diğer sektörleri de peşinde sürüklemektedir.

Bölgede tarım ve hayvancılık sektörü, gıda ihtiyacını karşılaması, nüfusun önemli bir bölümünün istihdamını sağlaması, sanayi sektörünün birçok dalına girdi sağlaması ve ihracat potansiyeli ile ilin ekonomisine katkısı büyük sektörlerden biri olmaya devam etmektedir.

Sektörlere ilişkin katma değer ve istihdam verilerine göre, tarım ve hayvancılığa dayalı bir ekonomik yapı gösteren ilin, son yıllarda sanayi sektörüne doğru bir geçiş yaşadığı söylenebilir. Küçük Sanayi Sitesi ve Organize Sanayi Bölgesi haricinde ilde öne çıkan işletme sayısı azdır. OSB ve KSS'ler dışında il sınırları içeirisinde 2 adet yem fabrikası, 1 adet tuz fabrikası, 1 adet çimento fabrikası, kapalı durumda bir ayakkabı fabrikası ve kısıtlı sayıda inşaat malzemesi üreten işletme bulunmaktadır.

İl sanayisinin önemli bir kısmını oluşturan gıda ürünleri imalatı, hammaddesini birincil tarım ve hayvancılık faaliyetlerinden sağlamaktadır. Özellikle süt ve süt ürünleri sektöründe üretim yapan işletmeler, yeterli hammaddenin bulunmamasından dolayı kurulu kapasitelerinin altında ve/veya mevsimsel olarak faaliyet göstermek zorunda kalmaktadır. Kars'ta 63 adet faal mandıra bulunmakta olup, ortalama kurulu kapasiteleri 20 ton/gün olan bu mandıraların sütün yoğun olduğu Mayıs-Ağustos aylarındaki ortalama fiili kapasiteleri günlük 10 ton ile sınırlı kalmaktadır.³² Bu, aylar dışında ise birkaç firma haricinde üretim faaliyeti gösterilmemekte olup üretilen ürünlerin pazarlaması yapılmaktadır. Yıl içerisinde 4 aylık yoğun çalışma dönemi haricinde mandıralar, hammadde yetersizliği nedeniyle üretimde süreklilik sağlayamadıkları için büyük marketlerden gelen talepleri geri çevirmektedir. Mevcut süt ve süt ürünleri işletmeleri kaşar ve gravyeri, ülke genelinde söz sahibi olan marketlere aracı firmalar vasıtasıyla pazarlayabilmektedir.

Kafkas arı ırkının varlığı, zengin flora yapısı ve son dönemde Kars-Ardahan yöresine ait balın coğrafi işaret alması yönündeki markalaşma çalışmaları ilerleyen dönemlerde arıcılık faaliyetinin önemli bir potansiyele sahip olacağına işaret etmektedir. İlde kurulabilecek bal paketleme tesisi iyi bir pazarlama stratejisi ile hammaddenin değerlendirilmesi ve ürünün ekonomik değer kazanması noktasında avantaja sahip olacaktır.

Kars Balı ile birlikte ülke genelinde marka değerine sahip olan Kars Kaşarının da coğrafi işaret alınma süreci devam etmekte olup ürün, bölge ve il için önemli bir potansiyel teşkil etmektedir.

İl genelinde iki adet özel et kombinasyonu mevcuttur. Bununla birlikte batı illerine canlı hayvan satımı gerçekleşmektedir. Ülke genelindeki et ve et ürünlerine yönelik iç talebin karşılanamadığı göz önüne alınarak bölgede kurulabilecek et işleme tesisinin pazar olanağı konusunda herhangi bir sorunla karşılaşmayacağı öngörülmektedir.

³² Süt Sanayi Sektörü Mevcut Durum Analizi Raporu, Serhat Kalkınma Ajansı, 2012.

Kars ve Ardahan yöresindeki kaz sayısı ülkedeki toplam varlığın %25'ini oluşturmaktadır. Hâlihazırda geleneksel olarak yapılmasına rağmen, bu gelenek ili kaz yetiştiriciliği açısından ülkenin önemli merkezlerinden biri haline getirmiştir. Tüyü, karaciğeri, eti ve yumurtası gibi elde edilen ürünlerin çeşitliliği, kazın ekonomik değerinin yüksek olmasına ortam hazırlamaktadır. Bu varlığın ve buradan elde edilebilecek yan ürünlerin değerlendirilebileceği bir entegre tesis, ilde hem iç pazara hem dış pazardaki Macaristan ve Polonya gibi ihracatçı ülkelere rakip olacak potansiyele sahip olabilecektir.

İlde yer alan imalat sanayi işletmeleri ürettikleri ürünleri ağırlıklı olarak Kars ve çevre illere pazarlamaktadır. Bunun dışında gıda ürünleri imalatı alanında faaliyet gösteren işletmeler Ankara ve İstanbul gibi büyük şehirlere satış yapmaktadır.

Yurtdışına ürün satışı yapan üretici işletme sayısı şu an itibariyle sınırlıdır. İmalat sanayi işletmelerinin önemli bir kısmı son yıllarda makine-ekipman, marka başvurusu, kalite belgesi vb. girişimlerde bulunarak mevcut kapasitelerini arttırmıştır. İşletmelerin dış pazarlara açılması ve mevcut pazar paylarını geliştirmeleri noktasında planlanan kamu yatırımlarının, il ekonomisine katkı sağlaması beklenmektedir. Kars ilinin stratejik konumunun yanı sıra, komşu ülke ekonomilerinin dışa bağımlı yapısı ve üretim alanında kısıtlı imkânları dolayısıyla işletmeler için önemli bir fırsat mevcuttur. Lojistik merkezi, ulaşım sektörü vb. alanlarda gerçekleştirilmesi planlanan mevcut projelerin, ili ilerleyen dönemlerde bir ticaret ve lojistik merkezi haline getireceği öngörülmektedir.

Hizmetler sektöründe ilde eğitim, sağlık ve turizm alanlarında faaliyet gösteren tesislerin nicelik bakımından talebi karşılamadığı yapılan görüşmelerde yetkililerce dile getirilmiştir.

Kars ilinin 7 ilçesinden 4'ünde Devlet Hastanesi bulunmamakta olup il genelinde özel hastane mevcut değildir. Akyaka, Arpaçay ve Susuz ilçelerinde ilçe entegre hastanelerinin inşaatı devam etmektedir. Kars il merkezinde Tıp Fakültesi Hastanesi ve Devlet Hastanesi dışında başka kurumlara ait ya da özel 2. Basamak Sağlık Hizmetleri veren kuruluş yoktur. Ajans tarafından hazırlanan TRA2 Bölgesi Sağlık Altyapısı Raporu'nda yapılan görüşmelerde Tıp Fakültesi Hastanesi'nin yalnız Kars iline değil, bölgenin tamamına hatta (sınır ülkelere) yurtdışına da hizmet verir hale gelmesinin beklendiğini, mevcut kapasitesinin 2014 yılı itibariyle yetersiz hale gelebileceği dile getirilmiştir.

Sağlık hizmetlerinin hem nitelik hem de nicelik bakımından yetersiz olması nedeniyle Kars, Ardahan ve Iğdır'da yaşayan bölge halkı bu yöndeki taleplerini Erzurum'dan karşılamaktadır. İlde tıp fakültesi haricinde kapsamlı özel hastanelerin kurulması halinde Kars'ın bölgenin özellikle Ardahan ve Iğdır illeri için sağlık merkezi olma potansiyeli taşıdığı söylenebilir.

TRA2 Bölgesi Sağlık Altyapısı Raporu'na göre, Ağrı, Kars, Iğdır ve Ardahan il merkezlerinde bulunan hastane yetkilileri bölgede tıbbi atık yönetim sisteminin bulunmaması nedeniyle, özellikle büyük hastanelerin tıbbi atıklarının önemli bir sorun olduğunu belirtmişlerdir.

Yalnızca Kars il merkezinde olmak üzere Kredi Yurtlar Kurumu'na ait 1 adet, il genelinde özel teşebbüslere ait 15 adet yükseköğretim öğrenci yurdu bulunmaktadır. Bu yurdun kapasite doluluk oranı %95,4'dür. 2011-2012 yılı verilerine göre 1.565 öğrenci bu yurtda konaklamaktadır. İl Merkezinde 10, Kağızman'da 2 ve Sarıkamış'ta 3 olmak üzere 15 adet özel yurt bulunmaktadır. Bu yurtların doluluk oranları, Merkez'de %58,6, Kağızman'da %80,9, Sarıkamış'ta ise %52,2'dir.

İlde 6 tanesi şehir merkezinde 3 tanesi ise Sarıkamış ilçesinde olan turizm yatırım belgeli tesislerin 423 oda ve 860 yatak kapasitesi bulunmaktadır. Bununla birlikte Kars'ta tamamı Sarıkamış ilçesinde olmak üzere 4 adet turizm yatırım belgeli tesis yer almaktadır. Belediye belgeli tesis sayısı ise 53'ü lokanta 28'i otel olmak üzere 81 adettir.

Sarıkamış kayak merkezinde Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından onanan imar planları uyarınca 12.500 yatak kapasitesi olup bu bölgede yapılacak olan konaklama tesis yatırımları uygun görülmektedir. Ayrıca Sarıkamış Kayak Merkezi'nde kurulabilecek günübirlik tesisler ve ticari işletmeler de karlı yatırım olarak değerlendirilmektedir.

Kars şehir merkezinde kurulabilecek konaklama ve nitelikli yeme içme tesisleri bölgeye gelen öğrenci, bölge halkı, yerli ve yabancı misafirlere hitap etmesi açısından önemli bir avantaja sahiptir. Tarihi binaların restore edilerek bu yapıların butik otel ve yeme-içme tesisleri olarak değerlendirilmesi hem atıl durumdaki binaların ekonomiye kazandırılması hem de görsel cazibenin arttırılmasını sağlayacaktır.

Turizm alanında imar planının tamamlanmasıyla, Çıldır Gölü çevresinde sportif aktivite ve yeme içme tesisleri ve Ani Antik Kenti planlama çalışmalarının sonuçlanmasını müteakiben günübirlik tesis yapılabilecektir.

3.2.2. Yardımcı Malzeme ve Hammadde Kaynaklarına Yakınlık

İldeki tarla ürünlerinin yaklaşık 3'te 2'sini yem bitkileri oluşturmaktadır. Özellikle Kars'taki büyükbaş hayvan varlığı, kış şartlarının elverişsizliği ile zaman zaman yaşanan kuraklık hayvansal yeme olan ihtiyacı ön plana çıkarmakta ve bölge dışından yem ve yem bitkisi girişi olmaktadır.

Ülkemizde olduğu gibi ilde de hayvancılığın temel yem maddesinin saman oluşu hayvansal üretimdeki verim düşüklüğünü beraberinde getirmektedir. Son yıllarda yetiştiricilere yönelik olarak gerçekleştirilen bilinçlendirme faaliyetleri ile birlikte kaba yeme olan talep artmaktadır. Bu yüzden özellikle hayvancılık işletmelerinin en büyük giderini oluşturan hayvan beslemesi konusunda silaj yapımı ve kalite kaba yem yetiştiriciliğinin yaygınlaştırılması gerekmektedir.

İldeki toprak yapısının silaj ekimi başta olmak üzere yem bitkilerine uygunluğu, biyogaz üretimi faaliyetlerine de altyapı oluşturmaktadır.

Temel hammadde temin yerleri bakımından genellikle yurtiçindeki diğer illere bağımlı olan il sanayisi, yan sanayinin gelişmemiş olması, bünyesinde birbirini tamamlayıcı nitelikte işletme ağını barındırmaması ve istenilen kalite ve miktarda ürün sunamaması dolayısıyla bu noktada önemli sorunlarla karşı karşıya kalmaktadır. İlde yer alan sanayi işletmelerinin büyük bir çoğunluğu üretim sürecinde kullandığı makine ve teçhizatı bölge dışındaki illerden temin etmektedir. Bu yüzden ilde mevcut olan işletmelerin ihtiyaç duyacağı hammaddeler ve yan sanayi malları dikkate alınarak kurulacak işletmeler bu talebin bölge içerisinde karşılanmasına olanak tanıyacak, kendisine çevre illerden de pazar bulacaktır.

OSB'de bulunan firmaların önemli bir kısmını oluşturan süt ve süt ürünleri işletmelerinin birçoğunun hammadde kaynağına yakın olmasına rağmen süt yetersizliğinden ve mevsimsel dalgalanmadan dolayı mevsimsel olarak çalıştığı bilinmektedir. Birincil tarım faaliyetlerine yönelik üretimde süreklilik sağlanması, mevcut desteklerle daha büyük ölçekli işletmelerin kurulması ve yem desteğiyle iyi tarım

uygulamaları vasıtasıyla süt üretiminin artması ve aylara dağılımının sağlanması durumunda bu alanda önemli gelişmeler yaşanacaktır.

Kars ve çevre illerini barındıran TRA2 Bölgesi ülke genelindeki büyükbaş hayvan varlığının %8,6'sını, küçükbaş hayvan varlığının ise %6,3'ünü kapsamaktadır. Son dönemde ilde hayvansal üretim alanındaki gelişmeler dikkat çekmektedir. Son 15 yılda ildeki büyükbaş hayvan varlığı 1,5 katına, süt üretimi ise 3 katına çıkmıştır. Süt ve et ürünlerinin yanı sıra ilde kurulacak bir deri işleme tesisi hayvanlardan elde edilebilecek hammaddenin değerlendirilmesini mümkün kılacaktır.

Kars ilinde, asbest, perlit, manganez, manyezit, kireçtaşı, kayatuzu gibi madenler bulunmaktadır. Ayrıca Sarıkamış ilçesinde obsidiyen taşı ile Dığor ilçesi Kilittaş mevkiinde linyit yatakları mevcuttur. Madencilik faaliyetlerinin yoğun olmadığı Kars'ta sadece kaya tuzu, pomza ve kireçtaşı ocakları işletilmektedir.

3.2.3. Taşıma

Çin'deki üretimin, tüketim merkezi olan Avrupa'ya taşınmasının hedeflendiği Londra'dan Çin'e uzanacak İpek Demiryolu Kars'tan geçmektedir. Bölgede inşaatı devam eden Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu Hattı ve şuan proje aşamasında olan Kars-İğdır-Nahcivan-İran-Pakistan Demiryolu ve Kars Lojistik Merkezi önümüzdeki yıllarda Türkiye'nin komşularıyla olan ekonomik ve sosyal ilişkilerini daha da kolaylaştıracak ve güçlendirecektir. Halihazırda Orta Asya'dan Avrupa'ya uzanan en kısa transit otoyol Bölgemizde yer alan Ağrı Dağı'nın eteklerinde İran ve Türkiye'yi buluşturmaktadır. Bu yol önümüzdeki dönemde de Orta Asya'yı Avrupa'ya bağlayan en önemli karayolu olmaya devam edecektir. Bütün bu gelişmeler önümüzdeki yıllarda Bölgenin Türkiye'nin Orta Asya ve Kafkasya'ya açılan ticaret ve lojistik köprüsü olmasını sağlayacaktır.

Karayolu: 1 Ocak 2012 itibariyle Kars ilinde 523 km'si devlet yolu, 225 km'si il yolu olmak üzere toplam 748 km'lik karayolu mevcuttur. Bu yolların 672 km'si sathi kaplamalı yol olup; 2002 sonunda 23 km olan bölünmüş yollar 2011 yılı sonunda 153 km'ye ulaşmıştır. Karayolları Genel Müdürlüğü tarafından 2012 yılı içerisinde 191 km yol iyileştirmesi yapılmıştır.

Havayolu: 2004 yılında Kars'a Ankara'dan haftada 7 ve İstanbul'dan haftada 2 uçak seferi bulunurken; 2011 yılında Kars'a Ankara'dan haftada 10, İstanbul'dan 14 ve İzmir'den 2 uçak seferi düzenli olarak yapılmaktadır.

Kars Havaalanı'nda yeni iç ve dış hatlar terminal binası ve tamamlayıcı tesislerin yapımına devam edilmekte olup 11.06.2010 tarihinde temeli atılan inşaat çalışmalarının 2013 yılı başında tamamlanması planlanmaktadır. Toplam büyüklüğü 36.000 metrekare olan alanın tamamlanmasının ardından yıllık yolcu kapasitesi iki katına çıkarak 2 milyona ulaşacaktır.

Demiryolu: Son yıllarda il, yapımı devam eden Ankara-Kars hızlı tren ve Bakü-Tiflis-Kars demiryolu hattı, proje aşamasında olan Kars-İğdır-Nahcivan demiryolu gibi büyük kamu yatırımlarına ev sahipliği yapmaktadır. Ankara-Kars hızlı tren hattının tamamlanması ile şuan 17 saat olan yolculuk süresi 8 saate düşecektir.

Bakü-Tiflis-Kars demiryolunun ileri-geri bağlantıları düşünüldüğünde hattın Bakü'den sonra Hazar geçişi

ile Türkmenistan'a (devamında Çin'e) ulaştığı görülmektedir. Hat Kars'ın gerisinde Ankara, İstanbul (Marmaray), Bulgaristan, Sırbistan, Macaristan, Avusturya, İsviçre, Almanya, Fransa ve İngiltere'ye (Manş Tüneli vasıtasıyla) ulaşmaktadır. Bu durum Londra-Pekin demir yolu hattını tesis etmektedir. Bu hattın tamamlanması ile ilk etapta yılda 1 milyon yolcu ve 6,5 milyon ton yük, 2034 yılında ise 3 milyon yolcu ve 17 milyon ton yük taşıma kapasitesine ulaşılacağı tahmin edilmektedir.

Etüt çalışmaları devam eden Kars-İğdır-Nahcivan demiryolu projesinin ileri bağlantılarında Nahcivan'dan sonra Tebriz-Tahran-Zahedan ve İslamabad'a ulaşıldığı görülmektedir. Hattın yapılması ile hâlihazırda tek bağlantıyı oluşturan Van-Tebriz hattı dışında Erzurum-Erzincan-Sivas ve Ankara'ya doğrudan ulaşan yeni bir İstanbul-İslamabad koridoru oluşturulmuş olacaktır.

3.2.4. İşgücü

2011 yılında TRA2 Bölgesi'nde en çok istihdam sağlayan sektör %55,8'lik oranla tarım sektörü olmakla birlikte, toplam istihdamın yüzde 30,5'i hizmetler, %13,7'si ise sanayi sektöründe çalışmaktadır.

Genç nüfus olarak nitelendirilen 15-24 yaş arası nüfus ilin %20'sini, 15-64 yaş grubundaki çalışan nüfus ise il toplam nüfusunun %62'sini teşkil etmektedir.

Türkiye İş Kurumu'nun verilerine göre, 2011 yılı sonu itibarıyla veritabanına kayıtlı işsiz sayısı 6.554'ü erkek, 2.092'si kadın olmak üzere 9.046 kişidir. Yıl içerisinde İŞKUR İl Müdürlüğüne yapılan 6.348 başvurunun 1.777'si 15-24 (1.223 erkek / 554 kadın), 2.901'i (2.237 erkek / 634 kadın) 25-39 yaş aralığındadır. Başvuruların eğitim durumları incelendiğinde 1.225' inin ortaöğretim, 287'sinin ön lisans, 197'sinin ise lisans ve lisansüstü mezunu olduğu görülmektedir.

Bölgede kış aylarındaki iklim elverişsizliği nedeniyle tarım işletmelerinin faaliyete ara vermesi ile önemli bir işgücü atıl kalmaktadır. Bölgedeki sanayi ve hizmetler sektörünün gelişmesi için bu işgücü kullanılabilir. Bu durum özellikle emek yoğun olan sektörler için işgücü maliyetlerini azaltan bir faktör olabilir.

Nüfusun önemli bir bölümünün geçim kaynağı olan tarım ve hayvancılık faaliyetlerinde son yıllarda gerçekleştirilen hayvan hastalıkları ile mücadele, hayvan beslemesi, iyi tarım uygulamaları, model işletme ziyaretleri vb. çalışmalar mevcut beşeri sermayenin gelişmesine imkân tanımaktadır.

İlde yetişen nitelikli işgücü bakımından Kars'ta bulunan kız meslek ve teknik lisesi, teknik ve endüstri meslek lisesi, ticaret meslek lisesi ve sağlık meslek lisesi önem teşkil etmektedir. Aynı zamanda 2012 yılında inşaat işleri tamamlanan Haydar Aliyev Endüstri Meslek Lisesi'nin de yakın zamanda eğitim-öğretime başlaması beklenmektedir.

2012 yılı itibarıyla Kafkas Üniversitesi ön lisans, lisans ve lisansüstü programlarında eğitim öğretim gören öğrenci sayısı 13.003'tür. Üniversite bünyesinde hizmet veren 9 fakülte, 3 yüksekokul, 7 meslek yüksekokulu ve 1 devlet konservatuvarı her yıl düzenli olarak mezun vermektedir. Özellikle ilk öğrenci alımını bu yıl gerçekleştiren Mühendislik ve Mimarlık Fakültesi sanayi sektöründeki nitelikli işgücünün karşılanması konusunda ile katkı sağlayacaktır. Üniversite bünyesinde bulunan meslek yüksekokullarında, bölgenin önde gelen ve potansiyel teşkil eden sektörlerine yönelik işgücü de yetişmektedir. Bu bölümlerden bazıları gıda işleme, bitkisel ve hayvansal üretim, mobilya ve dekorasyon, tekstil teknolojileri, dış ticaret, finans ve bankacılık, seyahat turizm ve eğlence hizmetleridir.

3.2.5. Enerji, Yakıt ve Su

Tarım sektörüne yönelik olarak son yıllarda yapılan kamu yatırımları özellikle sulama alanında ihtiyaçların karşılanması açısından önem arz etmektedir. Söz konusu kamu yatırımları Bayburt Barajı, Çıldır II. Merhale Projesi ve Kars Barajı'dır.

1995 yılında temeli atılan Bayburt Barajı'nda 2008 yılı sonu itibariyle su tutulmaya başlanmıştır. Bu proje ile Selim Ovası'nda 5.237 hektarlık arazinin yıllık 14.44 hm³ su ile sulanması ve Kars şehir merkezinin 2050 yılına kadar yıllık 10.32 hm³ su ile içme ve kullanma suyunun temin edilmesi amaçlanmıştır. Kasım 2012 itibariyle bu projedeki fiziki gerçekleşme oranı % 98'dir.

Kars Barajı'ndan yaklaşık 25 km. uzunluğundaki iletim hattı ile Kars Merkez, Akyaka, Arpaçay, Digor ve Susuz ilçelerine bağlı köy yerleşimlerine ait toplam 47.578 hektar tarım arazisinin borulu sulama sistemiyle sulanması sağlanacaktır. Ayrıca barajdan alınacak su ile 2,24 MW kurulu gücündeki Çatma hidroelektrik santrali ile yıllık 9,76 milyon KWH enerji üretilecektir.

İlde akarsuların eğimlerinin fazlalığı ve bölgede çok sayıda vadi olması nedeniyle hidroelektrik enerji potansiyeli yüksek olup hâlihazırda Çıldır'da Zorlu Enerji'ye ait HES faaliyettedir.

Kars ve Sarıkamış şehir merkezi haricinde diğer ilçelerde doğalgaz kullanımı başlamıştır. Yakın dönem içerisinde Organize Sanayi Bölgesi doğalgaz kullanımına geçilmesi beklenmektedir.

3.2.6. Sosyal ve Kültürel Çevre

Türk halkının yıllarca süren göçebe yaşamı ve buna bağlı olarak tarım ve hayvancılık faaliyetleri ile uğraşması bölgede bu kültürün günümüze kadar ulaşmasını sağlamıştır. Bölge halkının bu yöndeki kültürel değerlerinin yanı sıra üniversite ve üretici birlikleri de faaliyetlerin gelişmesine yardımcı olan önemli etkenler arasındadır. 1982 yılında ilk olarak Atatürk Üniversitesi bünyesinde kurulan Veterinerlik Fakültesi, akademik kadrosu klinikleri ve altyapı imkânlarıyla hayvan ve insan sağlığına ilişkin sorunlara ve bölge hayvancılığına yönelik bilimsel çalışmalarını sürdürmektedir.

Kars'ta 19 Tarım Kredi Kooperatifi ve üç adet yetiştiriciler birliği bulunmaktadır. Hayvansal üretimin geliştirilmesi amaçlı faaliyet gösteren bu birlikler, veterinerlik hizmetleri, yem ve malzeme satışı, ırk ıslahı ve kayıt tutma gibi faaliyetlerde bulunmaktadır.

Son yıllardaki örgütlenmelerin bir kısmı Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı ve Avrupa Birliği'nin tarımsal desteklerinden faydalanmak için gerekli olan yasal zorunluluklardan kaynaklanmaktadır. Buna rağmen, kooperatif ve birlik gibi örgütler hem sayı hem de nitelik olarak yeterli olduğu söylenemez.

Sanayi ve ticaret alanında Ticaret ve Sanayi Odası, Esnaf ve Sanatkârlar Odaları Birliği, Ticaret Borsası, Organize Sanayi Bölgesi Müdürlüğü işletmelere iktisadi, sınai ve ticari faaliyetlerine desteklerini sürdürmektedir. Bununla birlikte SERKA, KOSGEB ve TKDK gibi kurumların işletmelerin mevcut kapasitelerini artırmaya ve girişimcilik kültürünü geliştirmeye yönelik faaliyetleri bulunmaktadır.

Yapılan çalışmalar ve yatırımlar sayesinde bölge tarih boyunca ifa ettiği köprü vazifesini yakın zamanda daha nitelikli olarak yerine getirecek ve Avrupa ile Kafkasya'yı, Orta Asya'yı ve Uzak Asya'yı daha da yakınlaştıracaktır. Bu durum ildeki sanayi ve ticaret sektörünün de gelişmesine olanak tanıyacaktır.

İl ülkemizin başlıca kış turizmi merkezlerinden biri olup kültür turizmi açısından da tarihin eski dönemlerine uzanan antik kalıntıları ve ören yerleri ile bir cazibe merkezi olması dolayısıyla yerli ve yabancı turistlerin ilgisini çekmektedir. Halkın etnik yapısı ve ilin sosyo-kültürel ortamı da misafir kabul etmeye uygun bir ortam oluşturduğundan turizmin gelişmesi için uygun zemin bulunmaktadır. Gerekli altyapı ve üstyapı yatırımlarının yapılması ile söz konusu sosyo-kültürel yapı bölgeye ekonomik girdi olarak değer yaratabilecektir.

3.2.7. İklim Koşulları

Büyük bir plato üzerinde bulunan Kars ilinde bitki örtüsü genel olarak bozkır görünümündedir. İlde kışlar oldukça soğuk ve sert, kısa süren yazlar ise yağışlı geçmektedir. Meteoroloji Genel Müdürlüğü verilerine göre, il geneli ortalama sıcaklık 4,8 °C olup, kış mevsiminde -36,6 °C, yazın ise 35,4 °C'ye varan sıcaklık ölçümleri yapılmıştır. Kars'ta en çok yağış yaz mevsiminde, en az yağış ise kış mevsiminde gerçekleşmektedir.

Tarımın büyük oranda iklim koşullarına bağlı olması ilin tarımsal üretimi ve gelişmesini etkilemektedir. Aynı zamanda bölge içinde görülen mekânsal farklılıklar, tarımsal üretim çeşitliliğini ve seviyesini değiştirebilmektedir.

İldeki tarımsal üretim desenini büyük ölçüde doğal koşullar ve arazinin yapısı belirlemektedir. Aras Çukurluğunda yer alan Kağızman ve Digor ilçelerinde rakım oldukça düşük, iklim daha ılımandır. İldeki sebze ve meyve üretimi daha çok bu bölgede yapılmaktadır. Merkez, Sarıkamış, Selim ve Susuz ilçelerinin bulunduğu Kars Platosu yüksek rakımlı olup, bu ilçelerde sert karasal iklim hâkimdir. Arpaçay ve Akyaka ilçelerinin yer aldığı Arpaçay Havzası geniş düzlüklerle kaplıdır. Soğuk ve sert karasal iklim özelliklerinin hâkim olduğu ilde ağırlıklı olarak kuru tarım yapılmaktadır.

Bölgede yer alan imalat sanayi işletmelerinin üretimini olumsuz etkileyen sert iklim koşulları OSB ve KSS'ye yakın dönem içerisinde gelmesi beklenen doğalgaz altyapısı ile etkisini yitirecektir. Kış aylarındaki iklim koşulları köy yolları da dâhil olmak üzere ulaşımı çok fazla etkilememektedir.

İlde yaz aylarının çok sıcak olmaması ve yağışlı olması kültür turizmi ve doğa yürüyüşü (trekking) ile ilgilenen insanların daha rahat hareket etmeleri ve İl genelindeki zengin endemik bitki çeşitliliği açısından avantajlıdır.

3.2.8. Çevre Koşullarına Uygunluk

İldeki mevcut sanayi tesislerinin sayısının az olması ve genel olarak çevreyi kirletici olmamaları nedeniyle atıkların, çevreye zarar vermeyecek hale getirilmesi konusunda ilde sanayi tesisleri bazında ve OSB bünyesinde bugüne kadar çalışma yapılmamıştır.

İlde 2010 yılı için 5 adet firma, Ambalaj Atıkları Kontrol Yönetmeliğine uygun olarak piyasaya ürün süren firma olarak kayıtlıdır. İlde Kars Belediyesi'nin lisanslı toplama-ayırma tesisi bulunmaktadır. İl hastanelerindeki tıbbi atık miktarı 372 kg/gün, 134.558 kg/yıl olarak gerçekleşmekte, tıbbi atıklar özel çukurlarda kireçlenerek gömülmektedir.³³

İl sınırları içerisinde düzenli katı atık depolama tesisi bulunmamaktadır. Evsel nitelikli katı atıklar İl merkezine yaklaşık 4 km uzaklıktaki bir alanda depolanmaktadır.

İlde tehlikeli atık sınıfına girmeyen cürufların depolanması, bertarafı ve geri kazanımı ile ilgili sorunlar mevcuttur. İlde faaliyete henüz geçememiş ÇED süreci tamamlanmış Düzenli Depolama Sahası İnşaatı bulunmaktadır. Bu çerçevede ÇED olumlu kararı alınmış olan 4.234.000 metreküp kapasiteli Düzenli Depolama Tesisinin hayata geçmesiyle birlikte 145.000 nüfusa hizmet vermesi, günde 194.300 kg atığın depolanması beklenmektedir.

İlde süt ürünleri sektörünün önemli bir atığı olan peynir altı suyunun değerlendirilmesi ve çevreye etkilerinin ortadan kaldırılması amacıyla Organize Sanayi Bölgesi'nde hem ortak kullanımlı hem de özel bir şirket tarafından 2 adet peynir altı suyu tesisinin kurulması planlanmaktadır. Özel teşebbüse ait tesisin inşaatı devam etmektedir.

³³ Türkiye Çevre Durum Raporu, T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2011.

İlde koruma altına alınan Kuyucuk Gölü ve çevresi ile hem orman hem de turizm alanı olan Sarıkamış çevresi haricinde yapılacak yatırımlarla ilgili çevre kirliliği konusunda özel öneme sahip başka bölge bulunmamaktadır.

3.2.9. Özendirme Önlemleri

15 Haziran 2012 tarih ve 2012/3305 sayılı “Yatırımlarda Devlet Yardımları Hakkında Karar” ile yürürlüğe giren yeni teşvik sisteminde Kars ili altıncı bölge illeri arasında yer almıştır. Böylece minimum yatırım tutarı olan 500.000 TL'nin üzerindeki tüm yatırımlar, sektör ayrımı yapılmaksızın (Türkiye’de desteklenmeyen sektörler hariç) bölgesel desteklerden yararlanabilecektir.

Hazine Teşvik Sistemi kapsamında belirlenen destek unsurları yatırım yeri tahsisi, faiz desteği, gümrük vergisi muafiyeti, KDV istisnası, işçi ve işveren hissesi desteği, gelir vergisi stopajı ve vergi indirimidir.

Buna ek olarak son dönemde Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı'nın çiftçiye gübre, mazot, organik tarım, hayvan başı ödemeler, yem ekimi vb. konularda desteklerini artırmıştır. Ayrıca DAP ve KKYDP kapsamında makine alımı sulama sistemi tarım ve tarıma dayalı sanayi işletmelerinin kurulması için destek sağlamaktadır.

İlde faaliyet gösteren KOSGEB, TKDK ve SERKA'nın tarım, hayvancılık, imalat sanayi, ticaret ve turizm sektörlerinde ilin ihtiyaçlarına ve potansiyeline göre faaliyet göstermesi ve destek vermesi bölgedeki yatırım ve yatırımcılar için önemli teşvikler sağlamaktadır. Bölgede yapılacak turizm yatırımları için Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın arazi tahsisini de içeren destekleri bulunmaktadır.

3.2.10. Yan Sanayiye Yakınlık

İlde süt ve süt ürünleri sektörü de dâhil olmak üzere sektörlere yönelik yan sanayi gelişmemiştir. Makine, teçhizat vb. ürünler bölge dışından temin edilmektedir. Orta Anadolu illeri en yakın yan sanayi ürünü tedarikçileri olarak öne çıkmaktadır.

3.2.11. Üst Düzey Yöneticilerin Teknik Personelin Sağlanması

İlde gerçekleştirilen ve üst düzey yönetici/teknik personel gerektiren yatırım alanlarında firmaların bu ihtiyacının bir kısmını bölgedeki beşeri sermayeden bir kısmını ise bölge dışından karşıladığı bilinmektedir.

Kafkas Üniversitesi bünyesinde Eğitim Fakültesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Diş Hekimliği Fakültesi, Tıp Fakültesi, Veterinerlik Fakültesi, İlahiyat Fakültesi, Mühendislik ve Mimarlık Fakültesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Devlet Konservatuarı, 7 Meslek Yüksekokulu, 2 Sağlık Yüksekokulu, Yabancı Diller Yüksekokulu, Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Fen Bilimleri Enstitüsü, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, 12 Araştırma ve Uygulama Merkezi faaliyet göstermektedir. Üniversitenin en köklü ve en önemli fakültelerinden biri olan Veterinerlik Fakültesi öğrencileri öğrenim dönemleri boyunca klinikler, laboratuvarlar ve bunun gibi uygulama alanlarında detaylı olarak eğitim görmektedir. Mezun olan öğrenciler gerek kamu gerek özel sektörde iş imkânı bulabilmektedirler.

2012 yılı itibarıyla öğrenci alımına başlayan Mimarlık ve Mühendislik Fakültesi bilgisayar, elektrik elektronik, endüstri, gıda, inşaat, kimya, makine, biyomühendislik ve mimarlık disiplinlerinde eğitim vermektedir. Mevcut teknik ve endüstri meslek liseleri, meslek yüksekokullarında yetişen işgücü ile düşünüldüğünde teknik personelin sağlanması konusunda herhangi bir sorunun yaşanmayacağı öngörülmektedir.

İldeki Tıp Fakültesi Hastanesinin varlığı ve Diş Hekimliği Fakültesinin faaliyete geçecek olması, Sağlık Meslek Yüksekokulu sağlık sektöründe yeterli altyapı imkânlarının tamamlanmasıyla bölge ihtiyacını karşılamaya yönelik hizmetlerin sağlanacağı düşünülmektedir.

Kafkas Üniversitesi Sarıkamış Meslek Yüksekokulu otel, lokanta ve ikram hizmetleri ile seyahat, turizm

ve eğlence hizmetleri bölümlerinde turizm sektörüne gerekli işgücünü yetiştirmektedir. Aynı zamanda söz konusu meslek yüksekokulunda bulunan dış ticaret bölümünün dört yıllık bir program kapsamında değerlendirileceği Kafkas Üniversitesi yetkililerince ifade edilmiştir. Buna ek olarak üniversitenin bir çağrı merkezi bölümü açma planı bulunmaktadır.

3.2.12. İletişim İmkânları

Kars telekomünikasyon bakımından gerekli teknik altyapıya sahiptir. Gerek internet hizmetleri gerek telefon hizmetleri açısından ilin ihtiyacını karşılayacak düzeyde altyapı sunulmaktadır. İl merkezinin büyük çoğunluğunda ve üniversite kampüsünde fiber optik kablo altyapısı mevcuttur. İlde 2012 yılı içerisinde kurulmuş olan çağrı merkezi yatırımlar için ihtiyaç duyulan bu altyapının bir kanıtı olarak değerlendirilebilir.

3.2.13. Arazi Durumu

Tarım arazilerinin alanı ilin toplam yüzölçümünün %34'ünü oluşturmaktadır. Tarım arazilerinin yüzde 43,8'i sulanabilir olmasına rağmen, hâlihazırda bu arazilerin ancak yüzde 27,3'ü sulanmaktadır. Yapımı devam eden Kars, Selim ve Çıldır II. Merhale projelerinin ardından yaklaşık 55.000 hektar tarım arazisinin sulanması sağlanacaktır.

Kars'ta arazi kullanımında çayır ve meraların payı yüksektir. Çayır ve mera alanları yüzde 32,3'lük oran ile Türkiye ortalamasının (yüzde 18,7) yaklaşık 2 katıdır. Bu durum mera hayvancılığının yoğun bir şekilde yapılabilmesine imkân sağlamaktadır.

İl, zengin flora yapısı ve geniş çayır-mera alanları ile başta arıcılık faaliyetleri olmak üzere önemli bir potansiyele sahiptir. Yapılan araştırmalarda arıların bal özü alabileceği 600'ün üzerinde bitki çeşidi olduğu belirlenmiştir.

Tarım arazilerinin parçalı ve ekonomik işletmeye yetmeyen büyüklükte olması, yeterli tapulaştırma çalışmalarının yapılamaması, arazi amenajmanının yapılmamış olması ve bilinçsiz otlatma bölgedeki arazi kullanımına ait sorunlardır. Bu doğrultuda tarım arazilerinin parçalanmasının önlenmesi, parçalı arazilerin toplulaştırılması, az topraklı ve topraksız çiftçilerin yeterli gelir elde edebilecekleri tarımsal aile işletmeleri kurabilecek şekilde topraklandırılmaları gerekmektedir.

Tapu Kadastro İl Müdürlüğü'nün 2012 yılı Temmuz ayı verilerine göre ilde kadastro işlemi tamamlanan arsaların oranı %98'dir. İl genelinin neredeyse tamamının tapulaştırma işlemlerinin istenilen düzeyde olmaması, yeni yatırımlar açısından arazi durumunda bir sorun yaşamayacağını göstermektedir. Bununla birlikte arazi konusunda yerel otoriteler ve hazine teşvikleri aracılığıyla arsa tahsisinin gerçekleştirilmesi mümkündür.

Organize Sanayi Bölgesi'nde yer alan 88 parselin 83'ü tahsis edilmiş olup, bölgedeki doluluk oranı %93,2'dir. Son dönemde, kalan parsellerin küçük parsellere bölünerek OSB'de daha fazla işletmenin yer almasına yönelik çalışmalar yürütülmektedir.

Kars'ta proje aşamasında olan ve imar planı, fizibilite çalışmaları için kamu yatırımında kaynak aktarılmasına yönelik karar alınan Kars Besi OSB'nin faaliyete geçmesi ile hayvancılık yatırımları için organize arazi imkânı sağlanacaktır.

Sarıkamış Kayak Merkezi'nde ve Kars kent merkezinde kamu ve özel mülkiyetinde bulunan turizm yatırımı yapılabilecek boş arazi ve bina bulunmaktadır.

Not: Kuruluş yeri faktörleri arasında yer alan “Toplam Yatırım Tutarı, İşletme Sermayesi İhtiyacı ve Finansman Olanakları” ile “Arşanın Maliyeti Topografik Yapısı ve İnşaat Maliyeti” faktörleri her bir yatırım konusu için ayrıca değerlendirilmiş olup bu başlıkta konuyla ilgili genel bir değerlendirmeye yer verilmemiştir.

3.2.14. Yatırım Değerlendirmeleri

3.2.14.1. Tarım ve Hayvancılık

		Faktör Ağırlığı	Süt İnekçiliği		Damızlık İnek Yetiştiriciliği		Et Besiciliği		Koyun Yetiştiriciliği	
			Puan	Faktör	Puan	Faktör	Puan	Faktör	Puan	Faktör
1.	Pazar Olanakları	3	10	30	10	30	10	30	7	21
2.	Yardımcı Malzeme ve Hammadde Kaynaklarına Yakınlık	2	9	18	9	18	9	18	9	18
3.	Taşıma	1	8	8	9	9	9	9	9	9
4.	İşgücü	1	9	9	9	9	9	9	8	8
5.	Enerji, Yakıt ve Su	2	9	18	9	18	9	18	9	18
6.	Arazi Durumu	3	9	27	9	27	9	27	9	27
7.	Sosyal ve Kültürel Çevre	1	10	10	10	10	10	10	7	7
8.	İklim Koşulları	3	8	24	8	24	8	24	5	15
9.	Özendirme Önlemleri	2	10	20	10	20	10	20	7	14
10.	Toplam Yatırım Tutarı, İşletme Sermayesi İhtiyacı ve Finansman Olanakları	2	8	16	7	14	7	14	7	14
			A	180	A	179	A	179	B	151
		Faktör Ağırlığı	Arıcılık		Kaz Yetiştiriciliği		Yumurta Tavukçuluğu		Su Ürünleri	
			Puan	Faktör	Puan	Faktör	Puan	Faktör	Puan	Faktör
1.	Pazar Olanakları	3	10	30	8	24	6	18	6	18
2.	Yardımcı Malzeme ve Hammadde Kaynaklarına Yakınlık	2	8	16	9	18	7	14	5	10
3.	Taşıma	1	8	8	8	8	8	8	6	6
4.	İşgücü	1	8	8	9	9	8	8	7	7
5.	Enerji, Yakıt ve Su	2	8	16	9	18	8	16	7	14
6.	Arazi Durumu	3	9	27	9	27	9	27	8	24
7.	Sosyal ve Kültürel Çevre	1	8	8	9	9	6	6	7	7
8.	İklim Koşulları	3	6	18	9	27	6	18	6	18
9.	Özendirme Önlemleri	2	8	16	7	14	6	12	5	10
10.	Toplam Yatırım Tutarı, İşletme Sermayesi İhtiyacı ve Finansman Olanakları	2	9	18	7	14	7	14	7	14
			A	165	A	168	B	141	B	128

	Faktör Ağırlığı	Endemik Bitki Yetiştiriciliği		Organik Tarım Ürünleri Üretimi		Buğdaygil Yem Bitkileri		Meyvecilik (Kagızman)	
		Puan	Faktör	Puan	Faktör	Puan	Faktör	Puan	Faktör
1.	Pazar Olanakları	8	24	8	24	9	27	7	21
2.	Yardımcı Malzeme ve Hammadde Kaynaklarına Yakınlık	9	18	6	12	8	16	8	16
3.	Taşıma	8	8	7	7	8	8	8	8
4.	İşgücü	8	8	7	7	9	9	9	9
5.	Enerji, Yakıt ve Su	9	18	7	14	9	18	7	14
6.	Arazi Durumu	8	24	7	21	7	21	7	21
7.	Sosyal ve Kültürel Çevre	8	8	7	7	8	8	9	9
8.	İklim Koşulları	7	21	6	18	7	21	6	18
9.	Özendirme Önlemleri	6	12	8	16	8	16	8	16
10.	Toplam Yatırım Tutarı, İşletme Sermayesi İhtiyacı ve Finansman Olanakları	7	14	8	16	7	14	7	14
		B	155	B	142	B	158	B	146

3.2.14.2. Sanayi ve Hizmetler

	Faktör Ağırlığı	Et Ürünleri / Şarküteri		Süt Ürünleri (Peynir Üretimi)		Bal Üretimi ve Paketleme Tesisi		Pestil Köme (Kağızman)	
		Puan	Faktör	Puan	Faktör	Puan	Faktör	Puan	Faktör
1.	3	8	24	9	27	9	27	9	27
2.	2	8	16	7	14	6	12	8	16
3.	1	8	8	9	9	8	8	9	9
4.	2	8	16	9	18	9	18	8	16
5.	1	8	8	8	8	8	8	8	8
6.	1	8	8	8	8	8	8	8	8
7.	1	9	9	10	10	8	8	9	9
8.	1	8	8	7	7	8	8	7	7
9.	2	8	16	7	14	8	16	8	16
10.	2	10	20	10	20	9	18	8	16
11.	1	7	7	7	7	7	7	7	7
12.	2	7	14	7	14	7	14	6	12
13.	1	8	8	8	8	8	8	8	8
14.	2	8	16	8	16	7	14	8	16
15.	1	6	6	7	7	7	7	7	7
16.	2	8	16	8	16	8	16	8	16
		A	200	A	203	B	197	B	198

	Faktör Ağırlığı	Küp Şeker		Karma Yem Üretim Tesisi		Deri İşleme		Soğuk Hava Deposu	
		Puan	Faktör	Puan	Faktör	Puan	Faktör	Puan	Faktör
1.	3	7	21	9	27	7	21	7	21
2.	2	7	14	9	18	9	18	7	14
3.	1	8	8	8	8	8	8	8	8
4.	2	8	16	8	16	9	18	8	16
5.	1	8	8	8	8	8	8	8	8
6.	1	8	8	8	8	6	6	8	8
7.	1	8	8	8	8	7	7	7	7
8.	1	8	8	8	8	8	8	7	7
9.	2	7	14	8	16	4	8	7	14
10.	2	8	16	8	16	8	16	8	16
11.	1	6	6	8	8	5	5	7	7
12.	2	7	14	8	16	7	14	7	14
13.	1	8	8	8	8	8	8	8	8
14.	2	6	12	7	14	6	12	6	12
15.	1	7	7	8	8	4	4	6	6
16.	2	8	16	8	16	8	16	8	16
		B	184	A	203	B	177	B	182

	Faktör Ağırlığı	İnşaat Malzemeleri Üretimi		Isı Yalıtım Malzemeleri		Tuğla ve Kiremit Üretim Tesisi		Biyogaz Tesisi	
		Puan	Faktör	Puan	Faktör	Puan	Faktör	Puan	Faktör
1. Pazar Olanakları	3	8	24	9	27	8	24	10	30
2. Yardımcı Malzeme ve Ham-madde Kaynaklarına Yakınlık	2	7	14	7	14	7	14	8	16
3. Taşıma	1	7	7	8	8	8	8	9	9
4. İşgücü	2	8	16	8	16	8	16	8	16
5. Enerji, Yakıt ve Su	1	8	8	8	8	7	7	8	8
6. Arsamın Maliyeti, Topoğrafik Yapısı ve İnşaat Maliyeti	1	8	8	8	8	9	9	9	9
7. Sosyal ve Kültürel Çevre	1	7	7	7	7	8	8	8	8
8. İklim Koşulları	1	7	7	7	7	5	5	7	7
9. Çevre Koşullarına Uygunluk	2	7	14	9	18	7	14	7	14
10. Özendirme Önlemleri	2	8	16	8	16	8	16	9	18
11. Yan Sanayiye Yakınlık	1	7	7	7	7	6	6	7	7
12. Üst Düzey Yöneticilerin ve Teknik Personelin Sağlanması	2	6	12	6	12	6	12	6	12
13. İletişim İmkanları	1	8	8	8	8	9	9	8	8
14. Toplam Yatırım Tutarı, İşletme Sermayesi İhtiyacı	2	7	14	7	14	6	12	6	12
15. Finansman İmkanları ve Bankacılık Hizmetlerinden Yararlanma	1	7	7	7	7	8	8	8	8
16. Diğer (Güvenlik ve Milli Savunmaya Uygunluk vs.)	2	8	16	8	16	8	16	8	16
		B	185	B	193	B	184	B	198

	Faktör Ağırlığı	Hidroelektrik Santrali		Ambalaj Malzemeleri Üretimi		Plastik Ürün İmalatı		Temizlik Malzemeleri	
		Puan	Faktör	Puan	Faktör	Puan	Faktör	Puan	Faktör
1.	3	10	30	7	21	8	24	7	21
2.	2	5	10	7	14	7	14	5	10
3.	1	7	7	8	8	8	8	7	7
4.	2	7	14	7	14	7	14	8	16
5.	1	8	8	8	8	8	8	6	6
6.	1	6	6	8	8	8	8	8	8
7.	1	6	6	7	7	7	7	7	7
8.	1	5	5	8	8	8	8	7	7
9.	2	5	10	7	14	8	16	6	12
10.	2	7	14	7	14	7	14	8	16
11.	1	5	5	6	6	6	6	5	5
12.	2	4	8	6	12	6	12	4	8
13.	1	6	6	8	8	8	8	8	8
14.	2	5	10	7	14	7	14	5	10
15.	1	6	6	7	7	7	7	6	6
16.	2	7	14	8	16	8	16	8	16
		B	159	B	179	B	184	B	163

	Faktör Ağırlığı	Tarım Makineleri İmalatı		Tarım ve Veterinerlik İlaçları		Metal Ürünleri İmalatı		Orman ve Orman Ürünleri İmalatı	
		Puan	Faktör	Puan	Faktör	Puan	Faktör	Puan	Faktör
1. Pazar Olanakları	3	9	27	8	24	8	24	8	24
2. Yardımcı Malzeme ve Hammadde Kaynaklarına Yakınlık	2	8	16	4	8	7	14	7	14
3. Taşıma	1	8	8	7	7	8	8	8	8
4. İşgücü	2	9	18	8	16	8	16	7	14
5. Enerji, Yakıt ve Su	1	8	8	6	6	8	8	7	7
6. Arsanın Maliyeti, Topoğrafik Yapısı ve İnşaat Maliyeti	1	8	8	8	8	8	8	8	8
7. Sosyal ve Kültürel Çevre	1	9	9	6	6	8	8	7	7
8. İklim Koşulları	1	7	7	8	8	8	8	6	6
9. Çevre Koşullarına Uygunluk	2	8	16	5	10	8	16	7	14
10. Özendirme Önlemleri	2	9	18	8	16	8	16	8	16
11. Yan Sanayiye Yakınlık	1	7	7	4	4	7	7	7	7
12. Üst Düzey Yöneticilerin ve Teknik Personelin Sağlanması	2	7	14	4	8	7	14	7	14
13. İletişim İmkanları	1	8	8	8	8	8	8	8	8
14. Toplam Yatırım Tutarı, İşletme Sermayesi İhtiyacı	2	8	16	5	10	7	14	7	14
15. Finansman İmkanları ve Bankacılık Hizmetlerinden Yararlanma	1	8	8	5	5	8	8	7	7
16. Diğer (Güvenlik ve Milli Savunmaya Uygunluk vs.)	2	8	16	8	16	8	16	8	16
		A	204	B	160	B	193	B	184

	Faktör Ağırlığı	Örme Eşya ve Konfeksiyon		Konfeksiyon ve Hazır Giyim		El Halıcılığı		Konut	
		Puan	Faktör	Puan	Faktör	Puan	Faktör	Puan	Faktör
1.	3	7	21	7	21	4	12	10	30
2.	2	4	8	4	8	7	14	7	14
3.	1	6	6	6	6	6	6	7	7
4.	2	8	16	8	16	8	16	7	14
5.	1	8	8	8	8	8	8	8	8
6.	1	8	8	8	8	8	8	6	6
7.	1	7	7	7	7	8	8	8	8
8.	1	7	7	7	7	8	8	6	6
9.	2	8	16	8	16	8	16	7	14
10.	2	10	20	10	20	8	16	5	10
11.	1	6	6	6	6	7	7	6	6
12.	2	5	10	5	10	6	12	6	12
13.	1	8	8	8	8	8	8	8	8
14.	2	7	14	7	14	7	14	6	12
15.	1	7	7	7	7	6	6	7	7
16.	2	8	16	8	16	8	16	8	16
		B	178	B	178	B	175	B	178

	Faktör Ağırlığı	Kış Turizm Oteli (Sarıkamış) Yatırımı		Kars Kent Merkezi Otel Yatırımı		Nitelikli Eğlence-Dinlence Tesisi		Apart Daire ve Öğrenci Yurdu	
		Puan	Faktör	Puan	Faktör	Puan	Faktör	Puan	Faktör
1. Pazar Olanakları	3	7	21	9	27	8	24	10	30
2. Yardımcı Malzeme ve Hammadde Kaynaklarına Yakınlık	2	7	14	8	16	7	14	8	16
3. Taşıma	1	8	8	9	9	9	9	8	8
4. İşgücü	2	8	16	8	16	8	16	9	18
5. Enerji, Yakıt ve Su	1	8	8	8	8	8	8	9	9
6. Arsanın Maliyeti, Topoğrafik Yapısı ve İnşaat Maliyeti	1	6	6	6	6	6	6	9	9
7. Sosyal ve Kültürel Çevre	1	8	8	8	8	8	8	9	9
8. İklim Koşulları	1	7	7	8	8	7	7	8	8
9. Çevre Koşullarına Uygunluk	2	9	18	9	18	9	18	8	16
10. Özendirme Önlemleri	2	9	18	9	18	8	16	9	18
11. Yan Sanayiye Yakınlık	1	8	8	8	8	8	8	8	8
12. Üst Düzey Yöneticilerin ve Teknik Personelinin Sağlanması	2	7	14	7	14	7	14	8	16
13. İletişim İmkanları	1	8	8	8	8	8	8	8	8
14. Toplam Yatırım Tutarı, İşletme Sermayesi İhtiyacı	2	7	14	8	16	7	14	8	16
15. Finansman İmkanları ve Bankacılık Hizmetlerinden Yararlanma	1	8	8	8	8	7	7	8	8
16. Diğer (Güvenlik ve Milli Savunmaya Uygunluk vs.)	2	8	16	8	16	8	16	8	16
		B	192	A	204	B	193	A	213

	Faktör Ağırlığı	Çağrı Merkezi		AVM		Özel Hastane		Yetkili Servis	
		Puan	Faktör	Puan	Faktör	Puan	Faktör	Puan	Faktör
1.	3	9	27	7	21	10	30	7	21
2.	2	8	16	6	12	7	14	7	14
3.	1	8	8	8	8	8	8	8	8
4.	2	10	20	8	16	8	16	8	16
5.	1	8	8	8	8	8	8	8	8
6.	1	8	8	8	8	8	8	8	8
7.	1	9	9	8	8	9	9	7	7
8.	1	8	8	8	8	8	8	7	7
9.	2	8	16	8	16	8	16	8	16
10.	2	9	18	6	12	9	18	6	12
11.	1	8	8	8	8	8	8	6	6
12.	2	7	14	8	16	7	14	6	12
13.	1	8	8	8	8	8	8	8	8
14.	2	8	16	6	12	7	14	8	16
15.	1	8	8	7	7	7	7	6	6
16.	2	8	16	8	16	8	16	8	16
		A	208	B	184	A	202	B	181

4. YATIRIM YAPILABİLECEK ALANLAR

Bir ekonomide yatırım yapma kararını etkileyen pazar olanakları, hammadde ve altyapı kaynaklarına yakınlık, taşıma, işgücü, yan sanayiye yakınlık vb. birçok faktör vardır. Bununla birlikte ildeki coğrafi yapı, beşeri kaynaklar, teknik ve sosyal altyapı, tarımsal yapı, doğal kaynaklar, sanayi, ticaret ve hizmet sektörleri ile finansman olanakları ilin mevcut durumunu ve potansiyelini ortaya koyan başlıca alanlardır. Yatırım yapılabilecek alanların tespitinde esas olan; yerli veya yabancı yatırımcıların yatırım kararlarını etkileyen kuruluş yeri faktörlerinin objektif bir şekilde değerlendirilmesidir.

Bu bölümde, yatırım ortamı değerlendirilerek kuruluş faktörlerine göre ele alınan ve gerek talep-pazar-kaynak gerekse yatırım boyutları, karlılık ve risk derecesi bakımından sorunlu bulunmadığı düşünülen girişimler daha detaylı incelenmiştir. 44 ayrı yatırım alanında yapılan inceleme sonucunda 13 adet yatırım A Grubu, 31 adet yatırım ise B grubu olarak değerlendirilmiştir. İncelemede C Grubu olarak değerlendirilen yatırımlara bu çalışmada yer verilmemiştir.

Sektör Adı	Faaliyet Alanı	Puan	Kategori
Tarım ve Hayvancılık	Süt İnekçiliği	180	A
	Damızlık İnek Yetiştiriciliği	179	A
	Et Besiciliği	179	A
	Koyun Yetiştiriciliği	151	B
	Arıcılık	165	A
	Kaz Yetiştiriciliği	168	A
	Yumurta Tavukçuluğu	141	B
	Su Ürünleri	128	B
	Endemik Bitki Yetiştiriciliği	155	B
	Organik Tarım Ürünleri Üretimi	142	B
	Buğdaygil Yem Bitkileri	158	B
	Meyvecilik (Kağızman)	146	B

Sektör Adı	Faaliyet Alanı	Puan	Kategori
Sanayi ve Hizmetler	Et Ürünleri/Şarküteri	201	A
	Süt Ürünleri (Peynir Üretimi)	203	A
	Bal Üretimi ve Paketleme Tesisi	197	B
	Pestil Köme Üretimi (Kağızman)	198	B
	Küp Şeker Üretimi	184	B
	Karma Yem Üretimi	203	A
	Deri İşleme	177	B
	İnşaat Malzemeleri Üretimi	185	B
	Isı Yalıtım Malzemeleri	193	B
	Tuğla ve Kiremit Üretim Tesisi	184	B
	Biyogaz Tesisi	198	B
	Hidroelektrik Santrali	159	B
	Ambalaj Malzemeleri Üretimi	179	B
	Plastik Ürün İmalatı	184	B
	Tarım Makineleri İmalatı	204	A
	Tarım ve Veterinerlik İlaçları	160	B
	Metal Ürünleri İmalatı	193	B
	Temizlik Malzemeleri	163	B
	Örme Eşya ve Konfeksiyon	178	B
	Konfeksiyon ve Hazır Giyim	178	B
	El Halıcılığı	175	B
	Kış Turizm Oteli	192	B
	Kars Kent Merkezi Otel Yatırımı	204	A
	Nitelikli Eğlence Dinlenme Tesisi	193	B
	Konut	178	B
	Apart Daire ve Öğrenci Yurdu	213	A
	Orman ve Orman Ürünleri	184	B
	Çağrı Merkezi	208	A
	AVM	184	B
	Özel Hastane	202	A
	Yetkili Servis	181	B
	Soğuk Hava Deposu	182	B

Aşağıda A Grubu olarak belirlenen 13 adet yatırım ve B Grubunun en yüksek puanlı 11 adet yatırım alanına ait değerlendirmeler yer almaktadır.

4.1. Süt İnekçiliği

Kuruluş Yeri Faktörleri		Faktör Ağırlığı	Puan	Faktör
1.	Pazar Olanakları	3	10	30
2.	Yardımcı Malzeme ve Hammadde Kaynaklarına Yakınlık	2	9	18
3.	Taşıma	1	8	8
4.	İşgücü	1	9	9
5.	Enerji, Yakıt ve Su	2	9	18
6.	Arazi Durumu	3	9	27
7.	Sosyal ve Kültürel Çevre	1	10	10
8.	İklim Koşulları	3	8	24
9.	Özendirme Önlemleri	2	10	20
10.	Toplam Yatırım Tutarı, İşletme Sermayesi İhtiyacı ve Finansman Olanakları	2	8	16
TOPLAM		A		180

İlde süt ve süt ürünleri imalatı Kars ve Ardahan illerinde irili ufaklı birçok mandıra tarafından yapılmaktadır. İl sanayisinin önemli kısmını oluşturan bu işletmeler yeterli hammadde bulamamalarından dolayı kurulu kapasitelerinin altında ve/veya mevsimsel olarak çalışmaktadır. Modern bir süt inekçiliği tesisi hem Kars hem Ardahan illerinde süt sanayisinin hammadde ihtiyacını karşılayacaktır.

Ayrıca Avrupa ortalamasının oldukça altında olan kişi başına süt tüketiminin artırılmasına yönelik ülke genelinde yürütülen politikalar ve desteklemeler süt ve süt ürünleri sektörünü geleceği olan önemli bir sektör olarak karşımıza çıkarmaktadır.

Gerek hayvancılığın sağladığı hammadde, gerekse tarihsel süreç içerisinde bölgede yaşayan halkın kültürel özelliklerinden olan kazanımlar, bölgede süt hayvancılığı ve süt ürünleri üretimini, özellikle de kaşar ve gravyer peyniri üretimini yaygın hale getirmiştir. Bölge halkı, sürekli etkileşim içerisinde buldukları Rus ve Kafkas halklarından öğrendikleri kaşar ve gravyer peyniri üretimini günümüze kadar sürdürmüşlerdir.³⁴ Bu yüzden böyle bir yatırımın hem sosyal ve kültürel çevre tarafından kabul göreceği hem de ihtiyaç duyulan işgücünün rahatlıkla karşılanacağı düşünülmektedir.

Süt sığırcılığına yapılacak yatırımlarla kısa vadede üretime geçiş imkanı bulunmaktadır. Süt, her gün üretilen ve kısa vadede paraya dönüştürülen bir üründür.

Sığırlar, başka türlü değerlendirilmesi mümkün olmayan mera bitkilerini, diğer kaba yemleri, tarımsal ürün ve gıda sanayi artıklarını değerlendirerek ekonomiye kazandırır. Sığırların gübresi, toprağın kalitesini artırdığı gibi beslenmesinde kullanılan bazı yem bitkileri de aynı fonksiyona sahiptir.

³⁴ Süt Sanayi Sektörü Mevcut Durum Analizi Raporu, T.C. Serhat Kalkınma Ajansı, 2012.

4.2. Damızlık Sığır Yetiştiriciliği

Kuruluş Yeri Faktörleri		Faktör Ağırlığı	Puan	Faktör
1.	Pazar Olanakları	3	10	30
2.	Yardımcı Malzeme ve Hammadde Kaynaklarına Yakınlık	2	9	18
3.	Taşıma	1	9	9
4.	İşgücü	1	9	9
5.	Enerji, Yakıt ve Su	2	9	18
6.	Arazi Durumu	3	9	27
7.	Sosyal ve Kültürel Çevre	1	10	10
8.	İklim Koşulları	3	8	24
9.	Özendirme Önlemleri	2	10	20
10.	Toplam Yatırım Tutarı, İşletme Sermayesi İhtiyacı ve Finansman Olanakları	2	7	14
TOPLAM		A		179

Ülke genelinde olduğu gibi bölgede de hayvancılık faaliyetlerinde verimlilik artışının sağlanmasında en önemli çözüm önerisi ırk ıslahının gerçekleştirilerek uyum sağlayabilen ve verimi yüksek ırkların yaygınlaştırılmasıdır.

Son yıllarda bu yönde uygulanan destekleme politikaları artarak devam etmektedir. Bu politikaların bir sonucu olarak Kars ve çevre illerinde on yıllık süreçte kültür ırkı sayısı %80 oranında artarken ve melez ırk hayvan varlığı 2 katına çıkmıştır. İlde büyükbaş hayvan varlığının büyük bir çoğunluğunu oluşturan et ve süt verimi kültür ve melez ırklara göre daha düşük olarak kabul edilen yerli sığır sayısı son 10 yılda %20 azalarak 400.000 seviyelerine kadar gerilemiştir.

Bölge illerinde yürütülen hayvancılık destek programları modern işletmelerin kurulabilmesi için yatırımcılara önemli artılar sunmaktadır. Bu kapsamda bölgeye uyum sağlayabilen kültür ya da melez ırkların alınması teşvik edilmektedir. Bölgede yapılacak ıslah çalışmaları için en yakın tesis Orta Anadolu'da olup, yetiştiriciler kültür ve melez hayvan ırklarını bölge dışından ya da yurtdışından yüksek maliyetler karşılığında temin etmektedir.

İlde kurulabilecek büyük ölçekli bir damızlık sığır yetiştiriciliği işletmesi Kars ve komşu illerdeki talepleri de karşılayarak büyük bir pazar ağına sahip olacaktır.

İlin tarım alanlarının çoğunluğunun yem bitkileri üretimine ayrılması ve ilde 2 adet yem fabrikasının bulunması yem ihtiyacının karşılanmasını sağlayabilecektir. Ayrıca diğer hammaddelere erişim hususunda bir zorluk yaşanmayacağı düşünülmektedir.

Kamu yatırımları ile birlikte ildeki ulaşım altyapısının son yıllarda gözle görülür bir iyileşme kaydettiği düşünüldüğünde gerek kuruluş aşamasında gerekse satış aşamasında taşıma yönünden bir sorunla karşılaşılacağı öngörülmektedir.

Bölgede temel uğraşının hayvancılık olduğu ve istihdamın büyük kısmının tarım sektöründe çalıştığı göz önünde bulundurulduğunda gerek-li işgücü kolaylıkla ve uygun bir maliyetle sağlanabilecektir. 30 yıllık geçmişi olan Vete-rinerlik Fakültesi ve 20 yıl önce kurulan Kaf-kas Üniversitesi teknik personel ihtiyacının karşılanmasında yatırımcılara imkân tanı-maktadır.

İldeki toprakların önemli bir kısmının çayır ve meralardan oluşması son dönemde gerçekleştirilen arazi toplulaştırmaları, ildeki arazilerin neredeyse tamamının tapulaştırma işlemlerinin tamamlanmış

olması arazi durumu bakımından bölgenin yatırım için uygunluğunu göstermektedir. Aynı zamanda ilde kurulacak olan Tarıma Dayalı İhtisas Organize Sanayi Bölgesi'nin hayata geçmesi ile hayvancılık yatırımları için organize arazi bulma olanağı olacaktır.

Bölge iklimi yem bitkileri ve mera hayvancılığına uygun bir yapıya sahip olmakla birlikte hayvanlara yem tedarikinin sağlanması halinde kış koşulları yatırımcıyı etkileyecek bir faktör olarak değerlendirilmemektedir.

Son dönemde ilde Kalkınma Ajansı, Tarım Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu gibi kurum ve kuruluşlar faaliyete geçmiştir. Bununla birlikte bölge önceliklerine göre yeniden düzenlenen Yatırımlarda Devlet Yardımları (Hazine Teşvikleri) ve Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı'nın daha kapsamlı hale getirilen hayvan yetiştiriciliği destekleri sektörün gelişmesine yönelik önemli artılar sunmaktadır.

4.3. Et Besiciliği

Kuruluş Yeri Faktörleri		Faktör Ağırlığı	Puan	Faktör
1.	Pazar Olanakları	3	10	30
2.	Yardımcı Malzeme ve Hammadde Kaynaklarına Yakınlık	2	9	18
3.	Taşıma	1	9	9
4.	İşgücü	1	9	9
5.	Enerji, Yakıt ve Su	2	9	18
6.	Arazi Durumu	3	9	27
7.	Sosyal ve Kültürel Çevre	1	10	10
8.	İklim Koşulları	3	8	24
9.	Özendirme Önlemleri	2	10	20
10.	Toplam Yatırım Tutarı, İşletme Sermayesi İhtiyacı ve Finansman Olanakları	2	7	14
TOPLAM		A		179

Ülkede kişi başına hayvansal protein tüketimi gelişmiş ülkelerin altındadır. Son dönemlerde kırmızı ete yönelik talep yurtdışından ithal edilen karkas verimi yüksek hayvanlardan karşılanmaktadır. Türkiye'de yaşayan nüfusun beslenme ve tüketim alışkanlıkları, genç nüfus ve nüfusun artan gelir seviyesi düşünüldüğünde bu faktörlerdeki her birimlik artış et mamullerinin daha yüksek oranda tüketileceğini göstermektedir. Çayır ve mera zenginliği ile büyükbaş hayvancılıkta ülkenin önde gelen merkezlerinden biri olan Kars-Ardahan yöresinde yetiştirilen hayvanların ülke genelindeki bilinirliği ve yurt içerisindeki talep fazlalığı kurulacak tesisin pazar şartları açısından büyük bir fırsat olarak değerlendirilebilir.

Söz konusu talep dolayısıyla yakın dönemde ülkedeki ve bölgedeki yerli ırkların ıslahı için kullanılmak üzere ülke ve bölgesel şartlara uygun nitelikte damızlık hayvan ithalatı yapılmıştır. Ayrıca hayvan sağlığında kullanılan aşılarda ve yem hammaddesi hem il içinden hem de bölge dışından rahatlıkla temin edilebilmektedir.

Türk halkının yemek kültürü et merkezli olup ülkemizdeki şehirleşme oranının yükselmesi, hayvansal protein tüketiminin öneminin anlaşılması ve toplumun sağlık konusunda daha bilinçli hâle gelmesi et ve et ürünlerindeki talebi olumlu etkileyen faktörler arasında ortaya çıkmaktadır.

Türkiye'de tarım ve hayvancılık sektöründe hayvansal ürünlerin üretimini teşvik edici, ürün kalitesini yükseltici ve pazarlama hizmetlerini iyileştirici destek mekanizmalarının yanı sıra et besiciliği için de pek çok destek mekanizması mevcuttur. Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı, Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu (TKDK) ve teşvik sistemi söz konusu başlıca destek mekanizmaları olup, Kars sektör itibarıyla ülkede en fazla desteklenen bölgelerden biridir.

4.4. Arıcılık

Kuruluş Yeri Faktörleri		Faktör Ağırlığı	Puan	Faktör
1.	Pazar Olanakları	3	10	30
2.	Yardımcı Malzeme ve Hammadde Kaynaklarına Yakınlık	2	8	16
3.	Taşıma	1	8	8
4.	İşgücü	1	8	8
5.	Enerji, Yakıt ve Su	2	8	16
6.	Arazi Durumu	3	9	27
7.	Sosyal ve Kültürel Çevre	1	8	8
8.	İklim Koşulları	3	6	18
9.	Özendirme Önlemleri	2	8	16
10.	Toplam Yatırım Tutarı, İşletme Sermayesi İhtiyacı ve Finansman Olanakları	2	9	18
TOPLAM		A		165

Arıcılık deyince ülkemizin ilk akla gelen yerlerinden birisi olan Kars'ta 600'ün üzerinde bitki çeşidi mevcuttur. Kars geniş meraları ve yazın uygun olan ikliminin yanı sıra Kafkas Arı Irkının da doğal yaşam alanıdır. Kars'ta üretilen bal ülkemizin her yanına yüksek fiyattan satılmakta olup Kars'taki hiçbir üreticinin pazar sorunu yoktur. Kars balı için hiçbir üreticinin markalaşma ve pazarlama çalışması olmamasına rağmen ellerindeki tüm balı rahatlıkla satabilmektedirler. Arazinin durumu, çevre koşulları, özendirme önlemleri gibi koşullar değerlendirildiğinde arıcılık yatırımı Kars'ta uygun bir yatırım alanı olarak öne çıkmaktadır.

4.5. Kaz Yetiştiriciliği ve Kaz Entegre Tesisi

Kuruluş Yeri Faktörleri		Faktör Ağırlığı	Puan	Faktör
1.	Pazar Olanakları	3	10	30
2.	Yardımcı Malzeme ve Hammadde Kaynaklarına Yakınlık	2	9	18
3.	Taşıma	1	8	8
4.	İşgücü	2	9	18
5.	Enerji, Yakıt ve Su	1	8	8
6.	Arsanın Maliyeti, Topografik Yapısı ve İnşaat Maliyeti	1	8	8
7.	Sosyal ve Kültürel Çevre	1	9	9
8.	İklim Koşulları	1	8	8
9.	Çevre Koşullarına Uygunluk	2	8	16
10.	Özendirme Önlemleri	2	9	18
11.	Yan Sanayiye Yakınlık	1	7	7
12.	Üst Düzey Yöneticilerin ve Teknik Personelin Sağlanması	2	8	16
13.	İletişim İmkânları	1	8	8
14.	Toplam Yatırım Tutarı, İşletme Sermayesi İhtiyacı	2	8	16
15.	Finansman İmkânları ve Bankacılık Hizmetlerinden Yararlanma	1	7	7
16.	Diğer (Güvenlik ve Milli Savunmaya Uygunluk vs.)	2	8	16
TOPLAM			A	211

Türkiye’de kaz yetiştiriciliği, Doğu ve Orta Anadolu Bölgeleri ile Ege Bölgesi’nin iç kısımları başta olmak üzere hemen her bölgesinde tarım ve hayvancılıkla uğraşan aileler tarafından yapılmaktadır. Mevcut itibarıyla geçimlik düzeyde yapılan kaz yetiştiriciliğinin önemli bir pazar olanağı bulunmaktadır. Kazın eti ve karaciğeri gıda olarak, tüyleri yastık ve yorgan yapımı ile soğuktan koruma amaçlı kaliteli yalıtım malzemesi olarak kullanılmaktadır. Avrupa’da, özellikle Fransa’da kaz etinin ve ciğerinin önemi büyük olup yıllık tüketimleri neredeyse tavuk eti kadardır. Bu doğrultuda ürünün ihraç imkânı ile birlikte imalat sanayi sektöründe çeşitli alanlarda kullanılması mümkündür.

Kazlar iyi otlatılabilen hayvanlar olduğundan dolayı yemleme maliyetlerinin bilimsel araştırmalar sonucunda diğer kanatlı hayvan yetiştiriciliğine göre %30 daha az olduğu ortaya çıkmıştır. Kaliteli çayır ve mera varlığına sahip olan ilde kaz yetiştirilmesi ve bakımı açısından diğer kanatlılara göre daha az maliyetlidir.

İldeki uluslararası havalimanı terminal binasının faaliyete geçmesi, Kars’ta kurulacak olan lojistik merkezi ile Bakü-Tiflis-Kars demiryolu yatırımlarının yanı sıra ilin yurtiçindeki ulaşım ağlarının sürekli olarak geliştirilmesi kazın yurtiçi ve yurtdışı pazarlara ulaştırılmasını kolaylaştıracaktır.

Genel olarak açık alanda yetiştirilen kazlar için barınakların ısınma maliyetleri diğer kanatlı hayvan barınaklarına göre daha düşüktür.

Bölgede genç işgücü potansiyelinin yanında sektör kadın istihdamı için uygundur. Bölgedeki birçok aile bu işle uğraştığından dolayı bu konuda tecrübeli işgücü bulunmasında herhangi bir sorunla karşılaşılmayacağı düşünülmektedir.

Diğer kanatlı hayvanlara nazaran birçok doğal fizyolojik avantaja sahip olan kaz, bölgenin sert iklim koşullarına kolaylıkla uyum sağlayabilmektedir. Hastalıklara dayanıklılığı da ilaç maliyetlerini azaltarak toplam maliyeti düşürmektedir.

Hazine teşviklerinde 6. Bölgede yer alan ilde yapılacak yatırımlar sektör ayrımı yapılmaksızın desteklenmektedir. Bununla birlikte yetiştiricilik alanında Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı’nın, imalat sanayi yönünden ise hem Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı hem Serhat Kalkınma Ajansı’nın destekleri bulunmaktadır.

Üniversitenin konuyla ilgili akademik birikimi ve veterinerlik fakültesinin mezun potansiyeli nitelikli işgücü ihtiyacının karşılanmasını sağlayacaktır.

4.6. Et Ürünleri (Şarküteri)

Kuruluş Yeri Faktörleri		Faktör Ağırlığı	Puan	Faktör
1.	Pazar Olanakları	3	8	24
2.	Yardımcı Malzeme ve Hammadde Kaynaklarına Yakınlık	2	8	16
3.	Taşıma	1	8	8
4.	İşgücü	2	8	16
5.	Enerji, Yakıt ve Su	1	8	8
6.	Arsanın Maliyeti, Topografik Yapısı ve İnşaat Maliyeti	1	8	8
7.	Sosyal ve Kültürel Çevre	1	9	9
8.	İklim Koşulları	1	8	8
9.	Çevre Koşullarına Uygunluk	2	8	16
10.	Özendirme Önlemleri	2	10	20
11.	Yan Sanayiye Yakınlık	1	7	7
12.	Üst Düzey Yöneticilerin ve Teknik Personelin Sağlanması	2	7	14
13.	İletişim İmkânları	1	8	8
14.	Toplam Yatırım Tutarı, İşletme Sermayesi İhtiyacı	2	8	16
15.	Finansman İmkânları ve Bankacılık Hizmetlerinden Yararlanma	1	7	7
16.	Diğer (Güvenlik ve Milli Savunmaya Uygunluk vs.)	2	8	16
TOPLAM			A	201

Türkiye’de büyükbaş hayvancılık denilince ilk akla gelen illerden birisi olan Kars’ta TÜİK’in verilerine göre 2011 yılında 432.499 büyükbaş hayvan vardır. Bu kadar yüksek canlı hayvan varlığı ilde Et Ürünleri (Şarküteri) yatırımlarının önünü açmaktadır. Türkiye’de kişi başı et tüketiminin yıldan yıla artış göstermesi et ve et ürünleri için ülke genelini büyük bir potansiyel pazar yapsa da Kars ve çevre illerin düşük nüfus yoğunluğu ve Kars’ın Türkiye’nin tüketim merkezlerine nispeten uzak olması pazar olanaklarını kısıtlamaktadır.

Çevre ve iklim koşulları et ürünleri yatırımı için çok büyük bir baskı oluşturmamaktadır. Bu alandaki en büyük eksiklikler ildeki üst düzey yönetici ve teknik personel eksikliği, mevcut işletmelerin finansman imkânlarından yeterince yararlanamaması ve ildeki işletmelerin markalaşma sürecine girememiş olmasıdır. Kars’tan her yıl çok büyük sayıda canlı hayvan Kayseri ve Yozgat gibi bu sektörde daha ileri olan illere sevk edilmektedir.

İlin ekonomik hayatında önemli bir yer tutan hayvancılığın gelişmesi için başta Yatırımlarda Devlet Yardımları, TKDK, SERKA ve Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı çok yoğun özendirme önlemleri uygulanmaktadır. Mevcut durumda Kars, et ürünleri yatırımında profesyonel işletmelere büyük bir potansiyel sunmaktadır.

4.7. Süt Ürünleri (Peynir Üretimi)

Kuruluş Yeri Faktörleri		Faktör Ağırlığı	Puan	Faktör
1.	Pazar Olanakları	3	9	27
2.	Yardımcı Malzeme ve Hammadde Kaynaklarına Yakınlık	2	7	14
3.	Taşıma	1	9	9
4.	İşgücü	2	9	18
5.	Enerji, Yakıt ve Su	1	8	8
6.	Arsanın Maliyeti, Topografik Yapısı ve İnşaat Maliyeti	1	8	8
7.	Sosyal ve Kültürel Çevre	1	10	10
8.	İklim Koşulları	1	7	7
9.	Çevre Koşullarına Uygunluk	2	7	14
10.	Özendirme Önlemleri	2	10	20
11.	Yan Sanayiye Yakınlık	1	7	7
12.	Üst Düzey Yöneticilerin ve Teknik Personelin Sağlanması	2	7	14
13.	İletişim İmkânları	1	8	8
14.	Toplam Yatırım Tutarı, İşletme Sermayesi İhtiyacı	2	8	16
15.	Finansman İmkânları ve Bankacılık Hizmetlerinden Yararlanma	1	7	7
16.	Diğer (Güvenlik ve Milli Savunmaya Uygunluk vs.)	2	8	16
TOPLAM			A	203

Kars'ta yüz yılı aşkın bir süredir üretilmekte olan kaşar ve gravyer peynirleri Kars halkının en önemli gelir kaynaklarından biridir. Kars'ta resmi istatistiklere göre 2011 yılında 378.682 ton süt üretilmiş olup pastörize süt ve yoğurt yapımının yaygın olmadığı ilde bu sütün neredeyse tamamı kaşar ve gravyer yapımında kullanılmıştır. Kaşar peyniri hem ilde hem de Türkiye genelinde çok büyük talep görmekle birlikte özellikle Kars Kaşarı Türkiye genelinde önemli bir tercih nedenidir. Üretilen kaşar peynirin tamamı kolaylıkla satılmakta olup ildeki 63 adet kaşar peyniri işletmecisinin en büyük sıkıntısı hammadde (süt) yetersizliği ve mevsimselliğidir. İlde genel olarak mera hayvancılığı yapılmakta olup, hayvan yetiştiricileri özellikle uzun kış döneminde yem maliyetleri zorlukla karşılayabildikleri için hayvanların bakım, beslenme, doğum ve süt üretimini mevsimlere göre yapmaktadırlar. Bu nedenle ilkbaharda mandıralar rahatlıkla istedikleri sütü toplayabilirken hayvanların yazın meraya çıkması ve kışın düşen süt üretimi nedeniyle kapasitelerinin altında çalışmalarını söz konusu olabilmektedir.

İklimin bu olumsuz etkisine rağmen il genelinde hem geleneksel imalathanelerde hem de çok büyük kapasiteli modern tesislerde hijyen ve piyasa koşullarına uygun peynir üretimi yapılmaktadır. Hali hazırda özellikle Ar-Ge, inovasyon, markalaşma ve farklı pazarlama teknikleri için çeşitli kurumların çok büyük destekleri mevcut olup bu uygulamaları yapabilecek işletmeler için Kars büyük bir potansiyel sunmaktadır.

4.8. Karma Yem Üretim Tesisi

Kuruluş Yeri Faktörleri		Faktör Ağırlığı	Puan	Faktör
1.	Pazar Olanakları	3	9	27
2.	Yardımcı Malzeme ve Hammadde Kaynaklarına Yakınlık	2	9	18
3.	Taşıma	1	8	8
4.	İşgücü	2	8	16
5.	Enerji, Yakıt ve Su	1	8	8
6.	Arsanın Maliyeti, Topografik Yapısı ve İnşaat Maliyeti	1	8	8
7.	Sosyal ve Kültürel Çevre	1	8	8
8.	İklim Koşulları	1	8	8
9.	Çevre Koşullarına Uygunluk	2	8	16
10.	Özendirme Önlemleri	2	8	16
11.	Yan Sanayiye Yakınlık	1	8	8
12.	Üst Düzey Yöneticilerin ve Teknik Personelin Sağlanması	2	8	16
13.	İletişim İmkânları	1	8	8
14.	Toplam Yatırım Tutarı, İşletme Sermayesi İhtiyacı	2	7	14
15.	Finansman İmkânları ve Bankacılık Hizmetlerinden Yararlanma	1	8	8
16.	Diğer (Güvenlik ve Milli Savunmaya Uygunluk vs.)	2	8	16
TOPLAM			A	203

Ülkemizde karma yem üretim kapasitesinde yaşanan büyük artışların yanında bölgemizde hayvancılık faaliyetlerinde işletmelerin en önemli girdisini oluşturan yem kullanımının artması sektörde pazarı genişletmiştir. Hayvancılıkta verimliliğin artırılması için yüksek verimli ırkların kullanılmasının yanı sıra hayvanların besin gereksinimi yeterli ve dengeli sağlanması gerekmektedir. İlde 2 adet özel yem fabrikası olup Ajans tarafından yapılan görüşmelerde genellikle yaz aylarında stok yapan bu işletmelerin ürünlerini pazarlama konusunda bir sorun yaşamadığı hatta firmalardan birinin iç pazarda Kars-Ardahan yöresi ile Rize ve Artvin gibi çevre illere, dış pazarda Azerbaycan'a doğrudan ihracat gerçekleştirdiği öğrenilmiştir.

Bölgenin zengin çayır ve mera varlığı ile birlikte yem bitkileri üretimine yatkın olması aynı zamanda sulanabilir arazilerinin fazlalığı hammadde temininde bir fırsat oluşturmaktadır.

Bugün bilinçli hayvancılık yapılan işletmelerde karma yem, hayvanların kış beslenmesinde verimliliği güvence altına alan önemli bir uygulamadır. Son dönemde bölgede hayvan yetiştiricilerinin bu konuda farkındalığının arttığı ve silajlık yeme yöneldikleri göz önüne alındığında karma yeme olan ilginin giderek arttığı bilinmektedir.

Bölgemizde özellikle ağır geçen kış şartlarının etkisiyle yem kaynaklarının yetersizliği ve hayvanlardan istenilen verime ulaşılamaması bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır.

İlde özellikle tarıma dayalı sanayinin gelişmesine yönelik SERKA, TKDK ve Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı'nın geniş kapsamlı destek programları uygulanmaktadır.

Organize Sanayi Bölgesinde yeniden parselizasyon çalışmasına başlanması ve tahsis edilmeyen parsellerin daha küçük parsellere ayrılarak daha fazla sayıda işletmeye üretim imkanı sağlanacağı OSB Müdürlüğü ile yapılan görüşmelerde öğrenilmiştir. Aynı zamanda yerel otoriteler aracılığıyla veya Hazine Teşvikleri kapsamındaki arsa tahsisi yoluyla da üretim alanı bulmak mümkündür.

4.9. Tarım Makineleri İmalatı

Kuruluş Yeri Faktörleri		Faktör Ağırlığı	Puan	Faktör
1	Pazar Olanakları	3	9	27
2	Yardımcı Malzeme ve Hammadde Kaynaklarına Yakınlık	2	8	16
3	Taşıma	1	8	8
4	İşgücü	2	9	18
5	Enerji, Yakıt ve Su	1	8	8
6	Arsanın Maliyeti, Topografik Yapısı ve İnşaat Maliyeti	1	8	8
7	Sosyal ve Kültürel Çevre	1	9	9
8	İklim Koşulları	1	7	7
9	Çevre Koşullarına Uygunluk	2	8	16
10	Özendirme Önlemleri	2	9	18
11	Yan Sanayiye Yakınlık	1	7	7
12	Üst Düzey Yöneticilerin ve Teknik Personelin Sağlanması	2	7	14
13	İletişim İmkânları	1	8	8
14	Toplam Yatırım Tutarı, İşletme Sermayesi İhtiyacı	2	8	16
15	Finansman İmkânları ve Bankacılık Hizmetlerinden Yararlanma	1	8	8
16	Diğer (Güvenlik ve Milli Savunmaya Uygunluk vs.)	2	8	16
TOPLAM			A	204

İlde ovalar toplam arazinin %19'unu oluşturmaktadır. Ovaların dışında kalan düzlükler genellikle plato niteliğindedir. Tarım arazisi olarak kullanılan arazinin tamamına yakın bir kısmında tarla tarımı yapılmakta olup bu araziler yapısı gereği mekanizasyona uygundur.

İlde bulunan 3 adet tarım makinesi imalatı işletmesi TRA2 Bölgesi illerine satış yapmakta olup söz konusu işletmelerden bir tanesi aracı firma üzerinden Irak'a, doğrudan da Gürcistan'a ihracat gerçekleştirmektedir. Stok durumuna göre çalışan firmalar özellikle yaz aylarında tarımsal faaliyetlerin yoğunlaşması sonucu hedef kitlesi olan çiftçilerin artan taleplerini karşılamaktadır.

Kış aylarında yoğun olarak üretim gerçekleştiren işletmelerin organize sanayi bölgesinde doğalgaz altyapısının tamamlanmasının ardından iklim koşulları bakımından da bir aksaklık yaşamayacağı düşünülmektedir.

İldeki tarım sektöründeki istihdamın toplam istihdam içindeki payının azalmasıdaki sebeplerden biri de tarımsal makinelerle yönelik destekleme programları ile tarımsal faaliyetlerde mekanizasyonun yaygınlaşması olarak yorumlanabilir. Bu durum sektöre ilişkin sosyal ve kültürel çevre faktörüne önemli bir katkı katmakta iken bu alanda faaliyet gösteren işletmelere de bir pazar yaratmaktadır. İlde bu alandaki 3 firmadan 2'si Ajans desteklerinden yararlanarak kapasitelerini artırmış ve üretimde çeşitlilik kazanmıştır.

4.10. Kars Kent Merkezi Otel Yatırımı

	Kuruluş Yeri Faktörleri	Faktör Ağırlığı	Puan	Faktör
1.	Pazar Olanakları	3	9	27
2.	Yardımcı Malzeme ve Hammadde Kaynaklarına Yakınlık	2	8	16
3.	Taşıma	1	9	9
4.	İşgücü	2	8	16
5.	Enerji, Yakıt ve Su	1	8	8
6.	Arsanın Maliyeti, Topografik Yapısı ve İnşaat Maliyeti	1	6	6
7.	Sosyal ve Kültürel Çevre	1	8	8
8.	İklim Koşulları	1	8	8
9.	Çevre Koşullarına Uygunluk	2	9	18
10.	Özendirme Önlemleri	2	9	18
11.	Yan Sanayiye Yakınlık	1	8	8
12.	Üst Düzey Yöneticilerin ve Teknik Personelin Sağlanması	2	7	14
13.	İletişim İmkânları	1	8	8
14.	Toplam Yatırım Tutarı, İşletme Sermayesi İhtiyacı	2	8	16
15.	Finansman İmkânları ve Bankacılık Hizmetlerinden Yararlanma	1	8	8
16.	Diğer (Güvenlik ve Milli Savunmaya Uygunluk vs.)	2	8	16
TOPLAM		A		204

Türkiye'nin Orta Asya ve Kafkasya'ya açılan kapısı olan Kars, tarihi değerleri, kültürel yapısı ve doğal güzellikleri ile her dönemde yabancılar için bir cazibe merkezi olmuştur. Ani Antik Kenti, Sarıkamış Kayak Merkezi, Camuşlu Kaya Resimleri, Çıldır Gölü, Susuz Şelalesi, şehir merkezindeki Kars Kalesi, Kümbet Camisi (Havariler Kilisesi), Evliya Camisi ve Ebul Hasan Harakani Türbesi, Hamamlar, Taş Köprü, Tabyalar, 1878 Rus işgali sonrasında yapılan taş yapılar turistlerin ilgisini çeken başlıca tarihi ve doğal güzelliklerdir. Kars'ın güzelliklerini yerinde görebilmek için Rus işgali döneminde PUŞKİN ve GURCİYEY,

1990'larda ise Orhan PAMUK yaptıkları geziler için rotalar oluşturmuştur. Günümüzde İstanbul, Ankara ve Rusya'dan bu rotaları takip ederek Kars'ı gezmek isteyen kabileler gelmektedir.

Kars'a kışın kayak turizmi için gelen turistler Sarıkamış'taki otellerde kalmaktadır. Kayak turizmi haricinde Kars'a gelen turistler genellikle Kars şehir merkezinde konaklamaktadırlar. Kars şehir merkezinde hem gelen turistler hem de Kafkasya yolları üzerinde bulunmasından dolayı gelen geçen yolculardan kaynaklı konaklama talebi yüksektir. 2014'de faaliyete geçecek Bakü-Tiflis-Kars hızlı tren hattı sayesinde Kars Türkiye'nin Kafkasya'ya ve Orta Asya'ya açılan en önemli kapısı olacaktır. Tren hattının devreye girmesi ile hem yerli hem de yabancı çok büyük bir turizm hareketliliğinin yaşanması beklenmektedir. Zira bu hat ile Kars iki ülkenin başkentine 3 saatlik bir yolculuk ile doğrudan bağlanmış olacaktır.

Karayolu, demiryolu ve havayolunda yapılan yatırımlar ile ilin yolcu taşıma kapasitesinde önemli bir artış yaşanmıştır. Ankara-Kars hızlı tren hattının tamamlanması ile şu anda 17 saat olan yolculuk süresi 8 saate düşecektir. Aynı zamanda yapımı devam eden Bakü-Tiflis-Kars demiryolu hattının tamamlanması ile ilk etapta yılda 1 milyon yolcu 2034 yılında ise 3 milyon yolcu taşıma kapasitesine ulaşılacağı tahmin edilmektedir. Havayolu ulaşımında Kars'a Ankara'dan haftada 10, İstanbul'dan 14 ve İzmir'den 2 uçak seferi düzenli olarak yapılmaktadır. Aynı zamanda Kars Havaalanı'nın yeni terminal binası inşaatının 2013 yılı başında faaliyete geçmesi beklenmektedir.

Kars şehir merkezinde doğalgaz altyapısının varlığının yanında su, kanalizasyon ve elektrik altyapısı tamamlanmış olması enerji, yakıt ve su kaynakları bakımından olası yatırımlar için bir sorun teşkil etmeyecektir. Kafkas Üniversitesi bünyesinde faaliyet gösteren Sarıkamış Meslek Yüksekokulu turizm alanında teknik personelin sağlanması konusunda sektöre destek olmaktadır. Bununla birlikte mevcut konaklama tesislerinde yer alan personele ağırlama, otel işletmeciliği, ikram hizmetleri vb. konularda belirli aralıklar ile eğitimler verilmektedir.

Turizm bölgedeki öncelikli sektörlerden biri olup hazine teşvikleri, SERKA, TKDK gibi destek mekanizmaları aracılığıyla yatırım yapma ve kapasite arttırma imkânlarına sahiptir. Serhat Kalkınma Ajansı'nın 2010 ve 2011 yılı mali destek programlarında destek almaya hak kazanan 6 adet konaklama tesisi bulunmaktadır.

Kars şehir merkezinde yer alan turizm işletme belgesine sahip 5 tesis yaklaşık 300 oda ve 600 yatak kapasitesine sahiptir. Bunun haricinde belediye işletme belgeli daha düşük standartlara sahip 28 otel vardır. Son yıllarda şehir merkezinde 4 yıldızlı iki adet otel açılmış olup, yapılan görüşmelerde bu otellerin yılın neredeyse her mevsiminde tamamen dolu olarak çalıştığı bilgisi alınmıştır. Kars şehir merkezi orta büyüklükteki şehir otelciliği için büyük bir potansiyele sahip olmakla birlikte özellikle tarihi binalar restore edilerek butik otel olarak değerlendirilebilir. Bu tarz bir çalışma hem atıl durumdaki binaların ekonomiye kazandırılması hem de görsel cazibenin arttırılması açısından şehre de katkı sağlayacaktır.

4.11. Apart Daire ve Öğrenci Yurtları

Kuruluş Yeri Faktörleri		Faktör Ağırlığı	Puan	Faktör
1.	Pazar Olanakları	3	10	30
2.	Yardımcı Malzeme ve Hammadde Kaynaklarına Yakınlık	2	8	16
3.	Taşıma	1	8	8
4.	İşgücü	2	9	18
5.	Enerji, Yakıt ve Su	1	9	9
6.	Arsanın Maliyeti, Topografik Yapısı ve İnşaat Maliyeti	1	9	9
7.	Sosyal ve Kültürel Çevre	1	9	9
8.	İklim Koşulları	1	8	8
9.	Çevre Koşullarına Uygunluk	2	8	16
10.	Özendirme Önlemleri	2	9	18
11.	Yan Sanayiye Yakınlık	1	8	8
12.	Üst Düzey Yöneticilerin ve Teknik Personelin Sağlanması	2	8	16
13.	İletişim İmkânları	1	8	8
14.	Toplam Yatırım Tutarı, İşletme Sermayesi İhtiyacı	2	8	16
15.	Finansman İmkânları ve Bankacılık Hizmetlerinden Yararlanma	1	8	8
16.	Diğer (Güvenlik ve Milli Savunmaya Uygunluk vs.)	2	8	16
TOPLAM			A	213

İldeki memur ve üniversite öğrencisi nüfusunun yoğunluğu inşaat sektörü için büyük bir fırsat olarak değerlendirilebilir. Sürekli kapasitesi genişleyen üniversiteden dolayı sayısı artan öğrenci ve tayinden dolayı kısa dönemli olarak gelen memurlar yurtları ve eşyalı apart daireleri tercih etmektedir. Kars il merkezi ve Sarıkamış ilçe merkezinde doğalgaz altyapısı tamamlanmış olup apart dairelerde ve yurtlarda ısınma ihtiyacı rahat bir şekilde karşılanabilmektedir. Hâlihazırda 13.000'in üzerinde öğrencisi bulunan Kafkas Üniversitesi öğrencilerin konakladığı Kars şehir merkezinde 2 tanesi KYK'nın olmak üzere toplam 12, Sarıkamış'ta 3, Kağızman'da 2 adet öğrenci yurdu faaliyet göstermektedir.

İlde inşaat sektörü ile orman ve orman ürünleri üretimi alanlarında faaliyet gösteren işletmelerin sayısının fazla olmasının yanı sıra ülke çapında mobilya ve beyaz eşya ticareti yapan şirketlerin mağazalarının bulunması gerekli malzemelerin temininde kolaylık sağlamaktadır. İl merkezinde fiber optik kablo altyapısı mevcut olup şehirde hızlı internet hizmeti sunulabilmektedir. İlde gelişmekte olan inşaat sektörü için kredi imkânları ilde şubesi bulunan 13 ayrı banka tarafından sunulabilmektedir. Yoğun talep dolayısıyla inşaat sürecinin tamamlanma aşamasında kiralanan apart dairelerden elde edilen gelir ile katlanılan sabit maliyetin kısa sürede karşılanması mümkündür.

Kars'ta şu ana kadar uygulanmış örneklerin başarıyla sonuçlanmış olması ve arzın talebi karşılayamaması bu alanda yeni yatırımları teşvik edici unsur olarak ön plana çıkmaktadır.

4.12. Çağrı Merkezi

Kuruluş Yeri Faktörleri		Faktör Ağırlığı	Puan	Faktör
1	Pazar Olanakları	3	9	27
2	Yardımcı Malzeme ve Hammadde Kaynaklarına Yakınlık	2	8	16
3	Taşıma	1	8	8
4	İşgücü	2	10	18
5	Enerji, Yakıt ve Su	1	8	8
6	Arsanın Maliyeti, Topografik Yapısı ve İnşaat Maliyeti	1	8	8
7	Sosyal ve Kültürel Çevre	1	9	9
8	İklim Koşulları	1	8	7
9	Çevre Koşullarına Uygunluk	2	8	16
10	Özendirme Önlemleri	2	9	18
11	Yan Sanayiye Yakınlık	1	8	7
12	Üst Düzey Yöneticilerin ve Teknik Personelin Sağlanması	2	7	14
13	İletişim İmkânları	1	8	8
14	Toplam Yatırım Tutarı, İşletme Sermayesi İhtiyacı	2	8	16
15	Finansman İmkânları ve Bankacılık Hizmetlerinden Yararlanma	1	8	8
16	Diğer (Güvenlik ve Milli Savunmaya Uygunluk vs.)	2	8	16
TOPLAM		A		208

Çağrı merkezlerinin kurulacağı yerin seçiminde etkili olan faktörler başlıca; yatırım yapılan bölgenin güçlü ve kesintisiz telekomünikasyon altyapısına sahip olması, yatırım maliyetlerinin düşük, genç işgücü piyasasının yüksek olmasıdır. Büyük şehirlerdeki kira, ulaşım, işgücü maliyetlerinin fazlalığı, trafik sıkıntısı, işi sahiplenecek nitelikli işgücünün yetersiz olması vb. sebeplerden dolayı çağrı merkezi işletmeleri son yıllarda artan bir trendle yatırımlarını Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi illerine kaydırmaya başlamışlardır.³⁵

Çağrı merkezi yatırımının finans, otomotiv, medya, hizmet ve kamu gibi birçok sektörde faaliyet gösterebilmesi pazar olanağını artırmaktadır. Kars'ta şehir içi ve şehirler arası ulaşım sorununun bulunmaması ile il merkezinin mütevazı bir alan içinde kurulu olması; çalışan personelin zaman kaybını önlemekte, verimliliği artırmakta ve işletmeyi olası bir maliyetten kurtarmaktadır. Kars şehir merkezinde ve üniversite kampüsünde fiber optik altyapı bulunmaktadır. Üniversitede bulunan yaklaşık 13.000 öğrenci ile ildeki 20-29 yaş grubundaki yaklaşık 55.000 nüfus bu alandaki yatırım için işgücü havuzunu oluşturmaktadır.

2012 yılı içerisinde ilde kurulan çağrı merkezi için istihdam garantili mesleki eğitim kursu açılmış olup söz konusu firmaya İŞKUR İl Müdürlüğü işgücü, SERKA ise danışmanlık hizmeti vermiştir.

³⁵ TRA2 Bölgesinde Çağrı Merkezi Fırsatı Raporu, Serhat Kalkınma Ajansı, 2012

Çağrı merkezi yatırımı emek yoğun bir sektör olması nedeniyle Yatırımlarda Devlet Yardımlarından (Hazine Teşvikleri) yararlanılması durumunda 6. Bölge İlleri için sağlanan desteklerin tamamından en yüksek oranlarda faydalanabilecektir. Özellikle emek yoğun sektörlerin desteklendiği 6. Bölge yatırımları için gelir vergisi stopajı desteği ile işçi ve işveren sigorta primi destekleri toplamı asgari ücretin %38'ine tekabül etmekte olup bu bölgede yapılacak yatırımlar için üst limit olmaksızın 10 yıl (yatırım OSB'de ise 12 yıl) boyunca sağlanacaktır.

4.13. Özel Hastane Yatırımı

Kuruluş Yeri Faktörleri		Faktör Ağırlığı	Puan	Faktör
1	Pazar Olanakları	3	10	30
2	Yardımcı Malzeme ve Hammadde Kaynaklarına Yakınlık	2	7	14
3	Taşıma	1	8	8
4	İşgücü	2	8	16
5	Enerji, Yakıt ve Su	1	8	8
6	Arsanın Maliyeti, Topografik Yapısı ve İnşaat Maliyeti	1	8	8
7	Sosyal ve Kültürel Çevre	1	9	9
8	İklim Koşulları	1	8	8
9	Çevre Koşullarına Uygunluk	2	8	16
10	Özendirme Önlemleri	2	9	18
11	Yan Sanayiye Yakınlık	1	8	8
12	Üst Düzey Yöneticilerin ve Teknik Personelin Sağlanması	2	7	14
13	İletişim İmkânları	1	8	8
14	Toplam Yatırım Tutarı, İşletme Sermayesi İhtiyacı	2	7	14
15	Finansman İmkânları ve Bankacılık Hizmetlerinden Yararlanma	1	7	7
16	Diğer (Güvenlik ve Milli Savunmaya Uygunluk vs.)	2	8	16
TOPLAM		A		202

Kars ilinin 7 ilçesinin 4'ünde devlet hastanesi bulunurken hastane olmayan 3 ilçede inşaat çalışmaları devam etmekte olup ilde özel hastane bulunmamaktadır. İl merkezinde yer alan tıp fakültesi hastanesi ve devlet hastanesi haricinde ildeki sağlık hizmetlerini kapsamlı bir şekilde karşılayan herhangi bir sağlık kuruluşu mevcut değildir. Tıp fakültesi hastanesinin kapasitesinin ilerleyen dönemlerde yetersiz kalacağı yetkililerce dile getirilmektedir. Hâlihazırda devlet hastanesi bünyesinde hizmet veren kadın doğum ve çocuk bakımevi fiziksel ve beşeri altyapı yetersizliklerinden dolayı talebi karşılayamamakta olup kadın doğum ve çocuk hastanesi için bina inşaatı devam etmektedir. Kars ve çevre illerde yaşayanlar mevcut hastanelerdeki eksiklikler ve yetersizlikler nedeniyle sağlık hizmetleri için Erzurum'daki hastaneleri kullanmak zorunda kalmaktadır. İlde kurulacak özel bir hastane Ardahan ve Iğdır'da yaşayan halka da hitap edecektir.

Kafkas Üniversitesi bünyesinde bulunan Sağlık Meslek Yüksekokulu, sektöre yardımcı sağlık personeli sağlamaktadır. İl nüfusunun eğitim seviyesinin artmasıyla birlikte sağlık konusundaki farkındalığı da artmıştır. Bununla birlikte ülke genelindeki politikalar sonrasında sağlık hizmetlerine erişim imkânı kolaylaşmıştır.

Diğer bölgelere kıyasla az gelişmiş olan 6. Bölge illerinde bölgeler arası farklılıkların azaltılmasına yönelik sağlık hizmetleri ve bunun gibi yatırımların yapılması teşvik edilmektedir. Sağlık alanında yapılacak olan yatırımlar “Yatırımlarda Devlet Yardımlarından” (Hazine Teşvikleri) 6. Bölge illeri için sağlanan desteklerin tamamından en yüksek oranlarda yararlanabilecektir. Özellikle emek yoğun sektörlerin desteklendiği 6. Bölge yatırımları için gelir vergisi stopajı desteği ile işçi ve işveren sigorta primi destekleri toplamı asgari ücretin %38'ine tekabül etmekte olup bu bölgede yapılacak yatırımlar için üst limit olmaksızın 10 yıl boyunca sağlanacaktır. Yatırım için işçi ücretleri için sağlanan bu desteklerin yanı sıra yatırım yeri tahsisi, 900.000 Türk Lirasına varan kredi faiz desteği, KDV istisnası ve vergi indiriminden yararlanılabilmektedir.

4.14. Koyun Yetiştiriciliği

Kuruluş Yeri Faktörleri		Faktör Ağırlığı	Puan	Faktör
1.	Pazar Olanakları	3	7	21
2.	Yardımcı Malzeme ve Hammadde Kaynaklarına Yakınlık	2	9	18
3.	Taşıma	1	9	9
4.	İşgücü	1	8	8
5.	Enerji, Yakıt ve Su	2	9	18
6.	Arazi Durumu	3	9	27
7.	Sosyal ve Kültürel Çevre	1	7	7
8.	İklim Koşulları	3	5	15
9.	Özendirme Önlemleri	2	7	14
10.	Toplam Yatırım Tutarı, İşletme Sermayesi İhtiyacı ve Finansman Olanakları	2	7	14
TOPLAM		B		151

Kars ilinde son yıllarda büyükbaş hayvancılık ön plana çıkmış olsa da Kars küçükbaş hayvan yetiştiriciliği için de oldukça uygun koşullara sahiptir. 1995 yılında Kars'ta 921 bin küçükbaş hayvan bulunurken 2011 yılında bu sayı 261 bine düşmüştür. Aynı dönemde Türkiye'deki toplam küçükbaş hayvan sayısı 42,9 milyondan 31,2 milyona düşmüştür. Tüm Türkiye'de görülen bu düşüşün Kars'taki temel nedeni köy nüfusunun azalması, yaşlanması ve insanların daha kolay olan başka uğraşlara yönelmesidir. Hali hazırda iklim koşulları Türkiye'nin küçükbaş hayvancılık yapılan diğer bölgelerine nispeten daha kötü olsa da Kars, hammadde, taşıma, işgücü, arazi durumu ve özendirme önlemleri bakımından Küçükbaş Hayvan Yetiştiriciliği için uygun koşullara sahiptir.

4.15. Endemik Bitki Yetiştiriciliği

Kuruluş Yeri Faktörleri		Faktör Ağırlığı	Puan	Faktör
1.	Pazar Olanakları	3	8	24
2.	Yardımcı Malzeme ve Hammadde Kaynaklarına Yakınlık	2	9	18
3.	Taşıma	1	8	8
4.	İşgücü	1	8	8
5.	Enerji, Yakıt ve Su	2	9	18
6.	Arazi Durumu	3	8	24
7.	Sosyal ve Kültürel Çevre	1	8	8
8.	İklim Koşulları	3	7	21
9.	Özendirme Önlemleri	2	6	12
10.	Toplam Yatırım Tutarı, İşletme Sermayesi İhtiyacı ve Finansman Olanakları	2	7	14
TOPLAM		B		155

Ülkemizde gittikçe yaygınlaşan Endemik Bitki Yetiştiriciliği için temiz doğası, ılık ve yağışlı yaz mevsimi ve 600'ün üzerindeki bitki çeşitliliğiyle Kars doğal bir yetiştirme alanıdır. İlde henüz çok fazla bilinmemesine rağmen Kars, endemik bitki yetiştiriciliği için gerekli olan üretim faktörlerinden birçoğu için uygun koşullar sunmaktadır. Endemik bitkiler için Kars ve çevre illerde hazır bir pazar olmaması ve özendirme önlemlerinin çok yoğun olmaması yapılacak yatırım öncesi dikkat edilmesi gereken önemli noktalardır.

4.16. Buğdaygil Yem Bitkileri

Kuruluş Yeri Faktörleri		Faktör Ağırlığı	Puan	Faktör
1.	Pazar Olanakları	3	9	27
2.	Yardımcı Malzeme ve Hammadde Kaynaklarına Yakınlık	2	8	16
3.	Taşıma	1	8	8
4.	İşgücü	1	9	9
5.	Enerji, Yakıt ve Su	2	9	18
6.	Arazi Durumu	3	7	21
7.	Sosyal ve Kültürel Çevre	1	8	8
8.	İklim Koşulları	3	7	21
9.	Özendirme Önlemleri	2	8	16
10.	Toplam Yatırım Tutarı, İşletme Sermayesi İhtiyacı ve Finansman Olanakları	2	7	14
TOPLAM		B		158

TÜİK verilerine göre 2011 yılında Kars'ta 432 bin büyükbaş ve 261 bin küçükbaş hayvan bulunmaktadır. Yem bitkilerinin başlıca iki tüketim alanı vardır. Yem bitkileri özellikle uzun süren kış aylarında hayvanların kaba yem ihtiyacının giderilmesi için ve yem fabrikalarında kesif yem üretiminde hammadde olarak kullanılmaktadır. Kars'ta hâlihazırda 2 adet yem fabrikası faaliyette olup bir adet fabrikanın daha faaliyete geçmesi beklenmektedir.

Kars'ta üretilen yem bitkilerinin tamamı il içerisinde tüketilmekte olup il dışından yoğun bir şekilde hazır yem, yem bitkisi ve saman da getirilmektedir. İlin iklim koşulları ve büyük tek parça arazilerin bulunması yem bitkisi yetiştiriciliği için olumsuz olsa da genel olarak Kars'ta yem bitkileri yetiştiriciliği uygun bir yatırım alanı olarak öne çıkmaktadır.

4.17. Bal Üretimi ve Paketleme Tesisi

Kuruluş Yeri Faktörleri		Faktör Ağırlığı	Puan	Faktör
1	Pazar Olanakları	3	7	21
2	Yardımcı Malzeme ve Hammadde Kaynaklarına Yakınlık	2	9	18
3	Taşıma	1	8	8
4	İşgücü	2	9	18
5	Enerji, Yakıt ve Su	1	8	8
6	Arsanın Maliyeti, Topografik Yapısı ve İnşaat Maliyeti	1	8	8
7	Sosyal ve Kültürel Çevre	1	8	8
8	İklim Koşulları	1	8	8
9	Çevre Koşullarına Uygunluk	2	8	16
10	Özendirme Önlemleri	2	9	18
11	Yan Sanayiye Yakınlık	1	7	7
12	Üst Düzey Yöneticilerin ve Teknik Personelin Sağlanması	2	7	14
13	İletişim İmkânları	1	8	8
14	Toplam Yatırım Tutarı, İşletme Sermayesi İhtiyacı	2	7	14
15	Finansman İmkânları ve Bankacılık Hizmetlerinden Yararlanma	1	7	7
16	Diğer (Güvenlik ve Milli Savunmaya Uygunluk vs.)	2	8	16
TOPLAM			B	197

Türkiye'de bal deyince akla ilk gelen illerden birisi olan Kars'tır. Bal üretim miktarı yıllık olarak değişse de son yıllarda Kars'ta yıllık 500 ton civarı bal üretilmektedir. Üretilen tüm bal ilde ve İstanbul ve Ankara gibi büyükşehirlerde tüketilmektedir. Hâlihazırda arıcıların bir kısmı genelde kendi ballarının satışını kendileri yapmakla birlikte birçoğu şehir merkezindeki veya diğer illerdeki perakendecilerle çalışmaktadır. Bu satış düzeni içerisinde ve bal üretiminin yıllara göre önemli miktarda değişim göstermesi kurulacak olan paketleme tesisinin karşılaşılabileceği en büyük risklerdir. Hammadde teminindeki bu riske rağmen iyi bir markalaşma ve pazarlama sistemiyle birlikte kurulacak bir tesis Kars için uygun bir yatırım alanıdır.

4.18. Pestil, Köme (Kağızman)

Kuruluş Yeri Faktörleri		Faktör Ağırlığı	Puan	Faktör
1	Pazar Olanakları	3	9	27
2	Yardımcı Malzeme ve Hammadde Kaynaklarına Yakınlık	2	8	16
3	Taşıma	1	9	9
4	İşgücü	2	8	16
5	Enerji, Yakıt ve Su	1	8	8
6	Arsanın Maliyeti, Topografik Yapısı ve İnşaat Maliyeti	1	8	8
7	Sosyal ve Kültürel Çevre	1	9	9
8	İklim Koşulları	1	7	7
9	Çevre Koşullarına Uygunluk	2	8	16
10	Özendirme Önlemleri	2	8	16
11	Yan Sanayiye Yakınlık	1	7	7
12	Üst Düzey Yöneticilerin ve Teknik Personelin Sağlanması	2	6	12
13	İletişim İmkânları	1	8	8
14	Toplam Yatırım Tutarı, İşletme Sermayesi İhtiyacı	2	8	16
15	Finansman İmkânları ve Bankacılık Hizmetlerinden Yararlanma	1	7	7
16	Diğer (Güvenlik ve Milli Savunmaya Uygunluk vs.)	2	8	16
TOPLAM			B	198

Kars'ın güneyinde Aras Vadisi içerisinde yer alan ve Kars'tan çok farklı bir iklim ve bitki örtüsüne sahip olan Kağızman'da elma, dut ve kayısı bol miktarda yetişmektedir. Kars ve çevresinde taze olarak tüketilen bu meyveler kış ayları için geleneksel yöntemlerle işlenmekte ve pestil ve köme üretilmektedir. Genel olarak üretilen pestil ve köme Kars ve yakın çevresinde tüketilmekle birlikte Kağızman'da bulunan modern bir işletme ürettiği pestilleri yarı mamul olarak Gümüşhane'ye ve İstanbul'a satmaktadır. Gümüşhane ve İstanbul'da bulunan işletmeler satın aldıkları bu pestilleri kendi markaları ile Türkiye ve Dünya pazarına sunmaktadırlar.

İklim koşullarına bağlı olarak bazı yıllarda hammadde temini riski olsa bile Kars Kağızman'da pestil ve köme imalatı uygun bir yatırım alanı olarak değerlendirilebilir. Kurulacak tesiste hem yarı mamul hem de iyi bir markalaşma ve pazarlama stratejisiyle birlikte mamul ürünlerin üretimi yapılabilir.

4.19. Isı Yalıtım Malzemeleri İmalatı

Kuruluş Yeri Faktörleri		Faktör Ağırlığı	Puan	Faktör
1	Pazar Olanakları	3	9	27
2	Yardımcı Malzeme ve Hammadde Kaynaklarına Yakınlık	2	7	14
3	Taşıma	1	8	8
4	İşgücü	2	8	16
5	Enerji, Yakıt ve Su	1	8	8
6	Arsanın Maliyeti, Topografik Yapısı ve İnşaat Maliyeti	1	8	8
7	Sosyal ve Kültürel Çevre	1	7	7
8	İklim Koşulları	1	7	7
9	Çevre Koşullarına Uygunluk	2	9	18
10	Özendirme Önlemleri	2	8	16
11	Yan Sanayiye Yakınlık	1	7	7
12	Üst Düzey Yöneticilerin ve Teknik Personelin Sağlanması	2	6	12
13	İletişim İmkânları	1	8	8
14	Toplam Yatırım Tutarı, İşletme Sermayesi İhtiyacı	2	7	14
15	Finansman İmkânları ve Bankacılık Hizmetlerinden Yararlanma	1	7	7
16	Diğer (Güvenlik ve Milli Savunmaya Uygunluk vs.)	2	8	16
TOPLAM			B	193

Ülke genelinde olduğu gibi ilde de ısınma amacıyla kullanılan enerji çeşitlerinin artan maliyeti ile birlikte ısı yalıtım malzemelerine verilen önem ve bilinç giderek artmaktadır.

İnşaat sektöründe ısı yalıtım sistemlerinin kullanılması bölgelerin gelişmişlik düzeyi ile yakından ilgili olup Türkiye bu konuda Dünya ve Avrupa ülkelerinin gerisinde kalmıştır. Bu durumu değiştirmek amacıyla yapılan düzenlemelerden biri, 2008 yılında yürürlüğe giren ve son yıllarda üzerinde değişiklikler yapılan Enerji Performans Yönetmeliği'dir. Bu kapsamda yeni binaların, ısı yalıtımlı, enerji verimli olarak projelendirilmek ve Enerji Kimlik Belgesi ile bunun belgelendirilmesi zorunlu hale getirilmiştir.

İlde özellikle son iki yıl içinde konut sektöründe özel ve kamu yatırımları ile birlikte mevcut binaların mantolama sistemini kullanması, yalıtımın giderek yaygınlaşmasında örnek teşkil edeceği düşünülmektedir.

Kars'ta inşa edilmiş ve inşa edilmekte olan binalar ele alındığında, yalıtım özelliklerinin yetersiz kaldığı kayda değer enerji kayıplarının yaşandığı, dolayısıyla aşırı enerji kullanımından ötürü çevrenin de zarar gördüğü tartışılmaz bir gerçek olarak ortaya çıkmaktadır. Kullanılan bu enerjinin bir kısmı doğalgaz olmasına rağmen fosil yakıt tüketiminin oldukça fazla olduğu düşünülürse yalıtım malzemelerinin çevreye katkısı ve önemi artmaktadır.

Sektör için getirilen yasal zorunluluk ve düzenlemeler doğrultusunda bu alanda yapılacak yatırımlar öncelikli hale gelmiştir. Hazine teşvik sistemi kapsamında; KDV istisnası, işçi ve işveren hissesi desteği, gelir vergisi stopajı, sabit yatırım tutarına ilişkin vergi indirimleri gibi çeşitli destek unsurları mevcuttur. Buna ek olarak Kalkınma Ajansı ve KOSGEB'in imalat sanayine yönelik programlarından yararlanılabilir.

4.20. Biyogaz Üretim Tesisi

Kuruluş Yeri Faktörleri		Faktör Ağırlığı	Puan	Faktör
1	Pazar Olanakları	3	10	30
2	Yardımcı Malzeme ve Hammadde Kaynaklarına Yakınlık	2	8	16
3	Taşıma	1	9	9
4	İşgücü	2	8	16
5	Enerji, Yakıt ve Su	1	8	8
6	Arsanın Maliyeti, Topografik Yapısı ve İnşaat Maliyeti	1	9	9
7	Sosyal ve Kültürel Çevre	1	8	8
8	İklim Koşulları	1	7	7
9	Çevre Koşullarına Uygunluk	2	7	14
10	Özendirme Önlemleri	2	9	18
11	Yan Sanayiye Yakınlık	1	7	7
12	Üst Düzey Yöneticilerin ve Teknik Personelin Sağlanması	2	6	12
13	İletişim İmkânları	1	8	8
14	Toplam Yatırım Tutarı, İşletme Sermayesi İhtiyacı	2	6	12
15	Finansman İmkânları ve Bankacılık Hizmetlerinden Yararlanma	1	8	8
16	Diğer (Güvenlik ve Milli Savunmaya Uygunluk vs.)	2	8	16
TOPLAM			B	198

İlde yapılacak biyogaz yatırımları için herhangi bir pazar sıkıntısı yoktur. Yenilenebilir Enerji Kaynaklarının Elektrik Enerjisi Üretimi Amaçlı Kullanımına İlişkin Kanunda belirtildiği gibi tesiste üretilen elektriğin kendi kullanımları dışında 13,3 (ABD Doları cent/kWh) devlete satım garantisinin olması pazar olanaklarından birisidir. Santralde işlem sonrası açığa çıkan organik gübre bir pazar ağı oluşturularak satılabilecektir.

İlde yaklaşık 500.000 büyükbaş hayvan varlığı bulunmaktadır. Buna karşın hayvan kümelenmesinin olmayışı biyogaz yatırımları için hammadde teminini zorlaştıracak bir unsur olarak gözükse de yakın gelecekte Kars Tarıma Dayalı İhtisas Organize Sanayi Bölgesi (TDİOSB) kurulacaktır. Serhat Kalkınma Ajansı tarafından hazırlanan ve onay alınarak 2013 yatırım programına dahil edilen projede de bölgede planlı yerleşim sonrasında oluşacak hayvan varlığı dikkate alınarak bölgeye bir biyogaz tesisinin kurulması öngörülmüştür.

Hayvan dışkısından daha yüksek miktarda metan gazı sağlayan mısır slajının yetiştiği ve yetişebileceği alanların varlığının hammadde temininde kullanılabileceği düşünülmektedir.

Yüksek gerilim hatları sayesinde üretilen elektrik rahatlıkla şebekeye verilebilecektir. Ayrıca özellikle Kars Selim ilçesinden Nabucco Doğalgaz Boru hattının geçmesi sayesinde biyogaz santrallerinde doğalgaz çevirim üniteleri kurularak açığa çıkan gaz bu hatta verilebilir.

Biyogaz santrallerinde yaklaşık olarak %90 su %10 hayvan ve bitki gübre/artıkları kullanılmaktadır. Bu sebeple tesisin sürekli ihtiyaç duyduğu suya yakınlık önem arz etmektedir. Kars Barajı, Bayburt Barajı ve Çıldır II. Merhale projelerinin tamamlanmasının ardından ilde su temini problemi kalmayacaktır.

Kars Ovası düz yapısıyla inşaat masraflarını azaltıcı avantajlara sahiptir. Yatırım için müsait alanların kiralandığı bilinmektedir. Buna ek olarak kullanılmayan şahıs arazilerinin maliyetleri diğer şehirlere kıyasla oldukça düşüktür.

Kış şartlarından dolayı silaj ekimi Mayıs ayında yapılıp Eylül ayında ürün toplanabilmektedir. Yapılan araştırmalara göre 1 dönümden yaklaşık olarak bir sezonda 7 ile 8 ton arası mısır silajı elde edilmektedir. Kars TDİOSB'nin kurulmasıyla silaj yanında hayvan gübresi yıl boyunca tesise verilerek işletme hammaddesinin sürdürülebilir olması sağlanabilecektir.

İlde köylüler besledikleri hayvanların dışkılarını biriktirerek kışın yakacak olarak yakmaktadır. Bu şekilde elde edilen ısı enerjisi biyogazın yakılmasıyla elde edilen enerjinin yalnızca %10'udur. Ayrıca bu durum oldukça sağlıklı bir ortam oluşturmaktadır.

Yatırım kapsamında bazı devlet destekleri mevcuttur. Mısır silajı için ekim ve mazot desteği verilmektedir. Devletin tesiste üretilen elektriği alma garantisi vermesi önemli bir özendirici etmendir.

Biyogaz yatırımlarına kurucu şirketler bankalarla kredi antlaşmaları yaparak yatırımcılara ödeme kolaylığı sunabilmektedir.

4.21. Metal Ürünleri İmalatı

Kuruluş Yeri Faktörleri		Faktör Ağırlığı	Puan	Faktör
1	Pazar Olanakları	3	8	24
2	Yardımcı Malzeme ve Hammadde Kaynaklarına Yakınlık	2	7	14
3	Taşıma	1	8	8
4	İşgücü	2	8	16
5	Enerji, Yakıt ve Su	1	8	8
6	Arsanın Maliyeti, Topografik Yapısı ve İnşaat Maliyeti	1	8	8
7	Sosyal ve Kültürel Çevre	1	8	8
8	İklim Koşulları	1	8	8
9	Çevre Koşullarına Uygunluk	2	8	16
10	Özendirme Önlemleri	2	8	16
11	Yan Sanayiye Yakınlık	1	7	7
12	Üst Düzey Yöneticilerin ve Teknik Personelin Sağlanması	2	7	14
13	İletişim İmkânları	1	8	8
14	Toplam Yatırım Tutarı, İşletme Sermayesi İhtiyacı	2	7	14
15	Finansman İmkânları ve Bankacılık Hizmetlerinden Yararlanma	1	8	8
16	Diğer (Güvenlik ve Milli Savunmaya Uygunluk vs.)	2	8	16
TOPLAM			B	193

Kars her ne kadar ülkemizin büyük tüketim merkezlerine uzak ve metal ürünler üretimi için hammadde kaynaklarına yakın olmasa da günümüzde ulaşım imkânlarının gelişmesiyle bu mesafeler birçok işletme için artık önemini kaybetmiştir. Kars'a ulaşan karayollarının bölünmüş yol olması, halihazırda demiryolu hattının şehre ulaşması ve inşaatı devam eden Bakü-Tiflis-Kars ve Ankara-Kars Demiryolu ve yatırım planında yer alan Kars Lojistik ve Kars-Iğdır-Nahcivan-İran-Pakistan Demiryolu Hattı ile Kars hem Türkiye'nin hem de Kafkasya ve Orta Asya'ya daha da yakın olacaktır. Ulaşım imkânlarındaki bu gelişmeler gıda sektörü gibi taşıma ve bozulma riski taşımayan ürünler için Kars'ı diğer illerle aynı konuma taşımıştır. Kars'ta yapılacak yatırımlara sağlanan özendirme önlemleri ve diğer kuruluş yeri faktörlerine göre Metal Ürünleri İmalatı Kars'ta yatırım yapılabilecek bir sektör olarak değerlendirilebilir.

4.22. Orman ve Orman Ürünleri İmalatı

Kuruluş Yeri Faktörleri		Faktör Ağırlığı	Puan	Faktör
1	Pazar Olanakları	3	8	24
2	Yardımcı Malzeme ve Hammadde Kaynaklarına Yakınlık	2	7	14
3	Taşıma	1	8	8
4	İşgücü	2	7	14
5	Enerji, Yakıt ve Su	1	7	7
6	Arsanın Maliyeti, Topografik Yapısı ve İnşaat Maliyeti	1	8	8
7	Sosyal ve Kültürel Çevre	1	7	7
8	İklim Koşulları	1	6	6
9	Çevre Koşullarına Uygunluk	2	7	14
10	Özendirme Önlemleri	2	8	16
11	Yan Sanayiye Yakınlık	1	7	7
12	Üst Düzey Yöneticilerin ve Teknik Personelin Sağlanması	2	7	14
13	İletişim İmkânları	1	8	8
14	Toplam Yatırım Tutarı, İşletme Sermayesi İhtiyacı	2	7	14
15	Finansman İmkânları ve Bankacılık Hizmetlerinden Yararlanma	1	7	7
16	Diğer (Güvenlik ve Milli Savunmaya Uygunluk vs.)	2	8	16
TOPLAM		B		184

Temel olarak Sarıkamış Orman İşletmelerinden sağlanan hammadde ile Kars'ta orman ve orman ürünleri imalatı yapılmakta olup son yıllarda yurtdışından ve il dışından getirilen hammadde miktarının artması ile sektörde faaliyet gösteren işletmelerin sayısı ve kapasiteleri artmaktadır. İnşaat sektörüne temel girdi sağlayan sektör Kars ve çevresinde pazar sorunu yaşamamaktadır. Yatırım maliyetini etkileyecek en büyük kalem uzun kış aylarında üretim yapılmasını sağlayacak büyük kapalı mekânların kurulmasıdır. İmalat sanayine sağlanan özendirme önlemlerinden (özellikle de Hazine Teşviklerinden) yararlanılarak yapılacak bir orman ve orman ürünleri üretimi yatırımı Kars için uygun yatırım alanı olarak değerlendirilebilir.

4.23. Kış Turizm Oteli (Sarıkamış)

Kuruluş Yeri Faktörleri		Faktör Ağırlığı	Puan	Faktör
1	Pazar Olanakları	3	7	21
2	Yardımcı Malzeme ve Hammadde Kaynaklarına Yakınlık	2	7	14
3	Taşıma	1	8	8
4	İşgücü	2	8	16
5	Enerji, Yakıt ve Su	1	8	8
6	Arsanın Maliyeti, Topografik Yapısı ve İnşaat Maliyeti	1	6	6
7	Sosyal ve Kültürel Çevre	1	8	8
8	İklim Koşulları	1	7	7
9	Çevre Koşullarına Uygunluk	2	9	18
10	Özendirme Önlemleri	2	9	18
11	Yan Sanayiye Yakınlık	1	8	8
12	Üst Düzey Yöneticilerin ve Teknik Personelin Sağlanması	2	7	14
13	İletişim İmkânları	1	8	8
14	Toplam Yatırım Tutarı, İşletme Sermayesi İhtiyacı	2	7	14
15	Finansman İmkânları ve Bankacılık Hizmetlerinden Yararlanma	1	8	8
16	Diğer (Güvenlik ve Milli Savunmaya Uygunluk vs.)	2	8	16
TOPLAM			B	192

Sarıkamış Kış Turizm Merkezi, kış sporları ve kış turizmi açısından Türkiye'nin birinci derece öncelikli 5 merkezinden biri olup sarıçam ormanları ve sadece Alp Dağları'nda bulunan kristal kar yapısı ile önde gelen bir cazibe merkezidir. Kayak merkezinde biri 5 yıldız standardında ikisi 3 yıldızlı ve bir de apart olmak üzere dört adet konaklama tesisi bulunmaktadır. Kayak merkezi civarında yer alan mevcut oteller kış sezonunda tam kapasite ile çalışmaktadır. Bununla birlikte Sarıkamış ilçesinde 4 adet yatırım belgesi tesis projesi mevcuttur. Halen inşaatı devam eden bir adet 4 yıldızlı bir adet 3 yıldızlı otel önümüzdeki yıl hizmete açılacaktır. Sarıkamış kayak merkezinde Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından onanan imar planları uyarınca 12.500 yatak kapasitesi olup bu bölgede yapılacak olan konaklama tesis yatırımları uygun görülmektedir. Son yıllarda gelişen doğa turizmi, tarih turizmi gibi alternatif turizm çeşitleri Kars ve Sarıkamış'taki otellere kış mevsimi dışında da müşteri getirmektedir.

Karayolu, demiryolu ve havayolunda yapılan yatırımlar ile ilin yolcu taşıma kapasitesinde önemli bir artış yaşanmıştır. Ankara-Kars hızlı tren hattının tamamlanması ile şu anda 17 saat olan yolculuk süresi 8 saate düşecektir. Aynı zamanda yapımı devam eden Bakü-Tiflis-Kars demiryolu hattının tamamlanması ile ilk etapta yılda 1 milyon yolcu 2034 yılında ise 3 milyon yolcu taşıma kapasitesine ulaşacağı tahmin edilmektedir. Havayolu ulaşımında Kars'a Ankara'dan haftada 10, İstanbul'dan 14 ve İzmir'den 2 uçak

seferi düzenli olarak yapılmaktadır. Aynı zamanda Kars Havaalanı'nın yeni terminal binası inşaatının 2013 yılında tamamlanması beklenmektedir. Hem bu yatırımlar hem de şuan proje aşamasında olan Kars-Iğdır-Nahçıvan-İran-Pakistan Demiryolu Hattının faaliyete geçmesi ile Kars'a gelen turist sayısında çok büyük bir artış olması beklenmektedir.

Kafkas Üniversitesi bünyesinde faaliyet gösteren Sarıkamış Meslek Yüksekokulu turizm alanında teknik personelin sağlanması konusunda sektöre destek olmaktadır. Bununla birlikte mevcut konaklama tesislerinde yer alan personele ağırlama, otel işletmeciliği, ikram hizmetleri vb. konularda belirli aralıklar ile eğitimler verilmektedir.

Turizm bölgedeki öncelikli sektörlerden biri olup Ekonomi Bakanlığı (Hazine Teşvikleri), SERKA ve TKDK gibi kurumlar Sarıkamış'ta yapılacak turizm yatırımlarını desteklemektedir. Kuruluş yeri faktörlerine göre Sarıkamış Kış Turizm Otel Yatırımı uygun yatırım alanı olarak değerlendirilebilir. Ayrıca Sarıkamış Kayak Merkezi'nde kurulabilecek günübirlik tesisler ve ticari işletmeler de karlı yatırım olarak değerlendirilmektedir.

4.24. Nitelikli Eğlence-Dinlence Tesisi

Kuruluş Yeri Faktörleri		Faktör Ağırlığı	Puan	Faktör
1	Pazar Olanakları	3	8	24
2	Yardımcı Malzeme ve Hammadde Kaynaklarına Yakınlık	2	7	14
3	Taşıma	1	9	9
4	İşgücü	2	8	16
5	Enerji, Yakıt ve Su	1	8	8
6	Arsanın Maliyeti, Topografik Yapısı ve İnşaat Maliyeti	1	6	6
7	Sosyal ve Kültürel Çevre	1	8	8
8	İklim Koşulları	1	7	7
9	Çevre Koşullarına Uygunluk	2	9	18
10	Özendirme Önlemleri	2	8	16
11	Yan Sanayiye Yakınlık	1	8	8
12	Üst Düzey Yöneticilerin ve Teknik Personelin Sağlanması	2	7	14
13	İletişim İmkânları	1	8	8
14	Toplam Yatırım Tutarı, İşletme Sermayesi İhtiyacı	2	7	14
15	Finansman İmkânları ve Bankacılık Hizmetlerinden Yararlanma	1	7	7
16	Diğer (Güvenlik ve Milli Savunmaya Uygunluk vs.)	2	8	16
TOPLAM			B	193

Son yıllarda Kars halkının gelir seviyesinin artması, tüketim alışkanlıklarının değişmesi, lüks tüketim talebinin artması, Kars'a gelen memur ve öğrenci sayısındaki artış ve gelen turist sayısındaki artış Nitelikli Eğlence-Dinlence Tesislerine olan talebi artırmıştır.

Son yıllarda ulaşım alanında yapılan yatırımlarla Kars, İstanbul ve Ankara'ya daha da yaklaşmıştır. Ankara-Kars hızlı tren hattının tamamlanması ile şu anda 17 saat olan yolculuk süresi 8 saate düşecektir. Aynı zamanda yapımı devam eden Bakü-Tiflis-Kars demiryolu hattının tamamlanması ile ilk etapta yılda 1 milyon yolcu 2034 yılında ise 3 milyon yolcu taşıma kapasitesine ulaşacağı tahmin edilmektedir. Havayolu ulaşımında Kars'a Ankara'dan haftada 10, İstanbul'dan 14 ve İzmir'den 2 uçak seferi düzenli olarak yapılmaktadır. Aynı zamanda Kars Havaalanı'nın yeni terminal binası inşaatının 2013 yılı başında faaliyete geçmesi beklenmektedir. Bölünmüş yol çalışmalarının tamamlanması, inşaatı devam eden Bakü-Tiflis-Kars ve Ankara-Kars Demiryolu ve proje aşamasında olan Kars-Iğdır-Nahcivan-İran-Pakistan Demiryolu Hattı ile Kars hem Türkiye'nin hem de Kafkasya ve Orta Asya'ya daha da yakın olacaktır. Bu yakınlık Kars'a gelen turist sayısını daha arttıracaktır.

Var olan ve daha da artacak olan bu talebin karşılanabilmesi için Kars'ta fizibilite çalışması yapılmış farklı büyüklüklerde eğlence ve dinlence tesislerinin yapılması uygun olacaktır.

5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Ülke ekonomisinde karşılaşılan sorunların başında bölgeler arası gelişmişlik farkları gelmektedir. Bölgeler arası gelişmişlik farkının başlıca nedeni ekonomik faaliyetlerin homojen dağılım göstermemesidir. Ekonomik faaliyetler yani yatırımlar genel olarak bölgelerin sahip olduğu imkan ve potansiyel dahilinde şekillenmektedir. Bölgeler arasındaki farklılıklara neden olan başlıca faktörler arasında hammadde temininde yaşanan zorluklar, işletmelerin sermaye yetersizliği, iklim şartlarının elverişsizliği, yan sanayinin gelişmemiş olması, nitelikli eleman eksikliği, ulaşım ve altyapı yetersizlikleri gelmektedir.

Bölgeler ve iller arasındaki gelişmişlik farklarının giderilmesi amacıyla kuruluş ve üretim faktörlerindeki aksaklıkların giderilmesine yönelik devlet tarafından çeşitli uygulamalar hayata geçirilmiştir. Ülkemizdeki kamu yatırım stratejisinde (özellikle 1980 sonrası dönemde) önemli değişiklikler olmuştur. Uygulamaya konulan politikaların etkisi ile kamu, imalat sanayi alanındaki yatırımlarını azaltırken, ekonomik ve sosyal altyapı alanındaki yatırımlara odaklanmıştır. Bu gelişmelere paralel olarak ekonomik ve sosyal yönden geri kalmış bölgelerde özel yatırımların teşvik edilmesine yönelik politikalara ağırlık verilmiştir.

Söz konusu politikaların başında Nisan 2012’de yeniden düzenlenen Yatırımlardaki Devlet Yardımları (Hazine Teşvikleri) gelmektedir. Kars ili, yatırım teşvikleri bakımından en fazla desteklenen ve sosyo-ekonomik açıdan en az gelişmiş iller arasında yer alan altıncı bölgede bulunmaktadır. Özel sektör yatırımlarının artması amacıyla bölgedeki tüm sektörler teşvik kapsamına alınmış olup yatırım döneminde; vergi indirimi, yatırım kredisi destekleri ve bedelsiz arazi tahsisi, KDV istinası, gümrük vergisi muafiyeti ve işçi ödemelerine ilişkin destek unsurlarından yararlanılabilmektedir.

Kars ili teşvik uygulamasında yatırımcılara sunduğu avantajın yanı sıra yapımı devam eden Kars havaalanı uluslararası terminal binası, Ankara-Kars hızlı tren ve Kars-Tiflis-Bakü demiryolu hattı, proje aşamasında olan Kars-Iğdır-Nahcivan demiryolu ve Kars Lojistik Merkezi gibi büyük kamu yatırımlarına ev sahipliği yapmaktadır.

İl ağırlıklı olarak tarıma dayalı bir ekonomiye sahiptir. Organize Sanayi Bölgesi ve Küçük Sanayi Sitelerinin faaliyete geçmesiyle birlikte imalat sanayi alanındaki yatırımlar artmakta ve sanayileşme sürecine geçiş hızlanmaktadır. Bununla birlikte Kars Tarıma Dayalı İhtisas Organize Sanayi Bölgesi’nin yakın dönem içerisinde faaliyete geçmesine ilişkin planlamalar yapılmaktadır.

Coğrafi konum itibarıyla uzun süren kış mevsimi tarımsal üretimi etkilemektedir. İlin hayvancılığa elverişli olan, kaliteli ve geniş meralara sahip olması, hayvancılığı ön plana çıkarmaktadır. İl özellikle büyükbaş hayvancılık açısından Türkiye’nin önde gelen bölgelerinden biridir. Zengin bitki örtüsü, geniş meraları ve hayvancılık için uygun iklimi ili hayvancılıkta ili Türkiye’nin önemli bir üretim merkezi haline getirmiştir. El değmemiş doğası ile organik tarım ve organik hayvancılık için önemli fırsatlar barındıran Kars, sağlıklı ve doğal gıda üretimi için yatırımcılara geniş imkânlar sunmaktadır.

Bölgenin sahip olduğu coğrafi konumu ve konumunun getirdiği stratejik önemi dolayısıyla tarih boyunca çetin mücadelelere ve bölgenin sık sık el değiştirmesine tanık olmuştur. Kars üzerinde uzun yıllar hâkimiyet süren Urartular, Gürcüler, Ermeniler, Safeviler, Osmanlılar ve Rusların izlerini taşımaktadır. Medeniyetler, geçmişte yaşanan göçler ve acılarıyla beraber edebiyat, mimari, sanat, farklı hayat tarzları kısaca kültürü de beraberinde getirmiştir. Kısaca, Kars’taki coğrafi yapı ve iklimin şekillendirmesi ile oluşan doğal değerler ve insan eliyle yapılan tarihi yapıların sayesinde ilde zengin bir turizm varlığı mevcuttur.

Hazırlanan bu çalışma ile Kars'ın Sosyo-Ekonomik durumu değerlendirilmiş ve ilin gelişimine etki edecek faktörler ışığında mevcut durum analiz edilerek yapılabilecek yatırımların ve potansiyel yatırım alanlarının ortaya konması amaçlanmıştır.

Kars'ın doğal kaynakları, sosyal ve ekonomik koşulları potansiyel gelişme eksenleri dikkate alınarak 44 yatırım konusu önerilmiştir. Önerilen yatırım konularından 5'i tarım ve hayvancılık, 8'i sanayi ve hizmetler sektöründe olmak üzere 13 faaliyet alanı A Grubu, 7'si tarım ve hayvancılık 24'ü sanayi ve hizmetler sektöründe 31 adet yatırım konusu ise B grubu olarak değerlendirilmiştir. Gerçekleştirilen incelemelerde C Grubu olarak değerlendirilen yatırımlara çalışmada yer verilmemiştir.

A Grubu olarak belirlenen ve değerlendirmeler sonucunda sorunsuz olarak görülen 13 adet yatırım konusu ile B Grubunun en yüksek puanlı 11 adet yatırım alanına ait kuruluş yeri faktörleri detaylı olarak incelenmiştir.

Kars ilinin ekonomik ve sosyal koşulları dikkate alınarak yapılan araştırmalar ve değerlendirmeler sonucunda, belirlenen yatırım konuları öneri niteliğinde olup, uygulanabilirlikleri ancak teknik, ekonomik ve mali yapılabilirlik çalışmalarının sonucunda netlik kazanabilir.

6. YARARLANILAN KAYNAKLAR

81 İl Durum Raporu, T.C. Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, Sanayi Genel Müdürlüğü, 2012.

A Theory of Migration, Everett S. Lee, University of Pennsylvania, 1996.

Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü, Resmi İnternet Sitesi, www.dsi.gov.tr.

Gelir İdaresi Başkanlığı veritabanı.

İller Arası Rekabetçilik Endeksi, URAK, 2011.

İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması, Kalkınma Bakanlığı, 2003.

Kalkınma Ajansları Destek Yönetimi Kılavuzu, T.C. Kalkınma Bakanlığı (mülga Devlet Planlama Teşkilatı), 2009.

Kalkınma Ajansları Teşvik Sistemi 16.07.2012 tarihli Eğitimi Sunumu, M. Y. Şahin, T.C. Ekonomi Bakanlığı.

Karayolları Genel Müdürlüğü, Resmi İnternet Sitesi, www.kgm.gov.tr.

Kars 2012 Yılı 4. Dönem İl Koordinasyon Kurul Toplantısı, Sağlık İl Müdürlüğü sunumu.

Kars İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Resmi İnternet Sitesi, karskulturturizm.gov.tr.

Kars İli 2011 Yılı Brifing Raporu, Kars Valiliği.

Kars İli Kamu Yatırımları Çalışması, T.C. Serhat Kalkınma Ajansı, 2012.

Kars İli Uygun Yatırım Alanları Araştırması, Türkiye Kalkınma Bankası, 2004.

KOSGEB, Resmi İnternet Sitesi, www.kosgeb.gov.tr,

Kuzey Doğa Derneği, İnternet Sitesi, www.kuyucuk.org.

Lojistik Merkezinin Kars'ta Kurulabilirliğine İlişkin Rapor, T.C. Serhat Kalkınma Ajansı, 2010.

Rakamlarla Serhat İlleri 2011, T.C. Serhat Kalkınma Ajansı, 2012.

Recent Theories of the Relationship between Education and Development, Francis X. Hezel, SJ, Yayınlanmadı, 1974.

Serhat Bölgesi Sınır Kapıları İnceleme Raporu, T.C. Serhat Kalkınma Ajansı, 2011.

Süt Sanayi Sektörü Mevcut Durum Analiz Raporu, T.C. Serhat Kalkınma Ajansı, 2012.

T.C. Kalkınma Bakanlığı, Resmi İnternet Sitesi, www.kalkinma.gov.tr.

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Resmi İnternet Sitesi, www.kulturturizm.gov.tr.

T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, Resmi İnternet Sitesi, www.meb.gov.tr.

Tarım Kredi Kooperatifleri, Resmi İnternet Sitesi, www.tarimkredi.org.tr.

Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu, Resmi İnternet Sitesi, www.tkd.org.tr.

TBB veritabanı, www.tbb.org.tr.

Ticaret Müşavirlikleri Verileri, T.C. Ekonomi Bakanlığı.

TRA2 Bölgesi Sağlık Altyapısı Raporu, T.C. Serhat Kalkınma Ajansı, 2011.

TRA2 Bölgesinde Çağrı Merkezi Fırsatı Raporu, Serhat Kalkınma Ajansı, 2012.

TRA2 Düzey II Bölgesi 2010-2013 Bölge Planı, T.C. Serhat Kalkınma Ajansı, 2010.

TRA2 İllerini Kapsayan Maden Envanteri Derlemesi, MTA, 2012.

TRA2 Sanayi Bölgeleri Raporu, T.C. Serhat Kalkınma Ajansı.

TRA2'de Göç Olgusu: Sebep ve Sonuçlar Bağlamında Analitik Bir Araştırma, Serhat Kalkınma Ajansı, 2012.

Türk Patent Enstitüsü veritabanı, www.tpe.org.tr.

Türkiye Çevre Durum Raporu, T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2011.

Türkiye İstatistik Kurumu, Resmi İnternet Sitesi, www.tuik.gov.tr.

Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü veritabanı, www.iskur.gov.tr.

Yeni Yatırım Teşvik Sistemi 1. Yıl Uygulama Sonuçları, T.C. Hazine Müsteşarlığı, Teşvik ve Uygulama Genel Müdürlüğü, 2010.

7. EKLER

7.1. Ek-1: Tablolar

Tablo 7.1 URAK, Genel Endeks Sıralamaları

İL	2009-2010	2008-2009	2007-2008	İL	2009-2010	2008-2009	2007-2008
İstanbul	1	1	1	Bartın	42	44	51
Ankara	2	2	2	Sinop	43	41	40
İzmir	3	3	3	Bolu	44	43	44
Bursa	4	4	4	Kütahya	45	42	43
Kocaeli	5	5	5	Bilecik	46	45	48
Eskişehir	6	6	6	Tokat	47	54	42
Tekirdağ	7	8	8	Afyonkarahisar	48	52	52
Antalya	8	7	11	Erzincan	49	53	45
Adana	9	9	7	Amasya	50	47	50
Gaziantep	10	11	10	Giresun	51	49	53
Hatay	11	10	12	Karaman	52	46	47
Kayseri	12	13	9	Artvin	53	57	54
Zonguldak	13	20	29	Ordu	54	58	55
Mersin	14	15	16	Kırşehir	55	60	60
Trabzon	15	14	14	Osmaniye	56	48	49
Samsun	16	16	15	Van	57	55	57
Konya	17	12	13	Niğde	58	51	66
Isparta	18	22	24	Batman	59	56	56
Muğla	19	17	17	Mardin	60	62	64
Aydın	20	18	18	Düzce	61	61	58
Denizli	21	19	19	Kastamonu	62	66	62
Manisa	22	29	23	Kilis	63	59	59
Balıkesir	23	21	25	Adıyaman	64	64	63
Edirne	24	25	26	Çorum	65	65	67
Erzurum	25	27	28	Aksaray	66	68	65
Sakarya	26	24	22	Çankırı	67	63	61
Elâzığ	27	39	34	Kars	68	67	68
Malatya	28	28	30	Yozgat	69	71	71
Yalova	29	23	21	Muş	70	73	70

Sivas	30	26	20	Bingöl	71	75	72
Kırklareli	31	30	31	İğdır	72	69	75
Diyarbakır	32	36	39	Bitlis	73	72	73
Çanakkale	33	31	35	Tunceli	74	77	78
K. Maraş	34	35	33	Bayburt	75	76	76
Rize	35	38	27	Siirt	76	74	69
Kırıkkale	36	34	38	Gümüşhane	77	80	74
Nevşehir	37	32	32	Ardahan	78	79	79
Karabük	38	33	37	Ağrı	79	70	77
Şanlıurfa	39	40	41	Şırnak	80	78	81
Uşak	40	37	36	Hakkâri	81	81	80
Burdur	41	50	46				

Tablo 7.2 URAK, Beşeri Sermaye ve Yaşam Kalitesi Alt Endeksi Sıralamaları

İL	2009-2010	2008-2009	2007-2008	İL	2009-2010	2008-2007	2008-2008
Ankara	1	1	1	Erzincan	42	45	43
İstanbul	2	2	2	Karaman	43	41	42
Eskişehir	3	3	3	Nevşehir	44	44	56
İzmir	4	4	4	Kastamonu	45	59	59
Isparta	5	6	6	Bayburt	46	52	50
Antalya	6	5	5	Giresun	47	43	44
Trabzon	7	7	7	Ordu	48	50	49
Edirne	8	11	9	Çorum	49	47	46
Kırıkkale	9	8	10	Gümüşhane	50	64	61
Erzurum	10	16	15	Amasya	51	46	41
Elâziğ	11	9	8	Tunceli	52	54	64
Bursa	12	10	11	Tokat	53	48	48
Kocaeli	13	14	20	Hatay	54	51	51
Muğla	14	15	12	Afyonkarahisar	55	49	47
Konya	15	19	14	Kahramanmaraş	56	63	63
Bolu	16	12	16	Çankırı	57	60	62
Karabük	17	20	21	Bilecik	58	58	60
Adana	18	13	13	Kilis	59	61	57
Kayseri	19	18	17	Bartın	60	53	55
Aydın	20	17	22	Düzce	61	57	53
Denizli	21	22	19	Niğde	62	55	52
Mersin	22	23	23	Aksaray	63	56	54
Sivas	23	24	24	Diyarbakır	64	62	65
Samsun	24	21	18	Yozgat	65	72	70
Yalova	25	28	25	Osmaniye	66	65	58
Zonguldak	26	25	27	Van	67	69	67
Çanakkale	27	29	30	Adıyaman	68	66	66
Kırşehir	28	30	35	Batman	69	67	68
Sakarya	29	31	26	Bingöl	70	71	71
Balıkesir	30	27	28	Kars	71	75	73
Malatya	31	26	32	Bitlis	72	73	75
Uşak	32	32	29	Iğdır	73	70	72
Burdur	33	33	33	Şanlıurfa	74	68	69
Kırklareli	34	40	36	Siirt	75	74	74
Tekirdağ	35	39	34	Ardahan	76	80	77
Gaziantep	36	34	40	Hakkâri	77	79	81
Kütahya	37	36	39	Muş	78	78	79
Sinop	38	38	37	Ağrı	79	76	78
Artvin	39	42	45	Mardin	80	77	76
Manisa	40	35	31	Şırnak	81	81	80
Rize	41	37	38				

Tablo 7.3 URAK, Markalaşma Becerisi ve Yenilikçilik Alt Endeksi Sıralamaları

İL	2009-2010	2008-2009	2007-2008	İL	2009-2010	2008-2009	2007-2008
İstanbul	1	1	1	Giresun	42	45	36
Ankara	2	2	2	Isparta	43	38	41
Bursa	3	3	3	Elâzığ	44	52	53
Kayseri	4	5	4	Karabük	45	50	51
Gaziantep	5	8	7	Düzce	46	42	47
İzmir	6	9	6	Erzurum	47	41	39
Manisa	7	15	9	Amasya	48	53	52
Denizli	8	7	8	Malatya	49	44	43
Eskişehir	9	10	16	Mardin	50	47	46
Antalya	10	11	18	Şanlıurfa	51	46	45
Trabzon	11	12	10	Kastamonu	52	32	48
Sivas	12	13	12	Kırşehir	53	48	49
Diyarbakır	13	55	56	Çankırı	54	51	50
Kocaeli	14	4	13	Kırklareli	55	49	37
Konya	15	6	5	Siirt	56	54	54
Adana	16	14	14	Nevşehir	57	56	60
Sakarya	17	16	15	Yalova	58	59	55
Hatay	18	17	17	Aksaray	59	57	57
Balıkesir	19	18	19	Kırıkkale	60	58	62
Tekirdağ	20	21	25	Bartın	61	60	59
Kahramanmaraş	21	25	24	Osmaniye	62	63	64
Mersin	22	20	21	Sinop	63	64	63
Samsun	23	19	26	Adıyaman	64	67	68
Kütahya	24	22	22	İğdır	65	71	72
Zonguldak	25	28	27	Batman	66	65	66
Ordu	26	23	20	Van	67	61	58
Aydın	27	24	23	Yozgat	68	68	67
Karaman	28	26	29	Erzincan	69	66	69
Rize	29	27	11	Gümüşhane	70	62	61
Bolu	30	30	32	Muş	71	69	65
Muğla	31	33	33	Kars	72	70	71
Afyonkarahisar	32	31	28	Artvin	73	72	75
Şırnak	33	78	78	Kilis	74	73	70
Çorum	34	34	31	Ağrı	75	75	74
Çanakkale	35	35	35	Bingöl	76	74	73
Burdur	36	29	34	Bayburt	77	80	79
Edirne	37	37	40	Ardahan	78	81	81
Uşak	38	43	44	Bitlis	79	76	76
Niğde	39	36	30	Hakkâri	80	79	80
Tokat	40	40	42	Tunceli	81	77	77
Bilecik	41	39	38				

Tablo 7.4 URAK, Ticaret Becerisi ve Üretim Potansiyeli Alt Endeksi Sıralamaları

İL	2009-2010	2008-2009	2007-2008	İL	2009-2010	2008-2009	2007-2008
İstanbul	1	1	1	Aydın	42	38	28
Ankara	2	2	2	Muğla	43	32	47
İzmir	3	3	3	Edirne	44	48	50
Kocaeli	4	4	4	Trabzon	45	46	37
Bursa	5	5	5	İğdır	46	18	56
Hatay	6	6	8	Sivas	47	14	44
Şanlıurfa	7	26	20	Kırıkkale	48	47	52
Gaziantep	8	9	6	Karaman	49	43	43
Mersin	9	10	22	Sinop	50	55	42
Tekirdağ	10	11	11	Tokat	51	41	39
Zonguldak	11	34	19	Yalova	52	19	23
Antalya	12	8	16	Kilis	53	35	38
Konya	13	7	7	Artvin	54	58	53
Kayseri	14	28	14	Karabük	55	31	21
Samsun	15	25	18	Nevşehir	56	39	12
Adana	16	12	9	Uşak	57	50	31
Aksaray	17	56	27	Isparta	58	54	49
Kahramanmaraş	18	23	10	Kırşehir	59	75	73
Manisa	19	22	33	Elâzığ	60	72	60
Afyonkarahisar	20	49	45	Adıyaman	61	61	61
Kırklareli	21	45	34	Burdur	62	78	71
Malatya	22	36	40	Bingöl	63	79	76
Mardin	23	37	46	Bolu	64	68	69
Ordu	24	53	24	Muş	65	69	59
Çanakkale	25	20	29	Osmaniye	66	63	68
Batman	26	42	26	Yozgat	67	74	70
Balıkesir	27	30	41	Bilecik	68	73	75
Denizli	28	17	15	Düzce	69	67	66
Diyarbakır	29	16	13	Kütahya	70	62	65
Van	30	21	32	Kastamonu	71	66	64
Hakkâri	31	51	48	Bitlis	72	60	72
Bartın	32	52	30	Niğde	73	64	78
Erzurum	33	44	35	Tunceli	74	80	81
Çorum	34	33	51	Amasya	75	71	77
Ağrı	35	15	57	Bayburt	76	76	80
Şırnak	36	13	58	Erzincan	77	77	67
Eskişehir	37	27	36	Siirt	78	59	74
Sakarya	38	24	17	Gümüşhane	79	81	62
Ardahan	39	29	55	Kars	80	70	79
Giresun	40	40	54	Çankırı	81	65	63
Rize	41	57	25				

Tablo 7.5 URAK, Erişilebilirlik Alt Endeksi Sıralamaları;

İL	2009-2010	2008-2009	2007-2008	İL	2009-2010	2008-2009	2007-2008
İstanbul	1	1	1	Osmaniye	42	38	37
İzmir	2	2	2	Erzincan	43	37	42
Tekirdağ	3	3	4	Bartın	44	47	58
Ankara	4	4	3	Niğde	45	43	66
Hatay	5	5	5	Sivas	46	44	20
Kocaeli	6	7	7	Sinop	47	46	46
Adana	7	6	6	Tokat	48	65	45
Bursa	8	8	8	Karabük	49	48	47
Zonguldak	9	15	29	Bolu	50	49	48
Samsun	10	9	9	Kırıkkale	51	52	52
Mersin	11	10	10	Düzce	52	50	49
Gaziantep	12	12	12	Kars	53	51	50
Eskişehir	13	11	11	Mardin	54	53	57
Muğla	14	13	13	Batman	55	54	51
Aydın	15	14	14	Adıyaman	56	55	53
Antalya	16	16	15	Afyonkarahisar	57	58	61
Kayseri	17	17	16	Van	58	56	55
Balıkesir	18	18	19	Çankırı	59	57	56
Isparta	19	31	31	Muş	60	59	59
Trabzon	20	19	18	Artvin	61	60	63
Sakarya	21	21	22	Giresun	62	61	62
Yalova	22	20	17	Karaman	63	62	60
Elâzığ	23	42	40	Kastamonu	64	64	65
Konya	24	22	21	Kırşehir	65	63	64
Malatya	25	23	23	Yozgat	66	66	68
Edirne	26	24	26	Ordu	67	67	67
Erzurum	27	25	24	Kilis	68	68	69
Kırklareli	28	27	25	Bitlis	69	69	70
Nevşehir	29	26	27	Siirt	70	71	54
Bilecik	30	28	30	Bingöl	71	70	71
Kahramanmaraş	31	30	28	Çorum	72	74	75
Manisa	32	29	32	Aksaray	73	73	73
Diyarbakır	33	32	34	İğdır	74	76	77
Burdur	34	45	44	Tunceli	75	75	74
Rize	35	33	33	Bayburt	76	77	76
Denizli	36	34	35	Gümüşhane	77	78	78
Şanlıurfa	37	35	36	Ardahan	78	79	79
Amasya	38	41	43	Şırnak	79	80	80
Çanakkale	39	39	39	Ağrı	80	72	72
Uşak	40	40	41	Hakkâri	81	81	81
Kütahya	41	36	38				

Tablo 7.6 Yıllara göre illerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Endeksi'ne göre sıralaması

İL	2011 Sıra	2003 Sıra	2003 Endeks	1996 Sıra	1996 Endeks	İL	2011 Sıra	2003 Sıra	2003 Endeks	1996 Sıra	1996 Endeks
İstanbul	1	1	4,808	1	4,879	Malatya	42	41	-0,226	38	-0,180
Ankara	2	2	3,315	2	3,324	Afyon	43	44	-0,272	41	-0,228
İzmir	3	3	2,524	3	2,708	Artvin	44	43	-0,260	46	-0,362
Kocaeli	4	4	1,943	5	1,562	Erzincan	45	58	-0,493	47	-0,369
Antalya	5	11	0,915	7	0,979	Hatay	46	29	0,196	26	0,190
Bursa	6	5	1,679	4	1,746	Kastamonu	47	51	-0,376	43	-0,332
Eskişehir	7	6	1,104	6	1,010	Bartın	48	55	-0,416	51	-0,472
Muğla	8	13	0,712	11	0,626	Sivas	49	53	-0,406	48	-0,408
Tekirdağ	9	7	1,059	8	0,912	Çorum	50	46	-0,328	44	-0,338
Denizli	10	12	0,716	16	0,501	Sinop	51	57	-0,485	54	-0,513
Bolu	11	14	0,609	28	0,147	Giresun	52	50	-0,367	45	-0,342
Edirne	12	16	0,562	18	0,408	Osmaniye	53	47	-0,333	-	-
Yalova	13	9	0,935	-	-	Çankırı	54	59	-0,519	53	-0,507
Çanakkale	14	24	0,369	20	0,352	Aksaray	55	56	-0,452	49	-0,449
Kırklareli	15	11	0,863	14	0,554	Niğde	56	49	-0,356	42	-0,280
Adana	16	8	0,949	9	0,825	Tokat	57	61	-0,590	52	-0,481
Kayseri	17	19	0,477	15	0,531	Tunceli	58	52	-0,400	60	-0,695
Sakarya	18	23	0,404	27	0,155	Erzurum	59	60	-0,533	56	-0,551
Aydın	19	22	0,420	12	0,572	K.maraş	60	48	-0,350	50	-0,451
Konya	20	26	0,253	24	0,220	Ordu	61	62	-0,645	55	-0,536
Isparta	21	28	0,212	21	0,337	Gümüşhane	62	71	-0,925	63	-0,783
Balıkesir	22	15	0,565	13	0,567	Kilis	63	54	-0,412	-	-
Manisa	23	25	0,342	22	0,308	Bayburt	64	66	-0,802	64	-0,799
Mersin	24	17	0,519	10	0,692	Yozgat	65	64	-0,717	58	-0,639
Uşak	25	30	0,169	23	0,250	Adıyaman	66	65	-0,776	61	-0,753
Burdur	26	31	0,144	29	0,145	Diyarbakır	67	63	-0,670	57	-0,614
Bilecik	27	18	0,504	17	0,475	Kars	68	67	-0,819	62	-0,755
Karabük	28	27	0,213	-	-	Iğdır	69	69	-0,891	69	-0,980
Zonguldak	29	21	0,449	19	0,362	Batman	70	70	-0,905	65	-0,869
Gaziantep	30	20	0,462	25	0,200	Ardahan	71	74	-1,073	72	-1,058
Trabzon	31	38	-0,186	34	-0,035	Bingöl	72	76	-1,125	73	-1,061
Karaman	32	35	-0,099	40	-0,225	Şanlıurfa	73	68	-0,832	59	-0,658
Samsun	33	32	0,088	35	-0,042	Mardin	74	72	-0,989	66	-0,916
Rize	34	37	-0,178	37	-0,122	Van	75	75	-1,093	67	-0,955
Düzce	35	45	-0,280	-	-	Bitlis	76	79	-1,157	71	-1,057
Nevşehir	36	34	-0,075	32	0,006	Siirt	77	73	-1,006	68	-0,971
Amasya	37	39	-0,186	39	-0,194	Şırnak	78	78	-1,140	75	-1,225
Kütahya	38	40	-0,207	31	0,093	Ağrı	79	80	-1,281	74	-1,135
Elazığ	39	36	-0,101	33	-0,025	Hakkâri	80	77	-1,140	70	-1,054
Kırşehir	40	42	-0,229	36	-0,117	Muş	81	81	-1,440	76	-1,245
Kırıkkale	41	33	0,059	30	0,141						

Tablo 7.7 SEGE 1996, 2003, 2011 çalışmalarında kullanılan değişkenler

1996	2003	2011
Demografik Göstergeler		
Toplam Nüfus	Toplam Nüfus	Nüfus Yoğunluğu
Şehirleşme Oranı	Şehirleşme Oranı	Yaşa Özel Doğurganlık Oranı (15-49 Yaş)
Yıllık Ortalama Nüfus Artışı	Yıllık Ortalama Nüfus Artışı	Genç Bağımlı Nüfus Oranı (0-14 Yaş)
Nüfus Yoğunluğu	Nüfus Yoğunluğu	Net Göç Hızı
Yıllık Net Göç Oranı	Doğurganlık Hızı	Şehirleşme Oranı
Doğurganlık Oranı	Ortalama Hanehalkı Büyüklüğü	
Ortalama Hanehalkı Büyüklüğü		
İstihdam Göstergeleri		
Tarım İşkolunda Çalışanların Toplam İstihdama Oranı	Tarım İşkolunda Çalışanların Toplam İstihdama Oranı	İşsizlik Oranı
Sanayi İşkolunda Çalışanların Toplam İstihdama Oranı	Sanayi İşkolunda Çalışanların Toplam İstihdama Oranı	İşgücüne Katılma Oranı
Ticaret İşkolunda Çalışanların Toplam İstihdama Oranı	Ticaret İşkolunda Çalışanların Toplam İstihdama Oranı	Çalışma Çağındaki Nüfusun (15-64 Yaş Arası) Toplam Nüfus İçerisindeki Oranı
Mali Kurumlar İşkolunda Çalışanların Toplam İstihdama Oranı	Mali Kurumlar İşkolunda Çalışanların Toplam İstihdama Oranı	İmalat Sanayi İstihdamının Sigortalı İstihdam İçindeki Oranı
Ücretli Çalışanların Toplam İstihdama Oranı	Ücretli Çalışanların Toplam İstihdama Oranı	Sosyal Güvenlik Kapsamındaki Aktif Çalışanların Toplam Nüfusa Oranı
Ücretli Çalışan Kadınların Toplam İstihdama Oranı	Ücretli Çalışan Kadınların Toplam İstihdama Oranı	Ortalama Günlük Kazanç
İşverenlerin Toplam İstihdama Oranı	İşverenlerin Toplam İstihdama Or.	Ortalama Günlük Kazanç-Kadın İstihdam Oranı
Eğitim Göstergeleri		
Okur-Yazar Nüfus Oranı	Okur-Yazar Nüfus Oranı	Okur-Yazar Nüfus Oranı
Okur-Yazar Kadın Nüfusun Toplam Kadın Nüfusuna Oranı	Okur-Yazar Kadın Nüfusun Toplam Kadın Nüfusuna Oranı	Okur-Yazar Kadın Nüfusun Toplam Kadın Nüfusuna Oranı
Üniversite Bitirenlerin Okul Bitirenlere Oranı	Üniversite Bitirenlerin 22+ Yaş Nüfusa Oranı	Genel Ortaöğretim Net Okullaşma Oranı
İlkokullar Okullaşma Oranı	İlkokullar Okullaşma Oranı	Mesleki Ve Teknik Liseler Okullaşma Oranı
Ortaokullar Okullaşma Oranı	Liseler Okullaşma Oranı	İlin Ygs Ortalama Başarı Puanı
Liseler Okullaşma Oranı	Mesleki Ve Teknik Liseler Okullaşma Oranı	Yüksek Okul Veya Fakülte Mezunu Nüfusun 22+ Yaş Nüfusa Oranı

Sağlık Göstergeleri		
Bebek Ölüm Oranı	Bebek Ölüm Oranı	Yüzbin Kişiye Düşen Hastane Yatak Sayısı
Onbin Kişiye Düşen Hekim Sayısı	Onbin Kişiye Düşen Hekim Sayısı	Onbin Kişiye Düşen Hekim Sayısı
Onbin Kişiye Düşen Diş Hekimi Sayısı	Onbin Kişiye Düşen Diş Hekimi Sayısı	Onbin Kişiye Düşen Diş Hekimi Sayısı
Onbin Kişiye Düşen Eczane Sayısı	Onbin Kişiye Düşen Eczane Sayısı	Onbin Kişiye Düşen Eczane Sayısı
Onbin Kişiye Düşen Hastane Yatağı Sayısı	Onbin Kişiye Düşen Hastane Yatağı Sayısı	Yeşil Kart Sahibi Nüfusun İl Nüfusuna Oranı
Mali Kapasite Göstergeleri		
Organize Sanayi Bölgesi Parsel Sayısı	Organize Sanayi Bölgesi Parsel Sayısı	İldeki Banka Kredilerinin Türkiye İçindeki Payı
İmalat Sanayi İşyeri Sayısı	Küçük Sanayi Siteleri İşyeri Sayısı	İldeki Tasarruf Mevduatının Türkiye İçindeki Payı
İmalat Sanayi Yıllık Çalışanlar Ortalama Sayısı	İmalat Sanayii İşyeri Sayısı	Kişi Başına Düşen Banka Mevduatı Tutarı
İmalat Sanayi Kurulu Güç Kapasite Miktarı	İmalat Sanayi Yıllık Çalışanlar Ortalama Sayısı	Bin Kişiye Düşen İnternet Bankacılığında Aktif Bireysel Müşteri Sayısı
Fert Başına İmalat Sanayi Elektrik Tüketimi	İmalat Sanayi Kurulu Güç Kapasite Miktarı	Bin Kişiye Düşen İnternet Bankacılığında Aktif Kurumsal Müşteri Sayısı
Fert Başına İmalat Sanayi Katma Değeri	Fert Başına İmalat Sanayi Elektrik Tüketimi	Kişi Başına Düşen Bütçe Gelirleri
	Fert Başına İmalat Sanayi Katma Değeri	İl Vergi Gelirinin Türkiye İçindeki Payı
Erişilebilirlik Göstergeleri		
Kırsal Nüfus Başına Tarımsal Üretim Değeri	Kırsal Nüfus Başına Tarımsal Üretim Değeri	Kırsal Kesim Asfalt-Beton Köy Yolu Oranı
Tarımsal Üretim Değerinin Türkiye İçindeki Payı	Tarımsal Üretim Değerinin Türkiye İçindeki Payı	İlin En Yakın Havaalanına Uzaklığı
		Hane Başına Genişbant Abone Sayısı
Daire Sayısı	Daire Sayısı	Kişi Başına Düşen Gsm Abone Sayısı
Şehirsal Nüfus Başına Konut Alanı	Borulu Su Tesisatı Bulunan Daire Oranı	İlin Otoyol Ve Devlet Yollarına Göre Yük-Km Değerleri
		Toplam Demiryolu Hattının Yüzölçüme Oranı

Rekabetçi Ve Yenilikçi Kapasite Göstergeleri		
Gayrisafi Yurt İçi Hasıla İçindeki Payı	Gayrisafi Yurt İçi Hasıla İçindeki Payı	İl İhracatının Türkiye İçindeki Payı
Fert Başına Gayri Safi Yurt İçi Hasıla	Fert Başına Gayri Safi Yurt İçi Hasıla	Kişi Başına Düşen İhracat Tutarı
Banka Şube Sayısı	Banka Şube Sayısı	İmalat Sanayi İşyerlerinin Türkiye İçindeki Payı
Fert Başına Banka Mevduatı	Fert Başına Banka Mevduatı	İmalat Sanayi Kayıtlı İşyeri Oranı
Toplam Banka Mevduatı İçindeki Payı	Toplam Banka Mevduatı İçindeki Payı	Kişi Başı İmalat Sanayi Elektrik Tüketimi
Toplam Banka Kredileri İçindeki Payı	Toplam Banka Kredileri İçindeki Payı	Organize Sanayi Bölgesinde Üretim Yapılan Parsellerin Türkiye İçindeki Payı
Kırsal Nüfus Başına Tarımsal Kredi Miktarı	Kırsal Nüfus Başına Tarımsal Kredi Miktarı	Küçük Sanayi Sitesi İşyeri Sayısının Türkiye İçindeki Payı
Fert Başına Sınai, Ticari Ve Turizm Kredileri Miktarı	Fert Başına Sınai, Ticari Ve Turizm Kredileri Miktarı	Yeni Kurulan Şirketlerin Toplam Sermayesinin Türkiye İçindeki Payı
Fert Başına Belediye Giderleri	Fert Başına Belediye Giderleri	On Bin Kişiye Düşen Yabancı Sermayeli Şirket Sayısı
Fert Başına Genel Bütçe Gelirleri	Fert Başına Genel Bütçe Gelirleri	Yüz Bin Kişiye Düşen Marka Başvuru Sayısı
Fert Başına Gelir Ve Kurumlar Vergisi Miktarı	Fert Başına Gelir Ve Kurumlar Vergisi Miktarı	Yüz Bin Kişiye Düşen Patent Başvuru Sayısı
Fert Başına Kamu Yatırımları Miktarı	Fert Başına Kamu Yatırımları Miktarı	Yüksek Lisans Ve Doktora Sahibi Nüfusun 30+ Yaş Nüfusa Oranı
Fert Başına Teşvik Belgeli Yatırım Tutarı	Fert Başına Teşvik Belgeli Yatırım Tutarı	Kırsal Nüfus Başına Düşen Tarımsal Üretim Değeri
Fert Başına İhracat Miktarı	Fert Başına İhracat Miktarı	Turizm Yatırım-İşletme Ve Belediye Belgeli Yatak Sayısının Türkiye İçindeki Payı
Fert Başına İthalat Miktarı	Fert Başına İthalat Miktarı	Teşvik Belgeli Yatırım Tutarının Türkiye İçerisindeki Payı
Yaşam Kalitesi Göstergeleri		
Kırsal Yerleşmelerde Asfalt Yol Oranı	Kırsal Yerleşmelerde Asfalt Yol Oranı	Bin Kişiye Düşen Avm Brüt Kiralanabilir Alan Oranı
Yeterli İçmesuyu Götürülen Nüfus Oranı	Yeterli İçmesuyu Götürülen Nüfus Oranı	Kanalizasyon Şebekesi İle Hizmet Verilen Belediye Nüfusunun Toplam Belediye Nüfusuna Oranı
Tck Asfalt Yol Oranı	Devlet Ve İl Yolları Asfalt Yol Oranı	Kişi Başı Mesken Elektrik Yüketimi
		On Bin Kişiye Düşen Otomobil Sayısı

Onbin Kişiyeye Düşen Otomobil Sayısı	Onbin Kişiyeye Düşen Özel Otomobil Sayısı	Kükürtdioksit (So2) Ortalama Değeri
Onbin Kişiyeye Düşen Motorlu Kara Taşıtları Sayısı	Onbin Kişiyeye Düşen Motorlu Kara Taşıtları Sayısı	Partüküler Madde (Duman) Ortalama Değeri
Fert Başına Elektrik Tüketim Miktarı	Fert Başına Elektrik Tüketim Miktarı	Sosyal Güvenlik Kapsamı Dışında Kalan Nüfusun Toplam Nüfusa Oranı
Fert Başına Telefon Kontör Değeri	Fert Başına Telefon Kontör Değeri	Yüz Bin Kişiyeye Düşen Ceza İnfaz Kurumuna Giren Hükümlü Sayısı
Onbin Kişiyeye Düşen Faks Sayısı	Yeşil Karta Sahip Nüfus Oranı	Yüz Bin Kişiyeye Düşen İntihar Vakası Sayısı

Tablo 7.8 Yıllara ve bölgelere göre okur-yazarlık durumu, okuma yazma bilmeyenlerin oranları

Bölge	Yıl	Okuma yazma bilmeyen	Okuma yazma bilen	Durumu bitinmeyen	Okuma yazma bilmeyen oranı	Durumu bitinmeyen oranı	Toplam	Okuma yazma bilmeyen oranı (Erkek)	Okuma yazma bilmeyen oranı (Kadın)
Türkiye	2008	4.863.414	43.806.774	3.966.417	9,24%	7,54%	52.636.605	3,69%	14,75%
Türkiye	2009	4.645.638	45.942.369	2.962.823	8,68%	5,53%	53.550.830	3,40%	13,92%
Türkiye	2010	3.812.092	48.128.011	2.731.288	6,97%	5,00%	54.671.391	2,56%	11,37%
Türkiye	2011	3.163.396	50.508.897	1.946.146	5,69%	3,50%	55.618.439	1,99%	9,37%
TRA2	2008	131.935	477.833	119.944	18,08%	16,44%	729.712	7,81%	29,41%
TRA2	2009	127.535	509.843	87.611	17,59%	12,08%	724.989	7,48%	28,67%
TRA2	2010	98.936	548.506	77.294	13,65%	10,67%	724.736	5,21%	22,63%
TRA2	2011	87.917	611.599	50.874	11,72%	6,78%	750.390	4,02%	20,30%
Ağrı	2008	66.651	182.585	63.334	21,32%	20,26%	312.570	9,94%	33,78%
Ağrı	2009	65.393	203.399	47.610	20,67%	15,05%	316.402	9,28%	33,26%
Ağrı	2010	49.717	228.614	42.374	15,50%	13,21%	320.705	6,12%	25,64%
Ağrı	2011	44.182	261.209	28.862	13,22%	8,63%	334.253	4,59%	23,00%
Kars	2008	30.268	152.888	31.296	14,11%	14,59%	214.452	5,03%	24,32%
Kars	2009	29.005	159.023	21.457	13,85%	10,24%	209.485	4,95%	23,61%
Kars	2010	23.132	163.591	18.854	11,25%	9,17%	205.577	3,94%	18,96%
Kars	2011	20.910	177.709	11.969	9,93%	5,68%	210.588	3,25%	17,29%
İğdır	2008	24.254	79.910	16.524	20,10%	13,69%	120.688	9,09%	32,00%
İğdır	2009	23.153	84.628	12.125	19,31%	10,11%	119.906	8,77%	30,59%
İğdır	2010	17.637	92.418	10.829	14,59%	8,96%	120.884	5,61%	23,99%
İğdır	2011	15.385	103.419	6.464	12,28%	5,16%	125.268	4,30%	20,92%
Ardahan	2008	10.762	62.450	8.790	13,12%	10,72%	82.002	5,16%	21,99%
Ardahan	2009	9.984	62.793	6.419	12,61%	8,11%	79.196	5,00%	20,88%
Ardahan	2010	8.450	63.883	5.237	10,89%	6,75%	77.570	4,17%	17,96%
Ardahan	2011	7.440	69.262	3.579	9,27%	4,46%	80.281	3,19%	16,11%

7.2. Ek-2: Kısaltmalar

ADNKS	:	Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi
AKAKP	:	Ardahan Kars Artvin Kalkınma Projesi
ÇED	:	Çevresel Etki Değerlendirmesi
DAP	:	Doğu Anadolu Kalkınma İdaresi Başkanlığı
DPT	:	T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı
DSİ	:	Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü
EDAM	:	Ekonomi ve Dış Politikalar Araştırma Merkezi
ENH	:	Enerji Nakil Hattı
GSKD	:	Gayrisafi Katma Değer
HES	:	Hidroelektrik Santral
IPA	:	Avrupa Birliği Katılım Öncesi Yardım Aracı Kırsal Kalkınma Programı
İMKB	:	İstanbul Menkul Kıymetler Borsası
İŞKUR	:	Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü
KDV	:	Katma Değer Vergisi
KKYDP	:	Kırsal Kalkınma Yatırımlarının Desteklenmesi Programı
KOBİ	:	Küçük ve Orta Büyüklükte İşletmeler
KOSGEB	:	Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeleri Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı
KSS	:	Küçük Sanayi Sitesi
KYK	:	Kredi ve Yurtlar Kurumu
MTA	:	Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü
OSB	:	Organize Sanayi Bölgesi
SEGE	:	İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Endeksi
SERKA	:	T.C. Serhat Kalkınma Ajansı
TBB	:	Türkiye Bankalar Birliği
TDİOSB	:	Tarıma Dayalı İhtisas Organize Sanayi Bölgesi
TKB	:	Türkiye Kalkınma Bankası
TKDK	:	Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu
TOKİ	:	Toplu Konut İdaresi Başkanlığı
TR	:	Türkiye Cumhuriyeti
TRA	:	Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi illerini kapsayan düzey I bölgesi
TRA2	:	Ağrı, Kars, Iğdır ve Ardahan illerini kapsayan düzey II bölgesi
TÜİK	:	T.C. Başbakanlık Türkiye İstatistik Kurumu
URAK	:	Uluslararası Rekabet Araştırma Kurumu Derneği

7.3. Ek-3: Tanımlar

2. Basamak Sağlık Hizmetleri	:	Hastalıkların teşhis ve yatırılarak tedavisi için düzenlenen hizmetlerdir. Hastaneler ve yataklı tedavi merkezleri ikinci basamak sağlık hizmetleri veren kuruluşlardır
3. Basamak Sağlık Hizmetleri	:	Özel dal ve eğitim ve araştırma hastaneleri tarafından yürütülen sağlık hizmetleridir.
Ajans	:	T.C. Serhat Kalkınma Ajansı
B Grubu Hastane	:	Ruhsatlandırılmış yatak kapasitesi otuz ila elli arasında olan, en az dört farklı dâhili ve dört farklı cerrahi uzmanlık dalında tam gün kadrolu uzman tabip çalıştırmak suretiyle sağlık hizmeti veren; birinci fıkrada belirlenen asgari standartlara ilave olarak günün gelişmiş tıp teknolojisine uygun olan bir veya birden fazla teşhis ve tedavi birimini ve radyoloji, biyokimya, patoloji ve mikrobiyoloji laboratuvarlarını bünyesinde bulunduran genel hastanelerdir.
Bölge	:	Ağrı, Kars, Iğdır ve Ardahan illerini kapsayan TRA2 Düzey II Bölgesi'dir.
Genç bağımlılık oranı	:	Bir bölgede ikamet eden 0-14 yaş arası nüfusun toplam çalışabilir nüfus olan 15-64 yaş arası nüfusa oranı
Göç	:	Ekonomik, toplumsal, siyasi sebeplerle bireylerin veya toplulukların bir ülkeden başka bir ülkeye, bir yerleşim yerinden başka bir yerleşim yerine gitme işi, taşınma
İstihdam Edilenler	:	Aşağıda yer alan işbaşında olanlar ve işbaşında olmayanlar grubuna dâhil olan kurumsal olmayan çalışma çağındaki nüfus, istihdam edilen nüfustur.
	:	İşbaşında olanlar: Ücretli, maaşlı, yevmiyeli, kendi hesabına, işveren ya da ücretsiz aile işçisi olarak referans dönemi içinde en az bir saat bir iktisadi faaliyette bulunan kişilerdir.
	:	İşbaşında olmayanlar: İşi ile bağlantısı devam ettiği halde, referans haftası içinde çeşitli nedenlerle işinin başında olmayan kendi hesabına ve işverenler istihdamda kabul edilmektedir.
	:	Ücretli ve maaşlı çalışan ve çeşitli nedenlerle referans döneminde işlerinin başında bulunmayan fertler; ancak 3 ay içinde işlerinin başına geri döneceklerse veya işten uzak kaldıkları süre zarfında maaş veya ücretlerinin en az % 50 ve daha fazlasını almaya devam ediyorlarsa istihdamda kabul edilmektedir.
	:	Referans haftası içinde "1 saat" bile çalışmamış olan ücretsiz aile işçileri ve yevmiyeliler istihdamda kabul edilmemektedir.
	:	Mesleki bilgi ve görgülerini artırmak amacıyla belirli bir menfaat (aynı yada nakdi gelir, sosyal güvence, cep harçlığı, bahşiş vb.) karşılığında çalışan çıraklar ve stajyer öğrenciler de istihdam halinde olanlar kapsamına dahil edilmektedirler.

İşgücü	:	İstihdam edilenler ile işsizlerin oluşturduğu tüm nüfusu kapsar.
İşgücüne dâhil olmayan Nüfus	:	İşsiz veya istihdamda bulunmayan kurumsal olmayan çalışma çağındaki nüfustur.
İşgücüne Katılma Oranı (%)	:	İstihdamın, kurumsal olmayan çalışma çağındaki nüfus içindeki oranıdır
İşsiz	:	Referans dönemi içinde istihdam halinde olmayan (kâr karşılığı, yevmiyeli, ücretli ya da ücretsiz olarak hiç bir işte çalışmamış ve böyle bir iş ile bağlantısı da olmayan) kişilerden iş aramak için son üç ay içinde iş arama kanallarından en az birini kullanmış ve 2 hafta içinde işbaşı yapabilecek durumda olan tüm kişiler işsiz nüfusa dâhildirler.
İşsizlik oranı (%)	:	İşsiz nüfusun işgücü içindeki oranıdır.
Okullaşma oranı	:	Okulöncesi, ilköğretim, ortaöğretim düzeyinde okula kayıtlı öğrencilerin söz konusu düzey okul çağında olan bireylerin içerisindeki payı
Şehirleşme	:	Özellikle sanayinin gelişmesi sonucu nüfusun şehirlerde toplanması ve şehir alanlarının genişlemesi süreci
Şehirleşme oranı	:	Bir ilin şehirleşmiş bölgelerinde (il ve ilçe merkezleri) yaşayan nüfusun o ilin toplam nüfusa oranı
Tarım dışı işsizlik oranı	:	Tarım dışı mesleklerde iş arayanların, tarım dışı işgücüne oranıdır
Toplam yaş bağımlılık oranı	:	0-14 arası ile 65 ve üzeri yaş grubunda olan toplam nüfusun çalışabilir nüfusa oranı
Yaşlı bağımlılık oranı	:	65 yaş ve üstü nüfusun çalışabilir nüfusa oranı

